

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»

ЄВРОПЕЙСЬКІ КУЛЬТУРНО- ІСТОРИЧНІ ЦІННОСТІ: РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ

Київ 2018

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»

**ЄВРОПЕЙСЬКІ
КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ ЦІННОСТІ:
РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА**

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією доктора політичних наук, професора
О. В. Зернецької*

Київ 2018

УДК 94 + 008 : 316.752 (4)
Є-24

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 4 від 5 червня 2018 р.)*

Рецензенти:

Зайцева З.І. — доктор історичних наук, професор
Хитровська Ю.В. — доктор історичних наук, доцент
Шайгородський Ю.Ж. — доктор політичних наук, професор

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Перга Т.Ю., к.і.н., с.н.с. (редактор);
Бондарець М.В., к.е.н. (редактор).

Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива : збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької // Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018. – 184 с.

ISBN 978-966-02-8548-4

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «Європейські культурно-історичні цінності: ретроспектива і перспектива», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у жовтні 2017 р.

Розкриті теоретичні та історичні аспекти формування культурно-історичних європейських цінностей, досліджено їх еволюцію як фактор розвитку європейської цивілізації, проаналізовано вплив європейських цінностей на подальший розвиток України, розглянуто культурно-історичний дискурс та перспективи розвитку європейської цивілізації.

Збірник представляє інтерес для науковців і фахівців з питань історії, політології, глобалістики, світової економіки й міжнародних відносин.

УДК 94 + 008 : 316.752 (4)

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ISBN 978-966-02-8548-4

©Національна академія наук України.
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2018

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

Кудряченко А. І. Випробування європейських демократичних цінностей викликами глобалізації.....	5
Хижняк І. А. Нові виклики системних, цивілізаційних і культурно-ціннісних змін у самостійних полях глобальних взаємодій.....	16
Жангожа Р. Н. Исследовать мир за пределами эмпирического ощущения реальности во всей его универсальной полноте и многообразии.....	23
Циватий В. Г. Національні особливості інтелектуальної історії Франції доби класичного Середньовіччя та раннього Нового часу: європейські культурно-історичні, політико-дипломатичні та інституціонально-цивілізаційні цінності.....	33
Фомин С. С. Европейская цивилизация в современном мире.....	40
Ярошко О. З. Цінність як наукова категорія.....	47
Oukhvanova-Shmygova I. F. Four models of current civilisation development in their folk-tale representation.....	54
Перга Т. Ю. Екологія і цивілізація: пошук парадигми співіснування.....	63

РОЗДІЛ ІІ

ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

Vasyliiev O. A. The problems and prospects of the Ukraine-EU science and technology cooperation as a part of european values.....	70
Зернецька О. В. Диджитальна єдина Європа – пошук нової якості культурних цінностей.....	80
Солошенко В. В. Гете-Інститут в Україні як дієвий чинник культурної взаємодії у 90-х роках ХХ століття.....	86
Вітер І. І. Розвиток вчень про цивілізацію в європейській науці.....	93

Ветринський І. М. До питання про місце й роль геополітики в процесі розвитку цивілізацій.....	102
Мирончук А. С. Євроінтеграційні прагнення України і вітчизняна наукова діаспора.....	109
Бондарець М. В. Стратегії поширення європейських цінностей як інструмент глобальної політики ЄС.....	121

РОЗДІЛ III

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

Метельова Т. О. Європейські цінності як фактор розвитку неєвропейських цивілізацій: комунікація і проблема Іншого.....	128
Цапко О. М. Європейська та китайська цивілізації в контексті культурно-ціннісної взаємодії.....	143
Мирончук О. А. Європейська асоціація організаторів науково-популярних заходів (EUSEA): новий досвід і нові можливості для популяризації науки у глобалізованому світі.....	149
Джиги Т. В. Еволюція ідеї відкритого урядування.....	159
Горовий В. М. Бібліотечний аспект розвитку інформаційної культури сьогодення.....	165
Акбергенов А. И. Толерантность в казахстанском обществе.....	171
Вітер І. І., Мирончук О. А. Презентація монографії О. В. Зернецької «Глобальна комунікація»	178
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ	182

РОЗДІЛ I

ТЕОРЕТИЧНІ ТА ІСТОРИЧНІ АСПЕКТИ ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ

УДК 94 : 316.752 + 321.72 (4)

Кудряченко А. І.

ВИПРОБУВАННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ДЕМОКРАТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті аналізуються теоретичні, політико-правові та світоглядні засади демократії, складові впливу європейських демократичних цінностей на становлення і розвиток держави та громадянського суспільства у країнах Західної та Східної Європи.

Ключові слова: демократія, цінності, права і свободи громадян, взаємодія, соціально-політичні інститути, Європейська конвенція щодо захисту прав людини, громадянське суспільство.

Кудряченко А. И. Испытание европейских демократических ценностей вызовами глобализации. В статье анализируются теоретические, политико-правовые и мировоззренческие принципы демократии, составляющие влияния европейских демократических ценностей на становление и развитие государства и гражданского общества в странах Западной и Восточной Европы.

Ключевые слова: демократия, ценности, права и свободы граждан, взаимодействие, социально-политические институты, Европейская конвенция о защите прав человека, гражданское общество.

Andrii Kudryachenko. Test of European democratic values by challenges of the globalization. Theoretical, political and legal, ideological principles of the democracy, the components of the influence of European democratic values on the formation and development of the state and civil society in countries of Western and Eastern Europe are analyzed.

Keywords: democracy, values, human rights and freedoms, interaction, social and political institutions, the European Convention on Human Rights, civil society.

На нинішній світ досить відчутно впливає розвиток глобалізації і регіоналізації, які обумовлюють потужне зростання комунікативності та стрімкий розвиток окремих суб'єктів міжнародних відносин. До цього додається інформаційна революція, розвиток світових телекомунікацій і цифрових електронних мереж. Зростає інтернаціоналізація інноваційних процесів і відчутно загострюється конкуренція технологій. Використання інноваційних знань перетворилося на важливу умову будь-якого успіху. В останній період відчутною є криза моделі соціально орієнтованої економіки, а перевагу одержують країни з низьким соціальним кошиком, де наявні сприятливі умови для розміщення виробництв і збуту, що сприяє припливу зарубіжних інвестицій. В силу цих та інших чинників вагомим світовим полюсом масштабного виробництва нині постають нові регіони.

Багатовимірна глобалізація посилює вплив зовнішніх факторів розвитку, зокрема під зовнішній вплив підпадають держави перехідної економіки. В умовах відкритості високорозвинені країни безперешкодно проникають на ринок слабкіших країн, розвиваючи місцеву промисловість й експортуючи чужі соціокультурні цінності. Глобалізація економіки веде до лібералізації суспільних відносин, що являє собою виклик для політичних еліт. Підвищується мобільність громадян, які наочно демонструють темпи розвитку міжнародного туризму та міграційних процесів.

Все це, як бувало і раніше, кидає виклики розвитку європейського континенту, коли постають актуальними європейські цінності у якості засад державотворення та перспектив подальшого сходження. Так, до них як до аксіологічних принципів була прикута увага у переломні періоди поступу країн Європи – як за часів Великої Французької революції і потрясінь середини XIX ст., так і у XX та на початку XXI ст.

Дійсно, що в історичному вимірі цінності упродовж століть постають частиною загального європейського цивілізаційного надбання, до якого входять настанови раннього християнства, античності, епохи Відродження й європейських буржуазно-демократичних революцій, а нині – й досвід самої європейської інтеграції. Нині на зламі століть вони багато в чому подібні до цінностей американської мрії, їм не чужі соціальні гасла соціалізму та періоду подолання «холодної війни» в Європі. Водночас, певно, ці цінності є духовним мірилом, що вбирає уявлення про добро і зло, справедливість і несправедливість, допустиме й недопустиме у практиці відносин, але вони самі ще не формують будь-яких суспільних взаємин. Цінності залишаються здебільшого уявленнями, образами чи антиобразами значущості таких відносин, які вкорінюються у побуті та практиці суспільного життя.

Нині в основу формування єдиної Європи покладена атлантична модель. Ідея атлантичного федералізму стала соціокультурною стратегією Західної Європи. Тут пріоритет віддається об'єднанню не національних держав, а громадянському суспільству, поетапному переходу до Європи регіонів. У цьому процесі Рада Європи йде начебто попереду Європейського Союзу. Керівні органи Ради Європи – Комітет міністрів (директивний орган), Парламентська асамблея (дорадчий орган), Конгрес місцевих і регіональних влад Європи (двопалатний орган), Суд з прав людини і Генеральний секретаріат (забезпечує роботу органів Ради Європи). У 1994 р. Рада Європи прийняла Хартію місцевого самоврядування, а в 1996 р. Асамблея європейських регіонів – «Декларацію про регіоналізм у Європі». Нині Асамблея європейських регіонів Ради Європи об'єднує більш як 300 регіонів Західної, Центральної і Східної Європи.

Тим самим формування регіональної політики обумовлено поєднанням внутрішніх і зовнішніх факторів розвитку. Якщо завдання державної влади полягає у проведенні макроекономічної політики, формуванні ринкової макроструктури та забезпеченні соціального захисту громадян, то регіональна політика ґрунтується на культурних, програмних, соціально

ефективних і економічно доцільних засадах. Головний секрет успіху в економіці тепер не завжди залежить від фізичного і фінансового капіталу, а більшою мірою – від багатства людського фактора – знань, ідей і творчості.

XX століття справедливо іменують американським. Сполучені Штати Америки стрімко ввійшли на початку століття в число світових лідерів і з розпадом СРСР залишилися єдиною наддержавою. На рубежі XXI ст. Сполучені Штати Америки виграли економічне змагання з Західною Європою й Японією. США – країна на рубежі західноєвропейської цивілізації, країна емігрантів, що утворюють маргінальні субкультури з високою енергетикою, діловою активністю. Країна емігрантів, яка досягла високого рівня якості життя, залишається привабливою для іноземців, які прагнуть жити тут з економічних мотивів. Америка випереджає світ, конкурентів у сфері високих технологій і є світовим лідером у галузі інформаційних технологій, підтверджуючи тим самим формулу світового панування «хто володіє інформацією, той володіє світом».

Предметом особливої гордості американців є демократія, що ґрунтується на пріоритеті людського суспільства перед державою й індивідом перед державою, розподілі влад, федералізмі та двопартійній системі. Проте аналітики виділяють різке зниження активності американців. Еліта веде жорстоку боротьбу за владу, використовуючи в цій боротьбі «війну компроматів». Спостерігається примітивізація масової культури. Громадяни єдиної світової держави та найбагатшої країни у світі переконані у своїй національній виключності та перевазі над іншими народами.

Одним зі світових центрів економічної могутності стає Азійсько-Тихоокеанський регіон. Серед провідних індустріально розвинених країн виокремлюються Японія, Китай з Гонконгом, Південна Корея, Тайвань, Сінгапур, Австралія і Нова Зеландія. В Азійсько-Тихоокеанському регіоні сформувався один зі світових фінансових центрів, де концентрується значний інвестиційний і фінансовий капітал.

У сучасному світі можна констатувати суперечливість процесів глобалізації та регіоналізації. З одного боку, самовпевнені США, які мріють про нове американське століття. З іншого – новоявлені центри світової могутності, а також реальні тенденції соціальної і економічної маргіналізації в різних регіонах світу.

Загальновідомо й інше: на сучасному етапі історичного розвитку, коли процеси глобалізації набирають сили та потужно впливають на всі царини суспільного буття, перевірку на міцність відчувають не лише засади й успіхи тієї чи іншої спільноти у сфері виробництва, технологій, комунікацій, але й усталені культурно-історичні принципи, інституційні засади плюралістичної демократії, її цінності. Це особливо важливо мати на увазі з огляду на потужне піднесення нових держав і регіонів світу, які роблять серйозний виклик США та об'єднаній Європі, принципам їхньої життєдіяльності.

Отже важливо проаналізувати всю значущість демократичних цінностей, які сповідують і яких неухильно дотримуються у країнах Європи, в контексті глобальних викликів – адже прагнення досягти найкращих

економічних результатів завдяки мобілізаційним засадам розвитку держави часто протиставляються демократичним цінностям, які сповідують на Заході. І тут перевірку часом проходять самі демократичні принципи, форми організації влади та системи правління, режими й інститути плюралістичної демократії.

Феномен демократії завжди привертав і нині привертає до себе увагу практично кожної політично свідомої людини. Поняття демократії формувалося історично, і з розвитком людства воно постійно змінюється. Нових вимірів та значного географічного поширення демократія набуває на зламі XX-XXI ст. Поступальний розвиток (західно)європейських держав та держав Північної Америки ґрунтується на засадах свободи і демократії, приватної власності та вільного ринку, тут протягом тривалого часу сповідують принципи правової держави та підтримки громадянського суспільства. Свого часу А. Лейпгарт у дослідженні з проблем демократії довів, що станом на середину 1980-х рр. з усіх держав світу лише біля 20 були стабільними демократіями [1, р. 8]. Прискіпливий погляд та аналіз дає можливість констатувати, що тут має місце регіональний культурно-цивілізаційний феномен – це були держави ареалу Західної Європи та Північної Америки. Виняток складала, з деякими застереженнями, Японія, Індія та Ізраїль. Суспільно-політична практика останніх десятиліть дає підстави стверджувати про більш-менш успішне поширення засад демократичного розвитку у відчутно ширших географічних межах. Так, започатковані на рубежі 1990-х рр. трансформаційні зрушення у країнах Східної Європи стали своєрідним тріумфом демократії на континентальному обширі, де доволі потужно стали стверджуватися (західно)європейські демократичні цінності.

У політико-правовій теорії при визначенні феномена демократії є декілька вимірів, які сукупно визначають її сутність майже повною мірою. Демократія постає, по-перше, формою держави; по-друге, формою плюралістичної організації громадянського суспільства та висловлюючих його інтереси політичних партій, професійних спілок та інших суспільних організацій; по-третє, політичним світоглядом і відповідним суспільно-політичним рухом. Ці визначення доповнюються висвітленням поняття демократії як соціальної, культурної і політичної цінності, як політичного процесу тощо [2, с. 25]. Термін «демократія» слушно використовується не лише для характеристики певної форми держави, але і для визначення устрою будь-якої організації, де забезпечуються рівноправна участь її членів в управлінні та прийнятті рішень.

Суспільно-політичні інститути, і в тому числі – інститут громадянського суспільства високорозвинених держав, – багато дослідників вважають найважливішими чинниками демократії. Демократія як політичний процес та світогляд має ціннісне навантаження і постає ознакою «людського виміру». На практиці ціннісні підходи та орієнтації виявляються в тих оцінках, які людина застосовує до обставин, політичних подій та до самої себе. Демократія, будучи політичним світоглядом, у свідомості громадян постає

відображенням самого її змісту, насамперед, ідей свободи та рівності прав. Формуючись на ґрунті суспільних відносин, демократія завжди знаходила своє теоретичне обґрунтування в цих ідеях і уявленнях про них.

Розробку проблематики демократії у її соціально-ціннісному значенні започаткував німецький дослідник Ю. Хабермас у своїх роботах: «Теорія комунікативної дії» та «Мораль і комунікація». Ціннісні аспекти демократії розвинули інші представники західної політичної науки. Для Дж. Шумпетера демократія – це метод інституційного узгодження інтересів при прийнятті рішень для загального блага, про що він стверджував у відомій праці «Капіталізм. Соціалізм. Демократія». На думку Ж. Бюрдо, демократія нині – це і філософія, і спосіб життя, і релігія, а потім – як похідне від них – форма правління [3, р. 7]. За баченням відомого італійського конституціоналіста Дж. Мараніні, демократія – кінцева мета, вища цінність будь-якої влади [4, р. 10]. Іншими словами, при всьому різноманітті відтінків змісту демократії у ціннісних настановах західної політико-правової думки демократія, як політична та правова цінність і світоглядний ідеал, стала невід’ємним елементом політичної свідомості мільйонів громадян. Зазначимо, що цей суттєвий момент не завжди враховується при аналізі функціонування інститутів (західно)європейської демократії, особливо у випадках, коли з поля зору випадають глибинні витоки «демократичного консенсусу» у цих суспільствах, які зазнають тиску через соціальні конфлікти та гостру політичну боротьбу.

Слід завжди мати на увазі, що формування усталеної демократії і розвиненого громадянського суспільства в державах Європи та Північної Америки мають доволі тривалу історію. Ретроспективний погляд підтверджує слушність думки про те, що у розвитку даних країн були різні періоди, зокрема й відхилення від демократичних принципів, іноді доволі відчутні. Проте поступ держав західного ареалу, особливо останнього періоду, демонструє, що демократичні цінності все відчутніше брали гору, а розвиток цих держав базується на цінностях свободи і демократії. Відомо, що демократичні цінності сформувалися в епоху Просвітництва і були політично заявлені ще під час Великої Французької революції 1789 р.: «Свобода» (Liberte’), «Рівність» (Egalite’) та «Братерство» (Fraternite’) стали провідними її гаслами та цінностями. Певно, що сьогодні замість «братерства» скоріше стверджується «солідарність». Підкреслимо, що шлях від проголошення даних гасел до їхньої реалізації в політичній практиці був звивистим, доволі непростим і протяжним.

Утвердження демократичних цінностей в державах Західної Європи та Північної Америки набуло особливої ваги та актуального звучання у період після Другої світової війни, в 1960-х рр. та у наступні десятиліття. Вони були спричинені як викликами внутрішнього розвитку, так і проблематикою, що виходила з міжнародних відносин. Це були етапи, що пов’язувалися з повоєнними пошуками мирних альтернатив розвитку, із загостренням блокового протистояння, з широким студентським протестним рухом, а також із посиленням ініціатив зі збереження навколишнього середовища

тощо. За цей повоєнний період до числа найбільших досягнень, якими пишаються держави усталеної демократії, сьогодні належать: особиста свобода громадян, свобода думки, рівність громадян перед законом, ідеологічний плюралізм, пропорційне оподаткування всіх громадян, чітка ув'язка держави з Конституцією та розвинуте громадянське суспільство.

Доцільним буде звернення уваги читача на низку конституційних положень тих чи інших західних країн, в яких сформульовані основні права і свободи громадян. Так, в діючу Конституцію Франції, що була прийнята у визначальний 1958 р., складовою частиною ввійшла Декларація прав людини і громадянина, прийнята 1789 р. В ній, як відомо, у 17 статтях зафіксовані основні права і свободи людини і громадянина. А це положення ст. 1 про те, що «люди народжуються й залишаються вільними і рівними в правах»; ст. 2 вказує на права і невідчуженість «свободи, власності, безпеки та спротив гнобленню»; що «свобода полягає в можливості робити все, що не шкодить іншому: таким чином, реалізація природних прав кожної людини має лише ті межі, які забезпечують іншим членам суспільства користування тими ж правами. Ці межі можуть бути встановлені лише законом», – констатує ст. 4. А у ст. 13 стверджується підхід, згідно до якого суспільні податки «повинні бути рівномірно розподілені поміж усіма громадянами у відповідності з їх статками» [5, с. 80-82].

В Основному законі ФРН, розробленому та прийнятому за сприяння США, Англії та Франції 1949 р., у розділі 1 був сформульований каталог основних прав як системи цінностей із зобов'язанням держави поважати і захищати гідність людини. Основні права громадян визначені безпосередньо чинними. Це стало одним з найважливіших нововведень Основного закону порівняно з попередніми Конституціями, каталоги основних прав яких переважно мали характер загальних програмних заяв. У ст. 1, яка належить до непорушних конституційних принципів, що не підлягають змін, зазначається: «Гідність людини є недоторканою. Поважати її та захищати є обов'язком усієї державної влади. Німецький народ встає тому на захист непорушних і невід'ємних прав людини як основи будь-якої людської спільноти, миру і справедливості у світі» [6, с. 26]. Зауважимо, що з останнього речення випливає безпосередній зв'язок цієї конституційної норми зі сферою зовнішньої політики.

Зазначимо, що у повоєнні роки, коли створювалася ФРН, союзники – США, Великобританія та Франція – вплинули на те, щоб відповідна практика функціонування демократії та висновки з німецької практики міжвоєнного періоду були ретельно враховані. Це стосувалося як розробки самого тексту Конституції, який назвали у 1949 р. Основним законом (тимчасовим – до об'єднання всієї Німеччини), так і федеративного устрою, законодавства про партії, помітні соціально-економічні зміни тощо. Підкреслимо, що саме політичний устрій ФРН став привабливим і спонукальним для жителів колишньої НДР – Східної Німеччини, громадяни якої відмовилися від тоталітарного минулого і 1990 р. приєдналися в якості п'ятих нових федеральних земель до західнонімецької системи, приймаючи

конституційно-правові засади останньої. Нині Німеччина постає правовою демократичною державою, що має федеративний устрій та об'єднує у своєму складі 16 федеральних земель, які мають свої конституції, земельні парламенти і уряди.

Важливо зазначити, що офіційно проголошеною метою німецької політики у галузі прав людини було і залишається встановлення та забезпечення в країні та повсюди у світі широкого спектру громадських, політичних, економічних, соціальних та культурних прав. У цьому зв'язку федеральний уряд виходить завжди з того безперечного факту, що політика у галузі прав людини починається у власній країні і тільки на цій основі може отримати довіру та підтримку на міжнародній арені. Водночас зазначимо, що Німеччина, як учасниця всіх провідних міжнародних угод та конвенцій, сама також піддалася контролю з боку світової спільноти стосовно дотримання прав людини на своїй території.

Ці та подібні конституційні засади щодо демократичних цінностей та прав і свобод людини були й залишаються характерними для держав розвинутої демократії. Слід підкреслити, що головні демократичні цінності містяться у Хартії прав людини Ради Європи та у Хартії основних прав людини Європейського Союзу. Саме однією з перших повоєнних європейських новоутворених інституцій, яка стала займатися проблемами утвердження прав людини, питаннями зміцнення миру та співпраці держав континенту, була Рада Європи, що заснована 1949 р. Первісно Рада Європи складалася із десяти країн-членів, а нині до її складу входять практично всі держави континенту. У Статуті, прийнятому 5 травня 1949 р., були сформульовані наступні завдання: «Задачею Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їх спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу» [7]. Це означало, що Рада Європи повинна зміцнювати демократію, верховенство права і права людини в своїх державах-членах та слугувати економічному і соціальному поступу. Крім того, Рада Європи мала сприяти розвитку та свідомості задля утвердження культурної ідентичності та розмаїття Європи і допомагати знаходити спільні рішення на виклики, з якими стикалася європейська спільнота, окрім військово-політичних питань, які не входили до компетенції Ради Європи.

Одним із головних завдань Ради Європи став захист прав людини, що сформульовано у Європейській конвенції про захист прав людини. Ця Конвенція, до якої приєдналися усі держави-члени, є міжнародною гарантією захисту основних прав та свобод. Кожен громадянин, який живе в одній з країн-членів Ради Європи, спираючись на цю Конвенцію, може звернутися до Європейського суду з прав людини, якщо його подання не було взяте до уваги в національній правовій системі. Проте влада та вплив Ради Європи обмежується силою її переконання. Співробітництво між державами відбувається шляхом конференцій, спільних акцій, кампаній та рекомендацій. Наразі існує понад 200 конвенцій та угод, котрі є чинними лише у тих державах-членах, які їх ратифікували. Тим самим держави-члени можуть

самі вирішувати, чи вони згодні з цим, чи ні, їх не можна примусити до прийняття на себе певних регулювань. Винятком є Європейська конвенція про захист прав людини, котра є певною мірою «вхідним квитком» до Ради Європи. Країна, яка з нею не погоджується, не може залишатися членом Ради Європи [8].

З 1990 р. до Ради Європи вступили держави Східної та Південно-Східної Європи, й тим самим вона стала загальноєвропейською інституцією. І з цього часу вплив і політичне значення даної інституції значно виросли. Рада Європи надавала і надає підтримку колишнім державам східного блоку в побудові демократичних структур. Зокрема, Рада Європи, її комісії проводили і проводять нині моніторинг щодо демократичності виборів, розвитку і правового статусу засобів масової інформації, формування нового законодавства, дотримання основних прав і свобод людини, становлення громадянського суспільства у країнах молодого демократії тощо. Україна з 9 листопада 1995 р. є членом Ради Європи й на сьогодні вона приєдналася до більшості договорів та конвенцій РЄ. Серед них Європейська конвенція про захист прав людини, Європейська угода в галузі культури, Рамкова угода про захист національних меншин тощо. Ці документи вже стали своєрідним узагальненим каталогом непорушних принципів і демократичних цінностей повоєнного періоду та початку ХХІ ст. відповідно.

Слід підкреслити, що до європейських демократичних цінностей належать плюралізм і розвинена партійна система, демократичний режим і поступ громадянського суспільства. Варто взяти до уваги, що у країнах об'єднаної Європи існують різновиди систем правління, державного устрою і конфігурації партійної системи. Однак для всіх розвинених систем континенту є спільний знаменник – демократичний режим. При цьому форми державного устрою є доволі різними, відчутними є історичні традиції, та чи інша міра їхньої спадковості. Характерними спільними рисами політичного режиму, який притаманний державам, скажімо, Західної Європи, є демократичний спосіб формування та здійснення влади – законодавчої, виконавчої та судової (навіть й за наявності монарха). У цих державах вже сформувалося розвинуте і структуроване громадянське суспільство, яке взаємодіє з владою і яке остання змушена враховувати. У більшості держав об'єднаної Європи склалася також належна дієва партійна система, існує політична опозиція, переважно парламентська. Усі ці складові взаємодіють і разом постають дієвими факторами загальної політичної атмосфери. Вони одночасно є і якісною характеристикою функціонування держави, й необхідними чинниками, які забезпечують демократичну систему правління, змагальність політичних сил і відповідно наявний суспільний лад у державі.

Досвід розвинених демократичних держав Європи свідчить також про те, що на політичний режим справляють вплив багато чинників суспільного життя: традиції, національні відмінності та особливості, а також політичні прецеденти. За тих чи інших однакових умов можуть бути різновиди, прецеденти й випадки, що мали довготривалі наслідки, які відбиваються на самому політичному режимові. Усе це ми повинні враховувати за сучасних

вітчизняних умов. Однак для політичного режиму важливими є як спосіб формування владних органів, так і той політичний клімат, загальна політична лінія, що сповідується провідними політичними силами. Якщо останні дотримуються демократичних цінностей, засад правової держави, то за всіх національних відмінностей режим є демократичним. Скажімо, у 20-30-х рр. XX ст. із 25 демократій Заходу 14 не витримали випробовування часом, вони не встояли і, тим чи іншим шляхом, поповнили лави країн з недемократичним, авторитарним чи навіть тоталітарним режимом. А приклад повалення Веймарської республіки Німеччини політичною силою, що не сповідувала демократичні засади, став доволі показовим шляхом утвердження нацистського тоталітарного режиму.

У наш час – період глибоких трансформацій – Європа має виключно важливе значення. В останнє десятиліття XX ст. тут відбулися зміни самої конфігурації континентального розвитку. Зник традиційний поділ, що існував десятиліттями, на капіталістичні та соціалістичні держави. Європейський Союз став однією із найважливіших домінант загальноконтинентального масштабу. Під впливом глобальних змін у світовій економіці, міжнародних відносинах, а також з огляду на зрушення у соціальній структурі європейських держав по-іншому виглядає розподіл сил у партійно-політичних системах Західної і Центрально-Східної Європи. У західноєвропейських країнах очевидна більша, ніж раніше, політична спільність традиційних гравців партійного спектру – консерваторів, християнських демократів, лібералів, національних загонів соціал-демократів. Практично зійшли з політичної сцени кошичні комуністичні осередки, багато з яких еволюціонувало у лівосоціалістичні партії. Водночас більш помітними, порівняно з минулим періодом, стали партії екологічного і регіонального спрямування, різних відтінків радикал-націоналістів. Продовжується наростаючими темпами розвиток масових непартійних рухів, де бюрократизована структура яких приваблює багатьох розчарованих як глобальними процесами в світі, так і складностями розвитку окремих європейських держав.

Варто також відзначити, що Європа, зазнаючи змін і маючи подібні проблеми, не є однорідним, позбавленим специфіки країн, організмом. У ній, як і раніше, є держави-лідери, а є і країни «другої лінії», які справляють відчутно менший вплив на перебіг європейських і світових подій. В сучасних умовах, коли загострюються соціально-економічні проблеми з огляду на кризові явища, у низці держав Європи зростає підтримка ультраправих сил, які пропонують, здавалося б, прості шляхи вирішення сучасних проблем і які є прихильниками скоріше недемократичного режиму. Позиції останніх відчутно впливають на міжнаціональні відносини у цих суспільствах. Наприклад, наприкінці 2009 р. внаслідок народного референдуму було прийнято заборону на будівництво мінаретів у Швейцарії. Тоді ухвалу швейцарців підтримали на офіційному рівні, хоч найбільші правозахисні організації засудили підсумки референдуму, вважаючи, що це болісно вдарить по самосвідомості мусульман, які мешкають у Європі.

В останні роки ультраправий «Національний фронт» Франції досягає в економічно депресивних регіонах, які особливо заторкує економічна криза, відчутних результатів. Радикали правого гатунку у Франції стали реальною політичною силою. Широкому розповсюдженню ультраправих ідей прислужилася також одна з головних проблем Франції – незаконна міграція: адже у Франції мешкає понад 5 млн. осіб – послідовників ісламу, що складає біля 10% від населення держави. На всьому європейському континенті це найбільша громада мусульман. Для католицької Франції перетворення ісламу на другу за значенням релігію країни – не просто болісний процес, а реальна загроза культурному суверенітету.

У Федеративній Республіці Німеччина також викликами демократії є криза біженців та соціальні й економічні ускладнення в Єврозоні. Тож і в цій країні у вересні 2017 р. на виборах до Бундестагу вперше третє місце посіла молода партія правого спрямування – Альтернатива для Німеччини, що відносить себе до євроскептиків. Ця політична сила максимально скористалася кризою біженців, яка відчутно заторкує соціально-економічні інтереси електорату та справляє прихильний вплив на все зростаюче коло виборців [9].

У 2018 р. після парламентських виборів в Італії на коаліційні переговори щодо створення уряду знадобилося майже три місяці. У напруженій боротьбі перемогли популісти, які, на зразок риторики Віктора Орбана в Угорщині, будуть часто критикувати ЄС, не виключено, що зможуть продовжити артикулювати питання про вихід із Єврозони тощо. Але народну підтримку популістам забезпечили їхні попередні обіцянки щодо скорочення податків та перерозподілу міграційних потоків. Популісти партій «Рух 5 зірок» та «Ліга» мають переконливу більшість у обох палатах, підтримка інших сил їм і не потрібна. «Жовто-зелений» коаліційний уряд Італії очолює «технічно-політичний» прем'єр, Джузеппе Конте. І це становище стає викликом для всього Європейського Союзу [10].

Протягом останнього періоду консервативні та праві сили значно посилили свої позиції у низці східноєвропейських країн, зокрема у Польщі та Угорщині. Праві радикали об'єднуються у Європейському парламенті, вони створили пан-європейський ультраправий альянс, до якого приєдналися представлені тут праві партії Великобританії, Бельгії, Італії, Угорщини, Швеції тощо. Провідники такого об'єднання заявляють, що вони разом «боротимуться з деструктивними ефектами глобалізації» і «мирно вирішуватимуть проблему міграції».

Іншими словами, якщо в 1990-х рр. до ультраправих партій ніхто не прислухався і не сприймав їх серйозно, а їхні шанси потрапити до великої політики наближалися до нуля, то у нинішній кризовий період у Європі з'явилися тривожні тенденції. Саме на етапі глобалізації і посилення кризових явищ ХХІ ст. склалися умови, вельми сприятливі для розвитку ультраправих ідей. Зокрема, багата Західна Європа, перенасичена дешевою робочою силою з країн третього світу, лави емігрантів, що постійно поповнюються, змушували уряди європейських країн приділяти їм

проблемам дедалі більше уваги. Крім того, «прибульці» завозять з собою іншу культуру, яка, врешті-решт, почала створювати конкуренцію місцевій, традиційній культурі. Ультраправі вміло скористалися економічною та міграційною кризами, стверджуючи, що мігранти відбирають у представників національної більшості робочі місця. І якщо в кращі часи вимагати виселення мігрантів було просто непристойно, то протягом останніх кількох років ультраправі почали стверджувати це на повний голос.

Усі ці детермінанти слід брати до уваги в тому сенсі, що кризові явища сприяють посиленню запиту на односторонні рішення та недемократичний шлях розв'язання проблем і суперечливих наслідків економічного спаду. Однак попередня практика, історичний досвід держав Європи свідчить про те, що суспільний лад демократій спроможний устояти перед цими загрозами та викликами. Цьому сприяють саме демократична політична система, практика формування та діяльності урядів, розвиненість партійної системи і демократичні засади діяльності партій, наявність стримуючих факторів та протизваг, унормованість практики розв'язання суперечок чи політичних конфліктів, тобто все те, що можна визначити як дотримання цінностей демократії. І запорукою цього можуть слугувати практики подолання подібних чи інших небажаних тенденцій у низці держав (Західної) Європи повоевоного періоду.

Підсумовуючи розгляд проблематики, пов'язаної зі збереженням демократичних цінностей в країнах Європи в контексті викликів глобалізації, слід наголосити на наступному. Історична практика свідчить, що для всіх цих держав характерні спільні риси, які визначально впливали на формування і розвиток суспільства та політичної системи. До них ми відносимо: наявність демократичної конституції і відповідне законодавче унормування системи правління; демократичний спосіб формування і здійснення влади – законодавчої, виконавчої та судової; розвинуте і структуроване громадянське суспільство, яке взаємодіє з владою і з яким влада змушена рахуватися; належна дієва партійна система і наявна політична опозиція; рівність партій владних і опозиційних, високопосадовців і пересічних громадян перед законом. Усі ці складові є важливими чинниками загальної політичної атмосфери й одночасно якісною характеристикою функціонування держави, її інститутів. З іншого боку, все це постає необхідними факторами, що забезпечують демократичну систему правління та унеможливають переростання недемократичних проявів у впливові тенденції. Завжди слід брати до уваги, що у державах розвиненої демократії, зокрема країн об'єднаної Європи, нині на демократичний розвиток справляють вплив багато чинників суспільного життя: ментальність, висока згуртованість та громадянська позиція та громадська активність всіх верств суспільства, національні традиції, а також національні відмінності та особливості. Більшість із них відносяться до культурно-історичних та демократичних надбань і цінностей. У цьому аналізі ми не розглядали вплив і відмінності мас-медіа, ток-шоу, особливості масової історичної свідомості тощо. Кожна із цих сфер є темою окремих досліджень. За тих чи інших однакових умов

можуть бути національні різновиди, які відбиваються на самій політичній практиці. Кожна з цих сфер відчуває вплив викликів глобалізації. Однак успіх і підсумок культурно-історичних цінностей, всіх надбань країн об'єднаної Європи здебільшого проявляється у підтриманні демократії, зміцненні широких демократичних засад суспільного розвитку у якості запоруки подальшого прогресу.

Використані джерела та література:

1. Lijphart A. Democracies: Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries. Neu Haven, London: University Press, 1984. 229 p.
2. Латигіна Н. А. Демократія: реалії versus утопії. К.: Київськ. нац. торг.-економ. ун-т, 2008. 400 с.
3. Burdeau G. La democratie. Paris-Seuil: Neuchatel, 1996. 185 p.
4. Maranini G. Storia del potere in Italia. Firenze, 1983. 390 p.
5. Декларация прав человека и гражданина от 26 августа 1789 г. / Маклаков В.В. Конституции зарубежных государств. Учебное пособие, 5-е издание. М.: Wolters Kluwer, 2006.
6. Основной Закон Федеративной Республики Германия. Немецко-русское издание текста. Бонн: Федеральный центр политического просвещения, 2015.
7. Статут Ради Європи від 5 травня 1949 р.// Действующее международное право. Т.1. М., 1996. С . 707-717.
8. Право Европейского Союза. Учебное пособие / Под ред. Кашкина С.Ю. М.: ТК Велби, Проспект, 2009. 304 с.
9. Bundestagwahl. Das Ergebnis der Wahl jffnenbart den nidergang der volksparteien // Der Spiegel.2017. №1.26.9.2017. S.10-15.
10. Уряд критики ЄС: що чекати від кабінету популістів у Італії [Електронний ресурс] // URL: <https://www.Europaintegration.com.ua/articles/2018/06/1/7082488/> (дата звернення 1.06.2018)

УДК 94 : 008 + 316.72

Хижняк І. А.

НОВІ ВИКЛИКИ СИСТЕМНИХ, ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ І КУЛЬТУРНО-ЦІННІСНИХ ЗМІН У САМОСТІЙНИХ ПОЛЯХ ГЛОБАЛЬНИХ ВЗАЄМОДІЙ

Розглянута спроба пошуку і створення селективного встановлення нової парадигми методологічного універсуму конструкції сучасного світу. Визначене поліферентне формулювання змісту концепту «Пост-права, пост-Захід, пост-порядок», атрибутоване як «Звіт мюнхенської конференції з питань безпеки за 2017 рік». Окреслені контури значного поля використання аналітичних матеріалів, статистики, інфографії, дидактичних і наочних підборок з широкого кола питань, присвячених сучасним викликам міжнародної безпеки.

Ключові слова: *концепт «Пост-права, пост-Захід, пост-порядок», моделі глобальної багатополарності, самостійні поля глобальних взаємодій.*

Хижняк И. А. Новые вызовы системных, цивилизационных и культурно-ценностных изменений в самостоятельных полях глобальных взаимодействий. Рассмотрена попытка поиска и создания селективного определения новой парадигмы

методологічного універсума конструкції сучасного світу. Визначена поліферентна формулювання змісту концепції «Пост-права, пост-Захід, пост-порядок», атрибутована як «Звіт мюнхенської конференції по питанням безпеки за 2017 рік». Очерчені контури значущого поля використання аналітичних матеріалів, статистики, інфографії, дидактичних і наочних підбірок по широкому колу питань, присвячених сучасним викликам міжнародної безпеки.

Ключові слова: концепція «Пост-права, пост-Захід, пост-порядок», моделі глобальної мультиполярності, самостійні поля глобальних взаємодій.

Igor Khyzhnyak. Lightning up new values of civilized systemic and cultural challenges: a global shape of separate connections changes. The following endeavor is a certain attempt dedicated to the selected formula quest for elaborating a recently made known modern world's universal structure to study a global shape of separate connections changes paradigm as one of the new update challenges. Officially entitled as «Post-Truth, Post-West, Post-Order» report for the Munich Security Conference from February 17-19 of 2017 it has offered an outline use of embodied analytical analyses, data, statistics, infographics, and maps on major developments and challenges in international security.

Keywords: a «Post-Truth, Post-West, Post-Order» concept, global multipolarity models, global shape of separate connections fields.

Представлений на розгляд аналіз щорічної версії звіту Мюнхенської конференції з питань безпеки за 2017 р. являє собою вдале поєднання підходів спеціалістів з прийняття політичних рішень, фахівців у галузі безпеки, а також представників різних зацікавлених груп громадського впливу з ряду країн Європи, Азії, Африки і Америки. Даний звіт є третьою спробою, починаючи з 2015 р., представити його у вигляді формату кумулятивного видання, де зображена вся гама підходів експертів з усіх галузей, які у тій чи іншій мірі мають відношення до проблем безпечного забезпечення. Кожен рік фактично змінюється склад фахівців, залучених до його підготовки. Тому сама парадигма концепції його відтворення є досить динамічною і відображає весь спектр різноманітних підходів у визначенні найбільш нагальних проблем сучасності.

При підготовці даної публікації для нас особливо важливим став насамперед аналіз проблематики, що розглядається через призму явища глобалізації як феномена. І при всій суперечливості тенденцій, які далі будуть наведені у звіті Мюнхенської конференції з питань безпеки, власне культурно-ціннісні аспекти глобалізації ми розглядаємо з точки зору наступних підходів, замислених у свій час А. Дж. Тойнбі й поданих ним як окреслена специфіка Західної цивілізації та її унікальної ролі і в якості загальнолюдського інтегратора у всесвітній історії [1].

Хоча при цьому з рівним ступенем розуміння ми одночасно маємо на увазі й те, що О. Шпенглер у своїх останніх студіях відчував досить схвальні настрої до дій вже тоді існуючих контртенденцій. Зокрема того, що, оволодівши сучасними технологіями, незахідні народи можуть повстати проти планетарного панування Заходу й протистояти йому на рівних [2].

Іншими словами, коли йдеться про глобалізацію, то мається на увазі викристалізація певної системи світової культури, основу якої складає своєрідний кодекс західних цінностей та ідеалів. Однак, на фоні цього конче важливо також мати на увазі дві неприємні обставини:

- по-перше, якою мірою західні цінності можуть бути конкордними (тобто сумісними) з базовими культурними основами інших цивілізацій;

- по-друге, якою мірою культурна продукція (маються на увазі насамперед всі блага сучасної цивілізації: комп'ютери, мобільні телефони, телевізори, айфони тощо), що пропонується Заходом решті людства в якості еталонних зразків, може повною мірою репрезентувати власне базові цінності Західної цивілізації як такої, а також дати змогу стати своєрідним показником беззаперечної якості, яка, починаючи з періоду післявоєнних років, дозволила їм зайняти провідні світові позиції.

Ціннісні основи Західної цивілізації нерозривно пов'язані з духом індивідуалізму і раціоналізму, що особливо відчутно проявилось у тенденціях, зафіксованих на Мюнхенській конференції. В той же час для інших цивілізаційних світів більш характерні цінності колективізму і традиціоналізму. А це є чи не найсприятливішим середовищем для появи на конференції зокрема проявів явища популізму, а також широкого кола його «гібридних» різновидів.

У цьому зв'язку «порядок денний» стає заповненим культурно-ціннісними контрадикціями серед представників різних цивілізацій. Адже просто наївно було б вважати, що сам факт грандіозних успіхів Заходу протягом останніх століть є достатньою причиною того, щоб люди в регіонах Азії, Близького Сходу або півострову Індостан відмовились від своїх вікових культурно-світоглядних основ. Останні являють собою сталу основу їх життєвого ладу. І всі спроби проведення відповідної політики лише викликають відторгнення і зворотну реакцію.

З точки зору **системності** сама наявність зрушень у **цивілізаційних і культурно-ціннісних самостійних полях глобальних взаємодій** стала ареною загострення певного набору тих суперечностей, які іманентно закладені в самій природі глобалізації. Власне матеріали конференції і їх відповідна аналітика свідчать про невідповідність світових і наразі існуючих економіко-політичних моделей як успішних регуляторів вдалому становленню і закріпленню сучасних тенденцій глобального розвитку.

Розгляд глобалізації як арени постійних цивілізаційних трансформацій веде за собою чергову появу нових оцінок у еволюції як самого феномена демократії, так і опозиційних їй явищ персоналістської автократії, монізму (коли всі ключові рішення приймає особисто президент) або султанізму, які одержали додатковий імпульс розвитку в умовах розширення зон існування світових, а також і регіональних турбуленцій протягом хронологічного періоду другої декади ХХІ ст.

У цьому зв'язку вартим уваги є також і те, що власне на цій конференції досить часто озвучувались різного роду тези, які згодом лягали в основу проведення різних моделей зовнішньої політики, що мали значний вплив і на

всю світову політику. Для прикладу слід згадати виступ саме на цьому зібранні в 2007 р. В. Путіна, де він виклав основні тези зовнішньої політики Росії, які потім одержали матеріальний вираз в агресивних, загарбницьких діях РФ по відношенню до Грузії (2008 р.), а потім – і до України (2014 р.).

Цьогорічна версія звіту також містить в собі цілий ряд інноваційних тез, що відображають появу незвичних тенденцій зміщення акцентів у вирішенні світових справ в іншому напрямку, який одержав назву «пост-Захід». Тобто, тенденції, що певним чином на практиці вже виявили себе, відображають зовсім нову постановку питань вирішення глобальних проблем вперше після 1945 р. Тому питання входження світової політики в еру ще незвіданого, еру «пост-порядку», що міститься у преамбулі до звіту, не відноситься до звичного, традиційного її статусу змісту і у новому контексті вже зовсім не видається цілісно риторичним. І як підкреслюється у передмові до звіту, «на це питання відповідь стане зрозумілою лише у наступні роки, а все, що буде відбуватись у майбутньому, цілком залежить лише від нас» [3].

Звідси випливає формулювання цілей цієї статті – пошук визначення основних трендів нової парадигми методологічного юніверсуму конструкції сучасного світу, виходячи з матеріалів Мюнхенської конференції 2017 р., а також з інших джерел, сукупних до даної проблематики.

Без сумніву, інноваційним водорозділом у фазі формування, певно, інших змін в моделі глобальної багатополарності, яка одержує самостійне окреслення в межах «порядку денного», характерного для другої декади ХХІ ст., стала поява *автономних точок прикладання* економіко-політичних сил з власним незвичним (для традиційного сприйняття) змістовим наповненням. Вказане має безпосереднє відношення до виразної багатоярусності сучасного світового порядку. Воно також має окреслені можливості вибудовувати окремі **самостійні поля глобальних взаємодій**, розбірно позначати розклади світових політичних сил, кожна з яких одержала змогу визначати **власну автономність вибору**.

Під терміном **самостійні поля глобальних взаємодій**, згідно нашої гіпотези, ми, з точки зору системності, розуміємо два фактора – конструкційних окресленості й регламентації. До *першого* ми відносимо два відповідно пов'язаних структурних елемента *формального і неформального порядку*. В останніх присутні *формальні політичні інститути* кожної держави на кшталт конституцій, законів, статутів різних організацій, норм звичайного права, юридично оформлених угод між політичними силами. *Другим* елементом ми вважаємо власне такий *неформальний* цивілізаційно-культурний інститут, як *політичну культуру* кожної з країн.

В якості наступного фактору **самостійного поля глобальних взаємодій** нами розглядається рівень *зовнішньої політики*, який має відношення до культурно-цивілізаційних особливостей саме через типи державних інститутів, де також визначаються загально прийнятні зразки поведінки, базові цінності, уяви про світ, історичні архетипові риси національної свідомості певної держави.

Всім відоме поняття «*взаємозалежність*», яке до цього моменту мало на увазі, головним чином, глобалізовану залежність більшості акторів на міжнародній арені лише від декількох гравців, наразі починає одержувати вже нову смислову змістовність. При цьому відкриваються до цього непередбачені можливості не тільки для певної частини малих країн, а і для ряду позаєлітних верств населення навіть у найбільш успішно процвітаючих країнах світу для створення там мережових зв'язків нового типу, ігнорування яких починає ставати неймовірним навіть для провідних світових держав.

Саме тому у досить характерному звіті під назвою «Пост-права, пост-Захід, пост-порядок», підготовленому для Мюнхенської конференції 2017 р., були сформульовані серйозні і важливі речі, де майже в алармістській манері було вказано на проблеми, пов'язані з *кінцем «ліберального світового порядку»* [3]. А саме слово «ліберальний» стає ключовим через те, що під самим цим поняттям маються на увазі свобода переміщення, традиційна віра в інтернаціональні відносини, віра у глобалізацію, віра у досить певні наднаціональні інститути, які у змозі краще вирішити проблеми світової спільноти. Цей звіт базується на соціології, яка вказує, що у багатьох країнах суспільні настрої змістились у бік преференцій саме **національної держави**, тобто на користь того, де скепсис став пануючим по відношенню до діяльності наднаціональних (космополітичних) еліт. Адже протягом попереднього етапу вони і були ключовими бенефіціарами вирішення нагальних проблем пересічних громадян. А саме ці пересічні громадяни наразі і почали все частіше казати «ні» *глобалізації*, «ні» *інтересам колективним*, і все більш рішуче «так» *інтересам чисто національним*, і, з цієї ж точки зору, стали наполягати на тому, щоб простим людям все ж-таки стали пропонувати прості рішення!

При цьому наведений звіт, який по формі все більш нагадує ґрунтовну доповідь по найбільш нагальним безпековим проблемам, зовні хоч виглядає дещо гордовито, все ж містить в собі чітко окреслений *водорозділ* між «правими» і «лівими», який до цього існував завжди, а наразі починає проявлятися між *ліберальними* і *ксенофобськими*, або *націоналістичними*, *полюсами*, де люди зовсім не бажають нікого чути. Вони навіть стають в опозицію до тієї *системи цінностей*, яка цілими десятиліттями була домінуючою. Хоча у самому контенті, що проходить через всю сутнісну структуру доповіді, досить виразно відчувається наявність певної розгубленості. І тому, принаймні на рівні відчуттів, *методологічна її парадигма* все ж виступає як арена присутності своєрідного штампую прояву дійсно панічних настроїв.

А з цього виходить, що *порядок сучасного буття наближається до логіки власного кінця (і повтору його вже більше начебто не буде)*. Тому, якщо це дійсно так, то виникає вже зовсім інша тегта incognita небаченого до цього тренду – «*пост-Захід*», тобто все те, що відбувалось в межах беззастережного контролю Заходу, тепер починає дрейфувати у площину вже зовсім іншого середовища. І тому характер рішень, що будуть прийматися, очевидно, одержить кардинально інше наповнення [4, р. 6].

Спостерігаються **рис**и появи певно вже **іншого тренду** у змінах правил функціонування як **глобальної**, так і **європейської економіко-політичної та культурно-цивілізаційної гри!**

У підсумку все це стає дуже цікавим. Тим більше, що коли всім відоме Тихоокеанське партнерство стало приводом для обговорення та різноманітних дискусій, сам Б. Обама (в той час ще у ранзі президента США) неодноразово виступав і вказував на головний мотив: чому саме необхідно було заключати вказаний тип партнерства? Адже мова йшла не просто про преференціальну торгово-економічну угоду нового типу [5]. «Порядком денним» стали інноваційні підходи до нових правил торгівлі XXI ст. в усьому світі. А вони (ці правила) – це річ вже занадто серйозна. Тут мова саме пішла про трильйони доларів США [6].

І все-таки ця угода так і не відбулась!

Подібне виявилось повною і абсолютною несподіванкою, щось на зразок грому серед ясного неба! А все сталось, очевидно, через результати виборів президента США в 2016 р. [7]. Ось чому саме за їх підсумками і була поставлена під сумнів власне *«ліберальна парадигма»* побудови світопорядку й відповідні механізми її регулювання. Тут надто виразно дало про себе знати відображення *особистих зацікавленостей* у правилах розташування промислових потужностей на власній території, а не за кордоном, та у розробці нових правил торгівлі, в яких мають бути враховані також і персональні інтереси спеціалізованих соціальних верств у країнах виробників. Останнє має пряме відношення до ряду зацікавленостей обраних елітних корпорацій, базових розробників нових комплексів високих технологій, які за період останніх десятиріч практично повністю ігнорували настрої у таких соціальних стратах, як так звані «блакитні комірці». А це особливо яскраво проявилось у географічному розподілі промислових потужностей всередині США [8].

В якості евентуального (того, що стосується саме подій) доповнення до загального контексту мюнхенського безпекового звіту за 2017 р. зазначимо, що у вказаний торговельний і виробничий дисбаланс, що наразі виник, зараз намагається втрутитись, насамперед, Росія. Вже у квітні 2017 р. було заключено ряд її угод з Китаєм відносно відновлення, розширення і активізації зв'язків, пов'язаних із загальновідомим «шовковим шляхом». А в період першої декади вересня цього ж 2017 р. на спільному зібранні країн об'єднання «брєкзиту» було заключено цілий ряд угод між державами-учасницями щодо подальшого поглиблення співпраці у справі виробництва і торгівлі.

Співзвучно з економічними негараздами *ліберального зразка* спостерігаються зміни і у *політичному фоні*. Серед перших дисонансів, що пролунали у такому зведеному оркестрі, став тоді ще не очікуваний (на період 2016 р.) різнобій у виборі *політичних цінностей* в самій Європі, який привів до «брєкзиту» у Великій Британії [9].

Проте це був лише початок бурхливого потоку шокуючих несподіванок на європейському театрі *ціннісних переформатувань і переоцінок*. Протягом

лише минулого 2017 р. почав відбуватись новий «гібридно-ціннісний» підбір уподобань у політичному середовищі країн – лідерів ЄС. У квітні під час президентських виборів у Франції не досить передбачена першість дісталась хоча і представнику еліти, але який не належав до жодного з традиційних партійних інститутів країни.

Чергова «антиліберальна» несподіванка трапилась під час виборів, що відбулись 24 вересня 2017 р. у ФРН, де третє місце за кількістю набраних голосів неочікувано посіла політична сила з певним ухилом націонал-соціалістичного зразка (проблеми з мігрантами залишило поза дужками цієї публікації).

Одним із останніх проявів вибухової активності «націоналістичного полюсу», які трапились протягом 2017 р., став місцевий референдум в Каталонії, що відбувся 1 жовтня 2017 р. і викликав широке політичне збурення не тільки в Іспанії, а і у всій європейській спільноті.

Ось чому «гібридно»-ціннісна «парадигма постліберального світу» зі своєрідними для неї проявами, характерними тепер вже для другої декади ХХІ ст., яка у перспективі може стати реальною, особливо в Європі, спричинила необхідність формулювання такої лексико-політичної одиниці, яку ми вперше пропонуємо для дискурсу у науковому загалі у вигляді інноваційного терміна «**мобократія**». Він являє собою симбіоз наведених вище ознак і у робочому вигляді має наступне визначення: **«Домінація режиму антиелітарності, активне несприйняття сталих норм і порядків, «гібридного» популізму, підтвердження ознак наявності дискримінації економічних інтересів певних профільних страт населення навіть в індустріально розвинутих соціумах і, залежно від країни, стохастичне потурання смакам, потребам, надіям і сподіванням почасти люмпенізованим, дискримінованим, а також специфічно маргіналізованим верствам населення»**.

Висновок. Як бачимо, синергія наведених синкретичних явищ являє собою «ланки одного ланцюжка» при формуванні ключових тенденцій світового порядку ХХІ ст. Правда, поки його контури не мають остаточної визначеності. Або скажімо так: не досить ясними є перспективи подальшої *плюралізації* системи міжнародних відносин. Проте остаточно відповідь на це неможлива без більш пильного розгляду всього комплексу базових факторів, які впливають на визначення **нових параметрів глобального порядку**, що почав змінюватись (особливо протягом останніх років), і аналогії яких тільки формуються.

Використані джерела та література:

1. Toynbee A. J. A Study of History. London: Oxford University Press, 1988. Vol. 1. 640 p.
2. Шпенглер О. Закат Європи. Очерки мифологии мировой истории. В 2-х томах. Т. 1. М. : Мысль, 1998. 663 с. Т. 2. М. : Мысль, 1998. 606 с.

3. Munich Security Report 2017, Post-Truth, Post-West, Post-Order? [Електронний ресурс] // Munich Security conference: [сайт]. URL: <https://www.securityconference.de/en/discussion/munich-security-report/munich-security-report-2017/>
4. Ronald Inglehart and Pippa Norris. Trump, Brexit, and the Rise of Populism: Economic Have-Nots and Cultural Backlash, HKS Faculty Research Working Paper Series [Електронний ресурс] / Harvard Kennedy School (Cambridge, MA), August 2016. 52 p. URL: <https://research.hks.harvard.edu/publications/getFile.aspx?d=1401>
5. Roberto Stefan Foa and Yascha Mounk. The Democratic Discontent // Journal of Democracy. Vol. 27. 2016. № 3. P. 7.
6. Jim Rutenberg Alternative Facts and the Costs of Trump-branded Reality [Електронний ресурс] // The New York Times. 2017. 22 January. URL: <https://nyti.ms/2kgvMYc>.
7. Kenneth Roth. We Are on the Verge of Darkness [Електронний ресурс] // Foreign Policy. 2017. 12 January. URL: <http://foreignpolicy.com/2017/01/12we-are-on-the-verge-of-darkness-populism-human-rights-democracy/>.
8. Michael Kuzin. Trump and American Populism Old Whine, New Bottles [Електронний ресурс] // Foreign Affairs. 2016. October 6. URL: <https://www.foreignaffairs.com/articles/unitedstates/2016-10-06/trump-and-american-populism>.
9. Oxford Dictionaries. World of the Year 2016 is..., [Електронний ресурс] // English Oxford Living Dictionaries : [сайт]. URL: <https://en.oxforddictionaries.com/world-of-the-year/world-of-the-year-2016>.

УДК 008 (100) + 316.73

Жангожа Р. Н.

ИССЛЕДОВАТЬ МИР ЗА ПРЕДЕЛАМИ ЭМПИРИЧЕСКОГО ОЩУЩЕНИЯ РЕАЛЬНОСТИ ВО ВСЕЙ ЕГО УНИВЕРСАЛЬНОЙ ПОЛНОТЕ И МНОГООБРАЗИИ...

В статье осуществляется попытка рассмотрения турбулентных процессов, в которых происходят сложные конфигурации различных этнокультурных дискурсов. Драматизм ситуации состоит в непаритетности и отсутствии консенсуса акторов этого процесса, вызывающих болезненную реакцию участников контактов.

Ключевые слова: *этнокультурный дискурс, глобализационные процессы, мультикультурализм, информационное пространство, турбулентность, интеграция, имплементация.*

Жангожа Р. Н. Досліджувати світ за межами емпіричного відчуття реальності у всій його універсальній повноті й різноманітності ... У статті здійснюється спроба розгляду турбулентних процесів, в яких відбуваються складні конфігурації різних етнокультурних дискурсів. Драматизм ситуації полягає в непаритетності та відсутності консенсусу акторів цього процесу, що викликає хворобливу реакцію учасників контактів.

Ключові слова: *етнокультурний дискурс, глобалізаційні процеси, мультикультуралізм, інформаційний простір, турбулентність, інтеграція, імплементація.*

Rustem Zhangozha. Investigate the world through of the empirical sensation of reality in all its universal completeness and versatility ... In this article the overview of turbulent processes, in which complex configurations of different ethnocultural discourses is discussed.

Dramatic situation is not in parity and absence of actor's consensus of this process, which summons painful reaction of the participants of these contacts.

Keywords: *Ethnocultural discourse, globalization processes, multiculturalism, information space, turbulence, integration, implementation.*

Вынося на суд читателя тезисы анонсированного исследования, я сознательно нарушаю категорический императив парижских рестораторов, гласящий: «Клиентов на кухню не пускать». Ну, а если всерьез, моя попытка предстать перед читателем в «домашнем халате» и «в тапочках» продиктована желанием привлечь к проблеме внимание молодой генерации казахстанских ученых. Мне представляется не просто интересным, но крайне важным видеть в своих молодых коллегах стремление видеть за пределами нормативных знаний. И если мое предложение к творческому сотрудничеству найдет отклик, то буду считать, что не зря посвятил свою жизнь исследованию того, что есть окружающий меня мир и кто я в этом постоянно меняющемся мире.

I. Системы европейских ценностей как референтных ценностей в дискурсе глоболизирующей культуры предполагает выведение некоего алгоритма, определяющего шкалу предпочтений и отрицаний расширившегося за последний век мирового культурного пространства. И эти усилия, по образному выражению Марселя Пруста, выступают неким «поиском утраченного времени», несущего в своем контенте внутренне противоречивый конгломерат идеалов прошлого (как традиции) и настоящего (как модерна, отрицающего все, что было в прошлом), поскольку время всегда протяженно и необратимо и, в отличие от статуарности пространства, представлено в восприятии отдельного индивидуума и социума различными измерениями и величинами.

К первоочередным причинам масштабных корреляций при контактах различных историко-культурных моделей и процессов, в первую очередь, можно отнести определенные нормативные отношения и оценки историко-культурных традиций, наблюдатели которых, находясь внутри данных историко-культурных локаций и временных измерений (хронотопов – термин М. Бахтина), воспринимают и расценивают значимые события в своей жизни по-разному.

Сказанное относится и к смене социокультурного дискурса и социокультурного ландшафта, необратимо расширяющихся в условиях глобализации и её составляющей – транскультурных процессов, связанных со все увеличивающейся массовой миграцией этнокультурных групп на территории, более благоприятные для их полноценной жизнедеятельности. А в последние годы – для безопасности, которую мигранты и беженцы утратили на своих этнических родинах вследствие разорительных и разрушительных военных конфликтов с многочисленными человеческими жертвами.

Именно эти (и многие другие, побочные) обстоятельства смущали поколения исследователей, когда они пытались интерпретировать то или иное событие или артефакт, выходя за пределы своего этнокультурного ареала и его аксеологической системы, поскольку их оценки, критерии и выводы отнюдь не всегда совпадали с самооценками представителей культур-реципиентов. Более того, порой они имели диаметрально противоположные аксиологические маркеры.

Что касается понятийной реконструкции историко-культурной эволюции как основной составляющей в нашем понимании исторического процесса, то она, уже по факту своего «места прописки», имела «родовые признаки», сформировавшиеся в условиях жизнесуществования традиционных этнокультур, значительно отличающихся и не совпадающих с их экстраполяцией исследованиями представителей чужой для них культуры.

С другой стороны, получившие образование в научных и культурных центрах Европы и Северной Америки представители стран-аутсайдеров так называемого «третьего мира» испытывают значительные затруднения при попытках интерпретации и артикуляции в терминах и понятиях «референтных культур», научных школ и культурных традиций стран своего обучения.

Иллюстрацией этому состоянию может служить признание первого Премьер-министра получившей независимость Индии Джавахарлала Неру о том, что он «изучал Индию как просвещенный европеец». Хотя этим признанием не исчерпывается весь сложный спектр мнений и самооценок, которые приобрели устойчивую популярность в художественных исследованиях.

Достаточно ознакомиться с публикациями одного из теоретиков движения «Негритюд» алжирца Франса Фанона или лауреата Нобелевской премии в области литературы, нигерийского писателя Воле Шойнки с его резонансным романом «Интерпретаторы», в котором европейские либерально-демократические ценности с традиционными ценностями, имплементируемые ими (интерпретаторами) в социально-политическую жизнь своих обществ, живущих в условиях политического и социально-экономического транзита, оказывались несовместимыми, а сами инициаторы-культуртрегеры подвергались у себя на родине политическим и уголовным преследованиям.

Противоположные примеры, когда европейцы устремлялись в Азию (Индия и Тибет), чтобы постичь содержание традиционных восточных религий и философских концепций, особенно в 60-70-х гг. прошлого столетия (суб-культура хиппи и пр.), также достаточны, чтобы обратить внимание на сохраняющую свою актуальность проблему взаимопонимания цивилизационных дискурсов.

II. Но проблемы взаимопонимания представителями различных цивилизаций друг друга, при всем их драматизме, лишь одно, хотя и типическое, но далеко не последнее, затруднение, с которым сталкивается

всякий исследователь, погружаясь, по образному выражению Томаса Манна, в «колодец времени».

Перед ним – распростертый океан различных, рядоположенных, но не имеющих между собой очевидной смысловой связи, фактов и сведений, подлинный смысл которых может быть истолкован самыми различными и даже противоположными принципами и системами оценок.

И, со всей неизбежностью, возникает вопрос: какими методами и средствами интерпретировать этот бессистемный набор эмпирических сведений?...

С этого момента исторические артефакты уступают место идеологии и подвергаются перекодированию с «нужным» и легитимным пониманием прошлого как причины настоящего.

На тему субстанциональных признаков этнокультурных артефактов, аккумулированных в прошлом и дающих возможность провозгласить их «подлинной» историей, Эрнест Кассирер рассуждал следующим образом: «Масса исторического материала стала лишь тогда членимой, а историческое сознание – доступным, когда отдельное стало связанным с всеобщими над индивидуальными ценностями < > Между понятием стиля (возможно, Э. К. обозначал термином «стиль» понятие идеологемы – выделение автора – Р. Ж.) и понятием ценности имеется существенное различие. То, что представляет собой понятие стиля, есть не должествование, а чистое «бытие», хотя в этом бытии речь идет не о физических вещах, а об устойчивости формы» [1, с. 71].

Мысль немецкого философа-неокантианца подтверждается различными версиями и сценариями одних и тех же событий прошлого, которыми изобилвала историческая наука во все времена своего статуса «летописного свидетеля».

Это явление получило у специалистов-культурологов определение синдрома «Ворот Расёмон» (по одноименной повести Рюноске Акутагавы), когда участники одного и того же события рассказывают свою версию происшедшего, порой, принципиально по-разному.

Исходя из приведенных замечаний, нужно признать, что одна лишь логическая интерпретация культурного феномена не способна охватить все разнообразие признаков и характеристик культурного артефакта как части социокультурного со-Бытия. По этим причинам перед исследователем возникает настоятельная необходимость расширить арсенал исследовательских подходов и практик. В частности, привести их в некое целостное образование посредством новых принципов и методологий подхода.

III. Понятие метода, каким видит его цитируемый выше Эрнест Кассирер, образует в каждой исследовательской системе центр, от которого радиусы ведут к проблемам различных локаций. На методе, в конечном счете, основано все операционное единство мыслительного процесса, которым обладает данная система. Метод не может быть выражен в отдельном понятии или в отдельном положении. Он обладает свойством

постоянно раскрываться во всей полноте отдельных проблем и продуктивных мотивов в качестве мета-системы, позволяющей объединить в целостное понятие пространственно-временной континуум [1, с. 322]. Таким образом главным затруднением, тормозящим адекватное рассмотрение и понимание исторического нарратива, выступает отсутствие универсального метода, при котором различные историко-культурные традиции и их оценки могут рассматриваться в духе и в направлении компаративизма и на паритетных принципах и условиях, удовлетворяющих все стороны межцивилизационного диалога.

Необходимость соблюдения этого императивного требования к «чистоте» и «аутентичности» оценок того или иного культурно-исторического артефакта или события никто из серьезных исследователей не отрицает. Но, одновременно, и не принимает как методологию своего исследования, оставляя его за пределами своего видения в качестве комплиментарной фигуры речи, с пожеланием относиться к иной стороне диалога с позиций гуманизма и равенства в самых общих чертах этого понятия.

Именно по причине сознательной (или бессознательной) ограниченности видения проблемы, осознания мультикультурной целостности современного мира как гомогенного, полноценного, гармоничного и динамично развивающегося процесса возникает понятийная лакуна, в которую устремились различные квази-идеологемы, претендующие на свой доминирующий конституционный статус в качестве единственно правильной генеральной версии современного Бытия в его современных проявлениях, характеристиках и оценках.

IV. Столкнувшись с таким развитием событий на рубеже второго и третьего тысячелетия христианства, Западный мир пересматривает и переоценивает свой культурный багаж – римское право, принципы авраамической этики, легшие в основу иудаизма и христианства, которые столетиями составляли метафизику и жизненную практику европейской модели жизнестроения общества и его культуры, определя базовые принципы неотъемлемых прав человека в качестве «коллективного договора».

Однако на вопросы о том, каким образом можно актуализировать и максимально распространить их на все сферы жизни современных западных социумов и как вернуть безусловную веру людей в абсолютную истинность христианской традиции, удовлетворительных ответов нет...

Хуже того, на Западе необратимо усиливается алармическое восприятие своего образа мышления, образа жизни и ее исторических перспектив, отразившееся в реактуализации резонансных научных прогнозов о кризисе западной модели цивилизации («Закат Европы» Освальда Шпенглера и «Конец истории» Френсиса Фукуямы и пр.) и ряда художественных произведений современных европейских литераторов и публицистов, наиболее обостренно воспринимающих реалии современного мира, в

которых описывается коллапс европейской модели цивилизации во всем многообразии ее проявлений.

Сегодняшний мир под влиянием ускорения глобализационных процессов, беспрецедентного расширения информационного пространства и культурных контактов вступил в фазу турбулентности, в которой прежние формы модернизации всех жизненных реалий и сознания перестали соответствовать требованиям адекватного понимания происходящих перемен на всех стратификационных уровнях современных обществ. На смену ему все настойчивее приходит постмодерн, претендующий стать доминирующей теорией и методологией современного, динамично развивающегося мира.

V. Считается, что дефиницию «постмодерн» ввел французский культуролог Жан-Франсуа Лиотар в своей книге «Состояние постмодерна» (1979 г.). Он определяет состояние постмодерна как «недоверие к мета-нарративам». В его редакции, мета-нарратив – это широкомасштабное и связанное объяснение крупных феноменов. Религии и прочие тотализирующие идеологии являются мета-нарративами с того момента, когда пытаются объяснить смысл жизни или все пороки общества. Лиотар ратовал за то, чтобы заменить их «мини-нарративами» (фрагментировать) и стремиться к постижению менее масштабных и более личных (персонифицированных) «истин». Под таким ракурсом он рассматривал не только христианство или марксизм, но и фундаментальную науку и культуру [2].

В качестве рабочего определения можно говорить, что постмодернизм представляет собой художественное, философское, социологическое, культурологическое и политологическое течение, зародившееся во Франции в 1960-е гг. и подарившее миру экстравагантное искусство и еще более экстравагантную художественную концепцию. Характерные для постмодернистов ирреальность действительности и принципиальное неприятие цельного и гармоничного индивидуума были заимствованы из арсенала художественных средств авангардного и сюрреалистического искусства, а также из предшествующих философских школ конца XIX – начала XX вв.

Также можно говорить о том, что это направление художественного познания стало реакцией сопротивления либеральному гуманизму художественных и интеллектуальных течений модернизма: апологеты постмодернизма упрекали модернистов в наивной универсализации опыта западной культуры. В особенности, культуры среднего класса – основного носителя социальных и экзистенциальных ценностей европейской цивилизации и образа жизни.

Возможно, что утверждение о приходе постмодерна в качестве доминирующей теории современного мира может показаться избыточно и неоправданно смелым или даже гиперболой, но в реальности совокупность субстанциональных признаков и ценностей постмодернизма давно уже преодолела границы собственно художественной и академической интерпретации и приобрела в современной культуре Запада достаточно сильное влияние.

К слову, если рассматривать постмодерн в формате художественной практики, то это направление иллюстрирует рядоположенность событий, выстроенных вопреки хронологической последовательности и какой-либо субординации, и демонстрирует тотальность современного мира. В этом смысле (но только в качестве художественной практики как наиболее тонкого индикатора социальных и экзистенциальных процессов, происходящих в жизни социума) можно говорить о позитивном и экспериментальном характере и значении постмодернизма для художественной практики, побудившей современную литературу и искусство к созданию произведений с привлечением новых выразительных средств и нового формата их презентации. Хотя постмодерн можно (и следует) упрекнуть в отсутствии историко-культурной преемственности и отрицании эволюционной составляющей культурного процесса.

Что же касается постмодерна как нового формата и методологии социологических и культурологических концепций, то он привносит в них определенный стилистический кич (эклектику и маргинальность), основанные на идеях *second hand* – «вторые руки» – тексты и сюжеты, построенные на вовлечении в их формат аллюзий из более чем отдаленных и несопоставимых мыслеформ.

Характерные признаки постмодернизма нетрудно распознать и предать критическому анализу. Однако этос, лежащий в его основе, еще недостаточно исследован и не поддается адекватному анализу традиционными методами и инструментариями. Причина этого состоит, с одной стороны, в том, что сами идеологи постмодерна, как правило, изыясняются невнятно, а с другой – в том, что противоречивость и непоследовательность, имманентные их образу мышления, отрицающего существование стабильной реальности и достоверного знания, не дают возможность определить критерии истины, без которых всякая дискуссия утрчивает какой-либо смысл.

Традиционные ценности – мораль, здравый смысл и ясность, равно как и семиотика, структурализм, марксизм и экзистенциализм, – отвергались модернистами по тем же причинам.

Постмодернисты так же скептически относились к научному познанию с целью обретения объективного знания о реальности, существующей независимо от человеческого восприятия: наука была для идеологов и апологетов постмодернизма не более чем формой сконструированной идеологии и аксеологии, в которых доминируют буржуазные предпосылки. По своему месту в ряду партийных идеологов постмодернизм, несомненно, представляет левое течение, располагая одновременно нигилистическим и революционным этосом, что резонирует с послевоенным антиимпериалистическим настроением времени, преобладающим среди представителей общественности на Западе. Говоря проще, постмодерн строит свой этос «по ту сторону добра и зла» (Ф. Ницше) – традиционно сложившуюся в обществе систему морально-этических норм и отношений, создавая новый анти-сциентистский Эгрегор, в котором трансцендентность

мира и человеческого сознания остаются за пределами эмпирических интересов.

А между тем, именно вера в над-эмпирическую трансцендентную реальность мира сохранила моральные ценности у первых ссыльных из Европы поселенцев Австралии и Новой Зеландии, социальный состав которых был представлен, по преимуществу, уголовниками, женщинами с пониженным порогом социальной ответственности – в просторечии, проститутками – и прочими асоциальными элементами.

Первое, что строили эти люди на территории своих поселений, были церковные приходы – затраты, с точки зрения экономической целесообразности, необоснованные.

Но сегодня, по прошествии относительно короткого отрезка времени, Австралия и Новая Зеландия находятся в числе аутсайдеров по уровню преступности, а университеты этих стран – на высших позициях в рейтингах уровня качества образования, далеко обогнав многие традиционные образовательные центры и университеты Европы.

VI. Сегодня трудно прогнозировать, как отреагирует постмодернизм на масштабные изменения демографического ландшафта Европы, вносящие в ее социальную и культурную жизнь значительные перемены. Теперь становится все труднее игнорировать новый социокультурный дискурс в условиях массового исхода мусульман Ближнего Востока и Северной Африки в Европу, аксиология которых существенно отражается в общественных и межличностных отношениях между различными этническими, социальными и конфессиональными стратами, радикально изменяющими социально-психологическую атмосферу общества, его аксиологическую систему, психосматику и поведенческие стереотипы межличностных отношений, которые пока еще удовлетворяют формату постмодернизма как открытого информационного и культурного пространства – «глобальной деревни».

Но состояние неупорядоченности и некоей интроверсийности внутри постмодернистской концепции не может продолжаться бесконечно долго, поскольку стремительно меняющемуся по своему демографическому и этнокультурному облику обществу и его субъектам необходимы достоверные знания о самом себе как в широком социальном, так и в экзистенциальном измерении, служащие ему неким надежным навигатором для ориентации в выборе оптимальной модели своего *modus vivendi* (способа существования) в этом безумном мире «глобальной деревни».

Далеко не в последнюю очередь индивиду и этнической группе, находящимся в инокультурной среде, присуща потребность сохранения своей этнокультурной идентичности и эксклюзивности своего видения окружающего мира. И хотя это стремление сопряжено с серьезными и труднопреодолимыми трудностями, связанными с различными, конкурирующими между собой подходами, оно пытается отстоять свою независимость и право оставаться собой.

Последнее обстоятельство создает множество проблем бытового свойства, побуждая мигрантов создавать моноэтнические анклавы.

Изолированные от окружающего их социального пространства, эти анклавные европейские мегаполисы вносят в их жизненный ритм и культурный ландшафт специфические характеристики. По этой причине жизнь в социальных образованиях проходит в режиме реального апартеида без продуктивных контактов между различными этническими сообществами.

Обитателей этих анклавов – «новых европейцев» – почти ничто не объединяет с коренным населением стран их местопребывания. Порой они даже не владеют и не стремятся владеть государственным языком страны проживания, поскольку большая часть их жизни протекает внутри замкнутого пространства их этнического анклава, а вмешательство муниципальных властей в их жизнь воспринимают как нарушение их прав.

Сохранить свою этническую идентичность они пытаются посредством традиционной религиозной конфессии – ислама. Однако условия их жизни и характер деятельности создают определенные проблемы для ритуальных обязательных отправлений, предписываемых нормативами шариата.

В сложившейся ситуации потребности проведения ритуальных отправлений естественным образом расширился рынок «специалистов» в области религиозных канонов, среди которых нередко встречаются персоны с неадекватной психосоматикой и политическими ориентациями, имеющие с традиционным исламом весьма условную связь.

Тема современных форм квази-ислама в его политизированном выражении выходит за пределы настоящей статьи, что предполагает вынести ее в отдельное исследование.

Хотя...

VII. По мнению швейцарского психоаналитика К. Г. Юнга, сегодняшняя европейская цивилизация оказалась в ситуации, которую невозможно разрешить исключительно с помощью рациональных или моральных аргументов, но, в большей мере, при посредстве высвобождения эмоциональных сил и идей, порожденных духом времени. А эти последние отнюдь не всегда зависят от рациональных размышлений и еще в меньшей мере – от призывов к соблюдению нравственности [3, с. 74].

Многие исследователи пришли к пониманию того, что в данном случае противоядием должна стать не менее сильная вера другого, нематериалистического типа, и что основанная на ней религиозная позиция будет единственной надежной защитой от опасности психического токсикоза. Исходя из этого тезиса, представляется необходимым рассмотреть феномен института мировых религий как «реальность более высокого порядка» (Гегель), с позиций мифологической системы над-эмпирического языка метафор бытовых верований и религиозных постулатов, представляющих альтернативу беспрецедентному потоку сведений, ретранслируемых мульти-информационными сетями Интернета.

Современный человек может оперативно получить любую информацию об окружающем его мире, нажав на клавишу персонального компьютера. Но эти сведения зачастую входят в противоречие с его индивидуальной «жизненной философией и практикой» – жизненным инстинктом.

Неосознанная тревога человека в изменившемся мире проистекает по причине утраты им инстинкта самосохранения как индивидуума. Чем больше человек подчиняет себе природу, чем глубже его рациональные знания об устройстве мира, тем глубже становится его пренебрежение и потребительское отношение к экологии как неотъемлемой части его самосознания и физического существования.

Но рациональные эмпирические сведения отнюдь не всегда совпадают с живущими внутри конкретного человека истинами и принципами и безотносительны по отношению к ним. Именно поэтому понимание внутренних механизмов психики человека без учета его внутреннего мира в его неотъемлемой связи с окружающим миром, в основе которых лежит коллективное бессознательное – архетип – система, состоящая из переплетения эмпирических и изотерических связей, представляется неполным. А значит и неадекватным.

В нашем случае в качестве «модельного объекта» могут выступить так называемые группы смертников-шахидов, или «голубых китов», призывающих подростков к суициду. Как представляется, для перекодировки их психосоматики используются манипуляционные технологии, суть которых состоит в переориентации сознания из внешнего, рационального восприятия во внутреннее состояние иррационального восприятия действительности. В результате этих определенных манипуляций сознание социально неблагополучных людей, отчаявшихся найти себя в реальном и жестоком для них мире, переключают в зону подсознательного, в которой приоритетами выступают идеи лучшего, более справедливого мира, находящегося за пределами мира реальности. Для «правильного» перехода в этот манящий своими гармоническими условиями мир надо совершить решительный шаг – уничтожить существующее в этом несправедливом мире зло, оплатив свой поступок своей физической жизнью...

Остается заметить, что говоря о мире коллективного бессознательного, Карл Юнг назвал его двумя именами – миром Бога и миром Демона одновременно.

Использованные источники и литература:

1. Кассирер Э. Избранное. Опыт о человеке. Москва : Гардарика, 1998. 784 с.
2. Лиотар Ж-Ф. Состояние постмодерна. М. : Институт экспериментальной социологии; СПб : АЛЕТЕЙЯ, 1998. 160 с.
3. Юнг К. Г. Синхроничность: сборник М. - К. : Рефл-бук; Ваклер, 1997. 320 с.

НАЦІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ІСТОРІЇ ФРАНЦІЇ ДОБИ КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ ТА РАНЬОГО НОВОГО ЧАСУ: ЄВРОПЕЙСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ, ПОЛІТИКО-ДИПЛОМАТИЧНІ ТА ІНСТИТУЦІОНАЛЬНО-ЦИВІЛІЗАЦІЙНІ ЦІННОСТІ

У статті аналізується процес становлення й розвитку книгодрукування у Франції доби класичного Середньовіччя та раннього Нового часу, а також історична роль французької книги в політико-дипломатичному та інституціональному розвитку французької державності. Увага акцентується на інтелектуальній історії та різноманітних підвидах інтелектуальної спадщини Франції досліджуваного періоду, а також на європейських культурно-історичних, політико-дипломатичних та інституціонально-цивілізаційних цінностях.

Ключові слова: інтелектуальна історія, французька книга, книгодрукування, зовнішня політика, дипломатія, ментальність, Середні віки, ранній Новий час, Франція.

Циватий В. Г. Национальные особенности интеллектуальной истории Франции периода классического Средневековья и раннего Нового времени: европейские культурно-исторические, политико-дипломатические и институционально-цивилизационные ценности. В статье анализируется процесс становления и развития книгопечатания во Франции эпохи классического Средневековья и раннего Нового времени, а также историческая роль французской книги в политико-дипломатическом и институциональном развитии французской государственности. Внимание акцентируется на интеллектуальной истории и различных подвидах интеллектуального наследия Франции исследуемого периода, а также на европейских культурно-исторических, политико-дипломатических и институционально-цивилизационных ценностях.

Ключевые слова: интеллектуальная история, французская книга, книгопечатание, внешняя политика, дипломатия, ментальность, Средние века, раннее Новое время, Франция.

Vyacheslav Tsivatyi. National characteristics of French intellectual history of the classic era of the Middle Ages and Early Modern times: European cultural-historical, political-diplomatic and institutional-civilizational values. The process of formation and development of book-printing in France during the classical Middle Ages, as well as the historical role of the French book in the political-diplomatic and institutional development of the French statehood is analyzed at the article. Attention is focused on the intellectual history and various subspecies of the French intellectual heritage of the studied period, as well as on European cultural-historical, political-diplomatic and institutional-civilization values.

Keywords: intellectual history, French book, book printing, foreign policy, diplomacy, mentality, Middle Ages, France.

У добу класичного Середньовіччя та раннього Нового часу, поряд з виникненням і еволюцією європейської системи держав, відбувається об'єктивно обумовлений процес інституціонального оформлення політики та органів влади держав Європи. Початкові форми інституціоналізації (наприклад, інституціоналізація книгодрукування; інтелектуальні гуртки;

інститут колекціонування тощо) виникають на рівні процесів, що самоорганізуються [1, с. 287-294; 2, с. 268-274; 3].

Інтелектуальна історія досліджує широкий спектр питань і включає різноманітні складові: традиційну філософсько орієнтовану історію ідей, ідейних систем, історію суспільної, політичної, політико-дипломатичної, філософської, історичної думки, а також соціально-інтелектуальну історію, зосереджену на соціологічному й організаційному аспектах пізнавальної діяльності. Питання інтелектуальної історії Європи є на сьогодні вельми актуальним.

Сучасними представниками зарубіжної та вітчизняної школи інтелектуальної історії виступають: М. Бобкова, Б. Боднарюк, К. Брінтон, Л. Ващук, Дж. Вуд, Р. Дебре, Н. Девятайкіна, А. Домановський, В. Дятлов, І. Ельфонд, Л. Зашкільняк, М. Кірсенко, С. Ковбасюк, П. Котляров, С. Лиман, О. Луговий, М. Мінаков, Л. Нестеренко, І. Немченко, М. Петрова, Л. Репіна, Д. Росс, Р. Стромберг, Дж. Хайам, С. Цатурова, В. Ціватий, В. Чепіженко та інші.

Однією з вихідних передумов сучасної інтелектуальної історії є усвідомлення нерозривного зв'язку між історією самих ідей та ідейних комплексів, з одного боку, та історією умов і форм інтелектуальної діяльності, – з іншого.

Наприкінці XV ст. постають явні обриси принципово нового політичного порядку в Європі, утвореного територіальними державами. Політична ситуація після подій Столітньої війни (1337-1453 рр.) суттєво змінилася завдяки тому, що значно зміцнилися монархії й у більшості держав, зокрема Франції, Іспанії та Англії, завершувався процес внутрішньої консолідації. Саме в цих державах було закладено основи сучасних національних держав, у той час як роздробленість Німеччини й Італії залишалась непереборною. Ці тенденції знайшли свої чітке відображення в подальших політико-дипломатичних подіях Італійських воєн (1494-1559 рр.) [4].

Період XII-XV ст. став для європейського суспільства часом різнопланових змін, трансформацій та інновацій. Найбільш чітко нові тенденції виявили себе у формуванні нового французького суспільства в цілому, та, зокрема, – у формуванні ментальних установок та особистості нового типу. Одним із таких чинників впливу виступало поширення у Франції практики книгодрукування як нового напрямку розповсюдження інформації у французькому суспільстві [5, с. 76-94; 6; 7, с. 277-307].

Французьке Відродження починається від середини XV ст., інтенсивно поширюється з початком французького вторгнення в Італію в 1494 р. під час правління Карла VIII і завершується умовно зі смертю Генріха IV у 1610 р. Правління Франциска I (1515-1547 рр.) і його сина Генріха II (1547-1559 рр.), як правило, вважається вершиною французького Відродження. Починаючи з кінця XV ст. французький королівський двір стає одним з найбільш блискучих дворів й інтелектуальним європейським осередком у Західній Європі.

Короля Франциска I за його поетичний талант і здатність цінувати вміння володіти пером та інтелект інших людей називали «батьком красномовного письменства». Під впливом італійських походів король Франції, його сестра Маргарита Наваррська й оточуючі їх персони стали приділяти багато уваги античній спадщині – творам античних авторів, античній скульптурі, класичній латинській мові, поезії та літературі тощо.

Вивчення самого явища колекціонування в історичному, інституціональному, культурному й мистецькому контексті пов'язане з певними труднощами: серйозне збиральництво (колекціонерство) завжди було досить екзотичним видом захоплень; колекціонування, як правило, – індивідуалізованим й персоніфікованим, з цієї причини дуже мало «династичних» колекцій; колекції часто «розсипалися» (не залишивши описів, каталогів) через об'єктивні чинники – соціальні катаклізми і війни.

Основний секрет збиральництва (колекціонерства) і його притягальна сила – це створення інтелектуального цілого з безлічі, а також перетворення різного на єдиний інтелектуальний скарб. Колекції, як правило, формують власний світ збирача й проникнуті його інтелектом, темпераментом, душею, позначені ментальним типом його смаків і пристрастей [8].

Колекціонерство у Франції зароджується паралельно з аналогічними процесами в інших європейських країнах і швидко, уже в другій половині XV ст., стає помітним феноменом у житті французького суспільства епохи французького Ренесансу. Був зроблений крок від безсистемного збиральництва до появи колекцій (або їх прототипів), що мають культурну та наукову спрямованість. Збирання колекцій перетворюється на явище, що охоплює буквально всі верстви населення. Належність до еліти не означала обов'язкової наявності колекції, але сама колекція дозволяла навіть незнатній пересічній особистості бути прийнятою в коло обраних. У такий спосіб у Франції починають формуватися інтелектуальні осередки і започатковується інтелектуальний світ ідей та інтелектуальних практик [9].

Особливістю французького Відродження був інтерес до традицій народної культури, творчо освоюваної гуманістами поряд з античною спадщиною. Поезія К. Маро, твори гуманістів-філологів Е. Доле і Б. Депер'є, що входили до гуртку Маргарити Наваррської (сестри короля Франциска I), пройняті народними мотивами й життєрадісним вільнодумством.

Ідеї гуманізму знайшли глибоке осмислення в «Дослідах» Мішеля де Монтеня. Монтень, Рабле, Бонавантюр Депер'є були яскравими представниками світського вільнодумства й відмовлялися від релігійних світоглядних основ. Вони, продовжуючи традиції своїх попередників, критикували схоластику, середньовічну систему виховання й освіти, начотництво, релігійний фанатизм. Головний принцип етики Мішеля де Монтеня – вільний прояв людської індивідуальності, звільнення розуму від підпорядкування вірі, повноцінність емоційного та інтелектуального життя.

У мистецтві французького Відродження, як особливий форми французького інтелектуального уособлення, на перший план висунувся жанр портрета. Його видатними майстрами стали: П. і Е. Дюмустьє, Ф. Клуе,

Ж. Фуке. У скульптурі прославився Ж. Гужон [10; 11].

Поряд зі змінами в політичній, соціально-економічній і культурній сферах формуються підвалини основ державної дипломатичної служби й відбувається інституціоналізація зовнішньої політики і дипломатії європейських держав. Дипломатична практика і дипломатичні служби цих держав інституціоналізувалися у відповідь на зміцнення державної влади. Постійна дипломатична служба набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин: із 1510-х рр. – у Папській державі, із 1520-х рр. – в Англії, в Імперії – за доби Карла V. З кінця XV й до середини XVI ст. це вже стало європейською традицією. Важливим фактором її поширення було саме книгодрукування, книги як носій важливої офіційної інформації.

Одне з центральних місць у теорії й практиці дипломатії класичного Середньовіччя посідали саме проблеми розуміння сутності, функцій і методів реалізації влади у сфері зовнішніх зносин [12].

Постійна дипломатична служба наприкінці XV – протягом XVI ст. набувала швидкого поширення та вжитку в практиці міждержавних відносин. Філіп де Комін, політик і дипломат початку XVI ст., відзначає: «Два могутніх владарі-державці, якщо вони мають бажання жити в згоді, не повинні часто бачити одне одного, а спілкуватися їм належить посередництвом досвідчених і мудрих осіб, які будуть проводити переговори і залагоджувати суперечки» [13].

Інформація про внутрішнє становище в інших державах та їх зовнішньополітичні та політико-дипломатичні плани незвично розширилася. Можливість співставлення відомостей, які надходили від послів із різних держав, розвивала вміння дипломатів критично розбиратися в інформації та сприяла розширенню їх світогляду, інтелектуального розвитку й освіченості [14].

Серед політичних засобів Філіп де Комін, французький дипломат, інтелектуал і засновник теорії французької дипломатії, рішуче віддає перевагу дипломатії [15]. Саме в них особливо виразно виявляється його інтелект й прагматична думка, звільнена від середньовічної лицарської та християнської етики. Для нього дипломатія – це утаєна боротьба, в якій виграють наймудріші [15, р. 220].

Наприкінці XV ст. у Франції розпочинається процес інституціонального розвитку книгодрукування як відгук на підйом економіки, централізацію французької держави, зміцнення й централізацію королівської влади та зростання ролі зовнішньополітичного чинника і, зокрема, – французької дипломатії та французької культури [16, с. 27-30].

Перша книжка французькою мовою була надрукована у 1477 р. З кінця XV – початку XVI ст. видавці друкують переважно масову літературу – лицарські романи, календарі, казки, політичні та наукові трактати тощо. У наступних століттях друк книг був тісно пов'язаний безпосередньо з продажем, адже зазвичай власник друкарні був одночасно і власником книгарні. Перша Королівська друкарня – перша державна друкарня Франції –

була заснована за наказом політика і дипломата кардинала Рішельє і розпочала функціонувати наприкінці XVII ст.

На переважно світські та політико-дипломатичні сфери французька книжка знову переорієнтувалася вже у XVIII ст. У цей період створюються енциклопедичні видання (наприклад, «Енциклопедія...» Дідро), друкуються збірки міждержавних договорів та інші дипломатичні видання. Усі традиції книгодрукування і французької книги Середньовіччя були успішно реципійовані в нові інституції раннього Нового часу, відбувається процес взаємозбагачення між різними книжковими культурами Європи [17; 18; 19].

У цей період чітко окреслюється проблема книгодрукування як нового етапу в інформаційній культурі Франції та його ролі в інформаційному розвитку європейського інформаційного простору. Для цього періоду характерна специфіка формування зовнішнього вигляду, структури, допоміжного апарату, декору та ілюстрацій французької друкованої книги доби Середньовіччя та раннього Модерного (Нового) часу.

Соціально-політична думка доби класичного Середньовіччя була зорієнтована на стабільність суцього й головне завдання суспільства вбачала в забезпеченні його сталості й незмінності шляхом упередження змін, розбрату й війн. Усі зміни й потрясіння в суспільстві в кінцевому рахунку пояснювалися людськими вадами. Соціально-політична доктрина, яка виражала інтереси панівного класу, апелювала до морального обов'язку людини й вимагала від нього бути справедливим як заради досягнення головної мети життя – рятунку душі, – так і заради встановлення суспільного порядку й збереження його в постійності [20; 21].

На рубежі Середньовіччя і раннього Модерного часу відбувається формування фактора, про який ми інколи забуваємо – процесу становлення політичної та інтелектуальної культури суспільства, його психологічної подоби й характерних рис, початку формування буржуазного менталітету. На нашу думку, аналізуючи ту ж зовнішню політику і дипломатію, інституціональні політико-дипломатичні процеси, необхідно обов'язково враховувати вплив і роль цього фактору у міждержавних і внутрідержавних відносинах.

Фактор інтелектуальної історії, політичної культури і книгодрукування є новим чинником формування та поширення тогочасної інтелектуальної думки французького суспільства. Адже саме наприкінці XV – початку XVI ст. починається процес формування націй і бурхливе зростання національної самосвідомості, процес етичного оновлення суспільства й становлення гуманістичної культури Франції, книгодрукування та французької книги [22].

Ідеологи гуманізму й у подальшому – проповідники Реформації – повсюдно здійснювали «очищення» розуму від нашарувань минулого. Європа відчувала новий поштовх у духовному житті суспільства [23].

На рубежі Середньовіччя і раннього Модерного часу відбувається процес зміни інтелектуальних і ментальних установок суспільства. За словами Жоржа Дюбі, класичне середньовічне суспільство характеризується не лише одними економічними основами, але і продукованими ним

уявленнями про себе самого, адже люди частіше за все поводять себе у відповідності не з дійсними умовами життя, а з тим образом, який вони уявно, на ментальному рівні сформуливали [24, с. 147-168; 25].

Отже шлях до інтелектуально нового не проходив по прямій висхідній лінії, а навпаки, при збереженні загальної схоластичної орієнтації у ньому перепліталися елементи старого й нового способів мислення, старі й нові ментальні установки, траплялися і компроміси, але при цьому нове мислення вимагало свого прояву і, насамперед, у питанні соціуму і влади: що таке «влада» у новому світосприйнятті і реальне місце владаря-державця в цьому новому суспільстві, у період політичної та політико-дипломатичної інституціоналізації? Важливим фактором у прискоренні цих процесів був інституціональний розвиток книгодрукування у Франції та інших європейських державах.

Інтелектуальна історія Франції класичного Середньовіччя моделює та добре уявляє та ілюструє головні тенденції європейського розвитку й змін ментальних досягнень людства, «історію ідей», виявляє духовні зразки, «інтелектуальні парадигми» чи «абсолютні передумови», розглядає їх конкретний зв'язок з історією і прогностичними соціально-політичними діями. Пояснення подій і фактів у контексті світорозуміння минулих поколінь відкриває нові шляхи до пізнання суспільства епохи нової інтелектуальної історії й розуміння протистояння політичної теорії та політико-дипломатичної практики.

Спроба побудувати модель політико-правової та політико-дипломатичної думки Франції класичної середньовічної епохи, звичайно, не є вичерпною і остаточною. Практично всі вищезгадані підходи тією чи іншою мірою наближають нас до розкриття й розуміння своєрідності поглядів на владу, право, державу, інтелектуальну спадщину соціуму, внутрішню й зовнішню політику держави, книгодрукування і книгу як носія інформації, інформаційне суспільство, процеси їх інституціоналізації і, відповідно, допомагають також скласти уявлення про людей тогочасної епохи та світогляд пересічної та непересічної особи доби класичного Середньовіччя. Французька книга доби Середньовіччя відіграла доленосну роль в історії, теорії та практиці французького державотворення та гуманістичної культури Франції.

Франція в добу класичного Середньовіччя стає осередком інтелектуального розвитку тогочасної Європи. Формуючи свої національні традиції та інтелектуальні моделі світогляду за новими інтелектуальними парадигмами, зокрема у сфері теорії та практики дипломатії, Франція привнесла ці інтелектуальні традиції й у нову трансформаційну добу – добу раннього Нового часу.

Значною мірою заслуговує на подальші дослідження поставлене питання про вплив ідей гуманізму на витоки європейських соціокультурних і політико-дипломатичних систем та європейські культурно-історичні, політико-дипломатичні та інституціонально-цивілізаційні цінності: через призму сучасності до історичних витоків інституціональної історії. Подальші

дослідження в цьому напрямі нададуть можливість створити цілісну системну картину соціокультурного і політико-дипломатичного світу Середньовіччя та раннього Нового часу, національних особливостей унікального європейського явища доби Відродження – гуманізму як інституційного кластеру політики, дипломатії та культури.

Використані джерела та література:

1. Циватый В. Г. Институционализация дипломатической службы европейских государств на рубеже Средневековья и раннего Нового времени: теоретико-методологический аспект // *Codrul Cosminului*. 2012. Т. XVIII. No. 2. P. 287-294. (Румыния).
2. Циватый В. Г. Європейська зовнішня політика доби раннього Нового і Нового часу: проблеми інституціоналізації (теоретико-методологічний аспект) // *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2000. Вип. 4. С. 268-274.
3. Властные институты и должности в Европе в Средние века и раннее Новое время: Монография / отв. ред. Т.П. Гусарова. М. : КДУ, 2011. 600 с.
4. Циватый В.Г. Франко-испанские отношения конца XV – начала XVI века: дис. ... канд. ист. наук. Київ, 1995. 251 с.
5. Le Goff J. Les mentalités: une histoire ambiguë / Ed. J. Le Goff, P. Nora // *Faire de l'histoire*. III. Paris, 1974. P.76-94.
6. Vovelle M. Idéologies et mentalités. Paris, Maspero, 1982. 331 p.
7. Chartier R. Histoire intellectuelle et histoire des mentalités. Trajectories and questions // *Revue de Synthèse*. Sér. 3. 1983. V.8. P. 277-307.
8. Le Goff J. Les intellectuels au Moyen Age. Paris: Seuil, 1957. 336 p.
9. Собираательство и меценатство в эпоху Возрождения / ред.-сост. А. В. Доронин, О. Ф. Кудрявцев. М.: Политическая энциклопедия, 2015. 231с.
10. Воронина Т. С., Мальцева Н. Л., Стародубова В. В. Искусство Возрождения в Нидерландах, Франции, Англии. Серия: «Памятники мирового искусства». М. : Искусство, 1994. 144 с.
11. Садыкова Ю. Е. «Мастер из Мулена» Жан Хей и французское искусство конца XV века: между Средневековьем и Возрождением. М.: Издательство МГУ, 2012. 256 с.
12. Кальер Ф., де. О способах ведения переговоров с государями: Перевод первого французского издания 1716 г. М. : Б.и., 2000. 208 с.
13. Коммин Филипп де. Мемуары / пер. с франц. Ю. П. Малинин. М.: Наука, 1987. Кн. 1. Гл. XIV. С. 299-309.
14. *International Relations* / Edited by Stephen McGlinchey. Bristol, England, 2017. 222 p.
15. Commynes Ph.de. Mémoires. Paris, 1924-1925. T.3. Ch.VIII.
16. Гринишина І. І., Марченко Т. М. Еволюція французької книжки: від книгодруку до інтернету // *Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки*. 2011. Вип. 5, ч. 2. С. 27-30.
17. *ARS HISTORICA*. Сборник в честь Олега Фёдоровича Кудрявцева / Сост. и отв. редактор А. К. Гладков. М.; СПб.: Центр гуманитарных инициатив, 2015. 566 с.
18. Историческая память в культуре эпохи Возрождения / отв. ред. Л. М. Брагина. М.: РОССПЭН, 2012. 335 с.
19. Эльфонд И. Я. Образ власти: Pro et contra. Политическая мифология, пропаганда и культура во Франции XVI в. Саратов: СГСЭУ, 2011. 243 с.
20. Трубникова Н. В. Французская историческая школа «Анналов». М. : Квадрига, 2016. 336 с.
21. Искусство и культура Европы эпохи Возрождения и раннего Нового времени:

Сборник трудов в честь Всеволода Матвеевича Володарского. М. : Центр гуманитарных инициатив, 2016. 416 с.

22. Lecoindre J. L'Idéal et la Différence: La perception de la personnalité littéraire à la Renaissance. Genève, Droz, 1993. 758 p.

23. Chartier R. Inscrire effacer. Culture écrite et littérature (XI-XVIIIe siècle). Paris: Gallimard et Le Seuil, Collection "Hautes Etudes", 2005, 209 p.

24. Duby G. Histoire sociale et idéologies des sociétés // Faire de l'histoire. Paris: Gallimard, 1974. P. 147-168.

25. Дебре Режіс Інтелектуальна влада у Франції: пер. з франц. К. : Дух і літера, 2008. 304 с.

УДК 008 : 297 + 316.72 (4)

Фомин С. С.

ЕВРОПЕЙСКАЯ ЦИВИЛИЗАЦИЯ В СОВРЕМЕННОМ МИРЕ

В рамках европейской цивилизации можно выделить региональные цивилизационные общности, в частности, западноевропейскую (континентальную) и англосаксонскую, которые вместе составляют понятие «западная цивилизация». Показано, что в настоящее время западная цивилизация переживает кризис, причинами которого являются такие факторы, как дехристианизация, глобализация, отказ от традиционных ценностей, изменения в этническом составе населения западноевропейских стран в результате массовой миграции из стран «третьего мира».

Ключевые слова: европейская цивилизация, цивилизационная общность, западная цивилизация, дехристианизация, моральный плюрализм, миграция, евроскептицизм.

Фомін С. С. Європейська цивілізація в сучасному світі. В межах європейської цивілізації можна виділити регіональні цивілізаційні спільноти, зокрема, західноєвропейську (континентальну) і англосаксонську, які разом складають поняття «західна цивілізація». Показано, що зараз західна цивілізація переживає кризу, причинами якої є такі явища, як дехристиянізація, глобалізація, відмова від традиційних цінностей, зміни в етнічному складі населення західноєвропейських країн в результаті масової міграції з країн «третього світу».

Ключові слова: європейська цивілізація, цивілізаційна спільнота, західна цивілізація, дехристиянізація, моральний плюралізм, міграція, євроскептицизм.

Sergii Fomin. European Civilization in Modern World. Within the European civilization it is possible to single out regional civilization communities, in particular, West European (continental) and Anglo-Saxon communities which together form the Western civilization. It is shown that at present the Western civilization goes through the crisis caused by wide-spread loss of Christian faith (dechristianization), rejection of traditional values, globalization, changes in the ethnic structure of population of the West European countries as a result of mass migration from countries of the «third world».

Keywords: European civilization, civilization community, Western civilization, dechristianization, moral pluralism, migration, euroscepticism.

Для современной западной цивилизации характерной чертой является отход от традиционных христианских, моральных, национальных и

культурных ценностей западных народов. Все это происходит в условиях необратимых изменений в этническом составе населения западноевропейских стран, который быстро изменяется в результате массовой миграции в Западную Европу из стран Африки и Азии, высокой рождаемости у мигрантов из «третьего мира», уже получивших гражданство западноевропейских стран, и крайне низкой рождаемости у коренных западноевропейских народов. Данные проблемы являются предметом изучения многих зарубежных авторов. В своем анализе автор основывался на работах таких зарубежных авторов, как Патрик Дж. Бьюкенен, который был советником президентов США Никсона и Рейгана и кандидатом в президенты от республиканской партии на выборах 1992 и 1996 гг., Л. Андреева, Н. Брак, О. Вологов, Я. Куйш, К. Ланг, Г. Остапенко, И. Семененко, Н. Старгин. Цель статьи – выявить главные причины нынешних качественных изменений в западной цивилизации и попытаться ответить на вопрос: каковы ее перспективы в случае сохранения нынешних демографических тенденций в Западной Европе?

Будучи широким понятием, европейская цивилизация демонстрирует единство в разнообразии, в частности, включает в себя различные цивилизационные типы или общности. Так, например, можно выделить западноевропейскую (континентальную) цивилизационную общность, которая включает германские и романские народы Западной Европы, между которыми имеются существенные культурные и религиозные различия (германские народы – преимущественно протестанты, а романские – католики). Англосаксонская цивилизационная общность объединяет Великобританию, Ирландию, США, Канаду, Австралию и Новую Зеландию. В западной литературе часто встречается термин «западная цивилизация», под которым понимается западноевропейская континентальная и англосаксонская цивилизационные общности в их неразрывном единстве. Центральноевропейская цивилизационная общность близка к западной цивилизации и включает славянские католические страны (Польшу, Чехию, Словакию, Словению, Хорватию), а также Венгрию. Составной частью общеевропейской цивилизации являются православная восточноевропейская и балканская цивилизационные общности. Можно также выделить latinoамериканскую цивилизационную общность.

На протяжении столетий главным признаком принадлежности к европейской цивилизации было христианство, даже несмотря на его разделение сначала на православие и католичество, а затем – выделение из католичества многочисленных направлений протестантизма. Другим, главным по значимости, признаком принадлежности к европейской цивилизации стала общеевропейская культура и наука, в которые каждый из европейских народов внес и продолжает вносить свой вклад. В то же время нельзя отрицать, что достижения западных народов в области культуры, искусства, точных и общественных наук, государственного строительства и развития экономики оказали и продолжают оказывать большое влияние на развитие культуры, науки, государственных и общественных институтов

центральноевропейских, восточноевропейских и балканских стран, которые в силу целого ряда факторов (изнурительных войн со степными кочевниками, длительного периода ордынского и османского ига, географической удаленности от мировых торговых путей, отсутствия выхода к мировому океану) на протяжении многих веков находились в определенной изоляции от Западной Европы.

Доминирование Западной Европы в области развития политической мысли, экономики, культуры и науки объясняется целым рядом факторов. В частности, предки народов наиболее передовых стран Западной Европы (а это, прежде всего, народы германской языковой группы), завоевав Западную Римскую империю, получили в наследство все тысячелетние цивилизационные достижения античного греко-римского мира. Кроме того, между возникшими на месте Западной Римской империи германскими королевствами и Восточной Римской империей (Византией) поддерживались интенсивные культурные, религиозные и торговые связи, способствующие культурному развитию западноевропейских стран. Собственно сама идея «демократии» в политической мысли Запада в значительной степени почерпнута из греко-римской истории и философии. И хотя многое из античного наследия германские варвары-завоеватели на первых порах разрушили и бездарно растранижили, но многое и осталось. В частности, на покоренной территории германцы продолжали жить бок о бок с римлянами, галлами и другими романизированными народами, которые оказывали положительное культурное воздействие на завоевателей, смешивались с ними, в результате чего возникли новые современные западноевропейские народы (французы, итальянцы, испанцы, португальцы и т.д.). Сохранилась и вела активную деятельность христианская католическая церковь. Христианство, которое еще во время существования Римской империи было государственной религией, стало религией и германских завоевателей. Так, например, германское племя готов приняло христианство в IV в., франки – в конце V, англо-саксы – в начале VII, а саксонцы – в конце VIII в. Для сравнения отметим, что славянские народы Восточной и Центральной Европы, а также народы Балтии и венгры приняли христианство лишь в X, а некоторые (литовцы) – в XIV в.

Кроме того, большинство западноевропейских народов проживают на территориях, которые имеют умеренный, мягкий климат, благоприятный для развития сельского хозяйства, обладают выходом к мировому океану, находятся на пересечении мировых торговых путей, что, в конечном итоге, способствовало развитию торговли и промышленности, совершению географических открытий, захвату колоний и их жестокой эксплуатации, способствующей обогащению западноевропейских стран. Таким образом, западноевропейские народы с самого начала имели стартовые позиции для своего цивилизационного развития гораздо более благоприятные, чем народы Центральной и Восточной Европы, в частности, Древняя Русь с ее более холодным климатом, отсутствием выхода к мировому океану, постоянными набегами кочевых азиатских народов.

Как и любая другая мировая цивилизация, европейская цивилизация не является чем-то неизменным, застывшим, она постоянно эволюционирует. Думается, что отличительной чертой современных изменений в европейской цивилизации является ее дехристианизация. Наиболее далеко дехристианизация продвинулась в странах Запада, в то время как в ряде бывших социалистических стран, переживших дехристианизацию во время господства коммунистической власти, наоборот, наблюдается заметное возрождение христианской веры. Дехристианизация западной цивилизации нарастала постепенно, получила мощный толчок во время эпохи Возрождения и стала прогрессировать особенно быстрыми темпами в эпоху Просвещения и после французской революции XVIII в. Мощным фактором, способствующим дехристианизации и атеизму, явилось развитие науки, выдвижение различных эволюционных теорий происхождения человека. В настоящее время дехристианизация западной цивилизации выражается в широком распространении в западных странах атеизма, различных нехристианских религий, неоязычества, резком снижении числа людей, исповедующих христианство [1, с. 143-145]. Поскольку содержание культовых зданий обходится дорого, церкви и соборы по всей Европе закрываются, их снимают или покупают под коммерческие проекты, открывают в них рестораны, гостиницы, ночные клубы, продают мусульманским общинам, которые преобразовывают их в мечети. Дехристианизация способствовала резкому снижению рождаемости у европейских народов. П. Дж. Бьюкенен отмечает в этой связи: «Когда христианство на Западе начало терять позиции, произошло еще одно событие – западный человек стал отказываться от продолжения рода. Ведь корреляция между верой и большой семьей абсолютна» [2, с. 246].

Дехристианизация выражается в демонстративном дистанцировании от христианства правящей элиты многих западных стран, в принятии в этих странах законов, легализующих однополые браки, усыновление детей однополыми парами, а также эвтаназию, легкие наркотики, устранение из школьных программ возможностей для ознакомления детей с основами христианства. Дело доходит до абсурда. Так, например, Великобритания попросила заменить в документах ООН термин «беременная женщина» на «беременный человек», чтобы не нарушить права трансгендеров. Британская медицинская ассоциация инструктирует врачей не называть беременных женщин «будущими мамами», чтобы не обидеть трансгендеров, к которым сейчас относят не только людей, сменивших пол в результате хирургической операции, но и тех, кто заявили, что они считают себя принадлежащими к противоположному полу. Министерство юстиции и Министерство образования США издали предписание о «недискриминации на почве гендерной идентичности». Этот документ обязывает администрации средних школ оборудовать трансгендерные туалеты и обеспечивать другие права трансгендеров. Например, если школьник-мальчик заявляет, что он девочка, то учителя обязаны предоставить ему право пользоваться туалетом, раздевалкой и душем для девочек.

По сути, западные государства перешли к политике «морального плюрализма». Если еще до середины 50-х гг. XX в. в западных странах либеральная демократия подразумевала, прежде всего, плюрализм политической жизни (свободу слова, собраний, многопартийность), а в области морали и общественного поведения еще сберегались некоторые восходящие к христианству ограничения (в частности, в западном обществе порицались различные половые извращения), то, начиная с 60-х гг., времени так называемой «сексуальной революции», на Западе произошла «демократизация» моральных норм. Они утратили свою однозначность, возник «моральный и нравственный плюрализм», ценностный релятивизм, предполагающие равнозначность различных моральных ценностей и установок, буйно расцвели и вышли на публичное обозрение ранее скрываемые пороки. Во многих фильмах, в литературе, в искусстве, уже не стесняясь, стали популяризировать откровенную порнографию. Думается, что государственная политика, не препятствующая и даже поощряющая такой «моральный плюрализм», падение нравов, терпимость к различным антиобщественным проявлениям, выдаваемая при этом за «развитие демократии», имеет целью замаскировать реальное сужение рамок западной демократии, характерное для эпохи глобализации и выражающееся в концентрации власти в руках представителей партий, отстаивающих интересы крупного глобализованного, транснационального капитала, стремящегося разрушить или хотя бы существенно ослабить все препятствия, сдерживающие свободное передвижение товаров, капиталов и рабочей силы между странами (в частности, таким препятствием являются национальные государства). Для глобализованного капитала всегда предпочтительнее иметь дело не с морально здоровым, сплоченным, воспитанным в духе религиозных и национальных традиций народом, способным защитить национальные интересы своей страны, отстаивать свои гражданские и социальные права, а с атеистической, денационализированной толпой, мыслящей стереотипами, навязываемыми глобализованными СМИ.

Интересно отметить, что в XIX в. и вплоть до окончания Второй мировой войны такие ведущие направления в политической жизни европейских стран, как консерватизм и либерализм, включали в себя в качестве неотъемлемого компонента этнический или же политический (в многонациональных странах) национализм. В настоящее же время отношение ведущих партий Западной Европы к своему местному национализму скорее отрицательное. Современные политические и культурные элиты западных стран в значительной степени пропитаны духом глобализма. Если взять, например, положение в Западной Европе, то там национализм подвергается постоянной критике со стороны либеральных СМИ и даже судебным преследованиям по той причине, что западноевропейская политическая и экономическая элита поставила целью укрепление такого наднационального политического образования, как Европейский Союз, стремясь превратить его со временем в некое подобие федеративного государства. Правительства западноевропейских стран, идя

навстречу пожеланиям крупного капитала (не заинтересованного в сохранении национальных перегородок на пути движения товаров, капиталов и рабочей силы), в условиях крайне низкой рождаемости среди коренного европейского населения и соответственно нехватки рабочей силы на протяжении десятилетий поощряли трудовую иммиграцию в страны Европы из других регионов мира. В культурной и миграционной политике западных стран взят курс на создание полиэтнического, мультикультурного, расово смешанного общества, причем даже в тех странах Западной Европы, где еще не столь давно коренное население было этнически однородным.

Современные миграционные процессы характеризуются постоянным ростом масштабов международной миграции. Причем эта миграция (как легальная, так и нелегальная) имеет преимущественно односторонний характер: из менее развитых, бедных стран (в частности, из стран «третьего мира») в развитые страны Западной Европы, Северной Америки, Австралию. Такая миграция имеет следствием постепенное изменение этнического состава населения западных стран. По сути, наблюдается картина нового переселения народов. Причины такой миграции ясны: бедственное экономическое положение и крайне высокие темпы естественного прироста населения во многих странах «третьего мира», что приводит к перенаселению, нехватке продовольствия, экологическому кризису. Военные действия на Ближнем Востоке, приведшие к потоку беженцев в страны Евросоюза, еще более обострили ситуацию.

Опыт западноевропейских стран показал, что мигрантов из Азии и Африки очень трудно интегрировать в европейскую культуру [3, с. 119-122]. Ассимилируются в Западной Европе относительно легко только мигранты, принадлежащие к другим европейским народам, близкие по культуре к местному, коренному населению. Представители других рас, цивилизаций, нехристианских религий, как правило, образуют на территории принимающего государства свои национальные общины, не сливающиеся с местным коренным населением [4, с. 59-61]. Образование «цветных» и мусульманских кварталов в крупнейших городах Западной Европы, где коренное белое население уже не рискует появляться, периодические террористические акты, совершаемые радикалами-исламистами в западных странах, – все это первые признаки возможного масштабного цивилизационного и расового противостояния между коренными европейцами и пришельцами из стран Африки и Азии.

Как ответная реакция в странах-членах Евросоюза набирают популярность и электоральную поддержку националистические партии, стоящие на платформе традиционализма и евроскептицизма, выступающие против либеральной миграционной политики Евросоюза и считающие, что внешняя миграция является угрозой для европейской цивилизации, для безопасности и национальной идентичности коренных европейских народов [5, р. 242-245]. Они требуют закрыть границы своих стран для мигрантов из стран «третьего мира», особенно для мигрантов из исламских стран, которые, по их мнению, несут с собой угрозу «исламизации Европы». Кроме того, они

осуждают легализацию однополых браков, введение «сексуального просвещения» в средних школах, резко критикуют социально-экономическую политику Евросоюза, выступают за его трансформацию в союз независимых, полностью суверенных государств. В то время, как в западноевропейских странах националисты завоевывают все больше и больше мест в парламентах, в ряде стран-новых членах ЕС националисты-традиционалисты уже находятся у власти. Так, в Польше к власти пришла право-консервативная партия «Право и справедливость», а в Венгрии – партия «Венгерский гражданский союз» (ФИДЕС). Эти партии и сформированные на их основе правительства выступают за реформирование Евросоюза с целью возвращения странам-членам ряда полномочий, в частности, в области экономической и миграционной политики, которые ранее были переданы наднациональным органам Евросоюза [6, s. 75-78]. Польша и Венгрия, несмотря на требования и угрозы со стороны органов ЕС, отказываются принимать беженцев из стран Африки и Азии, рассматривая их как угрозу для безопасности, цивилизационной и культурной идентичности своих народов. Результаты социологических опросов показывают, что большинство населения Польши не желает принимать беженцев из конфликтных регионов [7, s. 205]. Аналогичная картина наблюдается в Венгрии [8, с. 108-109].

Резюмируя вышесказанное, можно сделать вывод, что если коренное население целого ряда западноевропейских стран (где уже осело огромное число иммигрантов из стран Азии и Африки) не увеличит свои крайне низкие показатели рождаемости до уровня расширенного воспроизводства, и если при этом не будут приняты более строгие ограничения для иммиграции, то уже в недалеком будущем в этих западноевропейских странах большинство населения будут составлять иммигранты и потомки иммигрантов из стран «третьего мира» (на первом этапе в молодых возрастных группах), иными словами, представители неевропейских цивилизаций. В частности, исламская цивилизация будет постепенно становиться доминирующей в Западной Европе. П. Дж. Бьюкенен считает такой исход неизбежным. Он отмечает: «В Европу вливаются миллионы людей из Северной Африки и с Ближнего Востока; эти люди несут с собой арабскую и мусульманскую культуры, традиции, веру и создают копии родного мира в самом сердце Запада. Ассимилируются ли они или останутся чужаками, «неперевариваемыми кусочками» Африки и арабских территорий в христианском пространстве? Достаточно сравнить их численность с численностью европейцев – и мы легко ответим на этот вопрос» [2, с. 142]. По мнению Бьюкенена, Западная Европа «утратила жизненную энергию», ее «золотые дни позади» [2, с. 153-154].

Можно не соглашаться с Бьюкененом, но совершенно ясно, что поднятые им проблемы имеют важнейшее значение и должны являться предметом постоянного научного мониторинга. Другим важным предметом научного изучения могут быть проблемы, связанные с ростом влияния правых националистических партий в странах ЕС, выступающих с позиций

традиціоналізму, етнічного націоналізму і євроскептицизму. Все це може привести до ослабленню повноважень органів Євросоюзу, зростанню ролі і суверенітету національних держав-членів, що може суттєво впливати на характер міжнародних відносин, в частности, на характер відносин між постсовєтськими країнами і ЄС.

Использованные источники и литература:

1. Андреева Л. А. Деевропеизация христианства в XXI веке: феномен «южного христианства» // Общественные науки и современность. 2017. № 2. С. 142-151.
2. Патрик Дж. Бьюкенен. Смерть Запада. Москва : АСТ Москва, 2007. 445 с.
3. Остапенко Г. С. Исламское сообщество Лондона и выборы мэром столицы мусульманина Сади́ка Ха́на // Новая и новейшая история. 2017. № 3. С.118-131.
4. Семененко И. С. Интеграция инокультурных сообществ в развитых странах // Мировая экономика и международные отношения. 2006. №10. С. 58-68.
5. Nathalie Brack, Nicholas Startin. Euroscepticism, from the margins to the mainstream // International Political Science Review. 2015. Vol. 36. № 3. P. 239-249.
6. Kai-Olaf Lang. Zwischen Ruckbesinnung und Erneuerung // Osteuropa. 2016. Heft 1-2. S. 61-78.
7. Jaroslaw Kuisz Ende eines Mythos/ // Osteuropa. 2016. Heft 1-2. S. 201-218.
8. Волотов О. Г., Волотов С. О. Венгрия в условиях кризисных явлений на Западе // Новая и новейшая история. 2017. № 5. С.103-117.

УДК 316.752

Ярошко О. З.

ЦІННІСТЬ ЯК НАУКОВА КАТЕГОРІЯ

У цьому дослідженні розглядається етимологія та сучасне тлумачення в українській мові поняття «цінність». Також вивчається зміст цього поняття у низці наукових галузей, як і зміст інших, споріднених понять у цих сферах.

Ключові слова: *цінність, етимологія, визначення.*

Ярошко О. З. Ценность как научная категория. В этом исследовании рассматривается этимология и современное толкование в украинском языке понятия «ценность». Также изучается содержание этого понятия в ряде научных областей, как и содержание других, родственных понятий в этих областях.

Ключевые слова: *ценность, этимология, определение.*

Olesya Yaroshko. Value as a scientific category. The etymology and the modern interpretation in Ukrainian language of a notion of “value” are under analysis at the research. The essence of both of these notions in a range of scientific spheres and essences of other connected notions in these realm are also discussed.

Keywords: *value, etymology, notion.*

Категорії як найбільш загальні наукові поняття є об'єктом вивчення науки загалом й окремих наукових галузей зокрема. Міждисциплінарність як

сучасний науковий тренд спонукає, серед іншого, і до наукових пошуків у царині категоріального апарату різних наук. Одним із таких «міждисциплінарних» наукових понять є «цінність», розкрити зміст і значення якої прагнуть дослідники низки наукових галузей.

Пошук у системі каталогів Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за запитом «цінність» станом на 11 жовтня 2017 р. показує 38 дисертацій, 65 авторефератів дисертацій, 22 монографії, 1 підручник, 2 навчальних посібники, 2 брошури, 2 методичних матеріалів до тренінгу, 1 доповідь, 1 матеріали міжнародної науково-практичної конференції та 1 збірник статей, де фігурує це слово [1]. Аналіз тематики і тематичної приналежності цих джерел (за рубриками) свідчить про використання цього поняття низкою наукових галузей [1]. Кожна з цих галузей розглядає те чи інше поняття, виходячи із власного об'єкту вивчення, у тому числі – поняття «цінність». Тому цікавим бачиться представлення «панорами» застосування цього поняття різними науковими галузями.

Мета дослідження полягає у висвітленні змісту поняття «цінність» у різних галузях знань.

В українській мові разом зі словом цінність вживаються такі спільнокореневі слова: ціна, цінитель, цінник, ціновник, цінувальник, цінота, цінновий, ціннісний, ціновний, цінити, цінувати, зцінити, зціняч, зацінка, знецінення, знецінювати, націнка, націнювати, неоцінений, неоцінний, неоцінний, недооцінка, оцін, оцінка, оцінник, оцінювач, оцінний, оцінювальний, обцінка, переоцінка, поціновка, поцінний, прицінюватися та уцінка [2, с. 258]. Слова, схожі за написанням до українського слова *ціна*, використовуються в білоруській, болгарській, македонській, польській, російській, сербохорватській, словацькій, словенській, чеській, давньоруській, старослов'янській та праслов'янській мовах [2, с. 258]. Це слово споріднене з литовським *kaina* – «ціна», авестійським *kaēnā* – «відплата, помста, кара», грецьким *ποινῆ* – «викуп, помста, кара», що зводяться до індоєвропейського слова, утвореного від дієслова в значенні «карати, мститися», від якого походять також давньоіндійське *śayātē* – «мститися, карає», грецькі *tíwō* – «плачу, винагороджую; відплачую, караю», *τιμῆ* – «ціна, вартість; кара»; старослов'янське **КААТИ**, близьке за значенням до вищеперелічених [2, с. 258-259].

А. Бурячок, О. Єрошенко, І. Забіяка, Л. Ващенко та О. Єфімов тлумачать поняття «цінність» як «(1) виражену в грошах вартість чого-небудь; ціну; 2) те, що має певну матеріальну або духовну вартість» [3, с. 1274; 4, с. 1260; 5, с. 734; 6, с. 486; 7, с. 513]. І. Забіяка також подає третє значення цього слова: «важливість чогось» [6, с. 486]. А. Бурячок та О. Єрошенко додають ще й аспект значимості при тлумаченні цінності: «важливість, значимість чого-небудь» [3, с. 1274; 4, с. 1260; 5, с. 734].

Л. Полюга синонімом слів *ціна* та *цінність* вважає *вартість*, а також такі синоніми спільнокореневих з ними слів: *цінитель* і *цінувальник* – *шанувальник*, *цінний* – *дорогий*, *цінувати* (ставитися з великою повагою) – *поважати*, *шанувати* [8, с. 458-459]. Як антонім слова *цінність* (те, що має

матеріальну або духовну вартість) згаданий автор розглядає непотріб (те, що не має ніякої цінності) [9, с. 338]. Цінність, на думку цього автора, може бути небуденною, незвичайною, великою, небувалою та особливою, а непотріб – незвичайним, великим та особливим [9, с. 338].

В економічних науках у довідкових виданнях є визначення понять «цінність праці», «цінність вибору», «валютні цінності» та «економічна цінність» [10, с. 899; 11, с. 586; 12, с. 274; 13, с. 95]. Під цінністю праці С. Мочерний розглядає її (праці) здатність розвивати сутнісні сили (риси, якості) людини, вдосконалювати її біосоціальну природу [10, с. 899]. У «Словнику сучасної економіки Макміллана» визначено поняття «цінність вибору» як цінність для споживача збереження права вибору на споживання товару [11, с. 586]. О. Сліпущко тлумачить валютні цінності як цінності, щодо яких валютним законодавством встановлено відповідний режим обігу [12, с. 274]. Алан Г. Джонсон під економічною цінністю розуміє культурну ідею, що забезпечує основу для визначення того, що щось є цінним у соціальній системі [13, с. 95].

У «Словнику-довіднику воєнних понять і категорій: Суспільні науки» за редакцією В. Ананьїна міститься визначення поняття «цінності військової служби» – специфічні соціально значимі орієнтири військової служби, які формуються на основі потреб та інтересів воїнів, закріплюються, схематизуються у таких нормативних утвореннях, як військові традиції, ритуали, звичаї [14, с. 113]. У цьому ж виданні зазначається, що цінності військової служби є фундаментом формування регулятивної функції ціннісних орієнтацій особистості військовослужбовця [14, с. 113].

У соціологічних довідкових виданнях містяться визначення понять «соціальні цінності», «ціннісні орієнтації» та «ціннісно-раціональна дія» [15, с. 438; 16, с. 678]. В. Іванов визначає соціальні цінності як: 1) значущі явища й предмети реальної дійсності з погляду їх відповідності або невідповідності потребам суспільства, соціальної групи, особистості; 2) моральні й естетичні імперативи (вимоги), що створені людством і є продуктом його свідомості [15, с. 438]. У «Соціології: короткому енциклопедичному словнику» під загальною редакцією В. Воловича ціннісні орієнтації розглядаються як особистісні орієнтації стосовно цінностей тих чи інших соціальних спільнот: загальнолюдських, національних, класових, професійних тощо; тривкі диспозиції, що регулюють загальну спрямованість діяльності людини стосовно таких цінностей та інших об'єктів високої соціальної значущості, складові вищих рівнів у диспозиційній структурі спрямованості особистості [16, с. 678]. Ж. Малахова тлумачить ціннісні орієнтації як: 1) світоглядні й ідеологічні підстави оцінних суджень суб'єкта про навколишнє середовище, що формують змістову складову спрямованості особистості; 2) складові вищих рівнів спрямованості особистості; диспозиції, що регулюють загальну зорієнтованість діяльності людини на значущі соціальні об'єкти і явища, цінності різних соціальних спільнот [15, с. 438]. Вище цитована авторка також подає визначення поняття «ціннісно-раціональна дія» – дія, заснована на вірі в її самодостатню цінність [15, с. 438]. Це поняття запровадив

М. Вебер на позначення одного з чотирьох типів соціальної поведінки (поряд із цілераціональним, афективним і традиційним типами) у процесі створення розуміючої соціології [15, с. 438]. Цінніснараціональна дія індивіда підпорядкована певним вимогам, виконання яких він вважає своїм обов'язком [15, с. 438]. Якщо індивід співвідносить їх із власним уявленням про людську гідність, честь, красу, права особистості тощо, то це цінніснараціональна дія [15, с. 438].

У культурологічних довідкових виданнях тлумачаться поняття «цінностей», «соціальних цінностей», «культурних цінностей», «моральних цінностей», «системи цінностей» та «ціннісних орієнтацій» [17, с. 123; 18, с. 74, 119]. Автори-укладачі «Термінологічного словника з культурології» Н. Больша та Н. Єфімчук визначають цінності як те, що людина особливо цінує в житті, навколишньому середовищі, людях, їх матеріальній та духовній культурі; те, що людина цінує понад усе і надає найважливішого значення» [17, с. 123]. Соціальні цінності у цьому виданні трактуються таким чином: 1) у широкому розумінні – значущість явищ і предметів реальної дійсності з погляду відповідності чи невідповідності їх потребам суспільства, соціальних груп та особистості; 2) у вузькому розумінні – моральні й етичні вимоги, вироблені культурою, які є продуктом суспільної свідомості [17, с. 123]. Алан Г. Джонсон визначає культурну цінність як розподілену ідею про те, як щось класифікується за умов його відносної соціальної бажаності, вартості чи доброти [13, с. 148]. З. Гіптерс зазначає, що культурні цінності як поняття має два характерологічних аспекти: 1) дезаксіологічний (позаціннісний, об'єктивістський), за яким в культуру входить усе, створене людиною: і засоби творення, і засоби нищення; і літературна мова, і кримінальний жаргон; 2) аксіологічний (ціннісний), коли факти культури співвідносяться з прийнятою системою цінностей і поділяються на позитивні і негативні, світлі і темні [18, с. 74]. Моральні цінності у «Короткому культурологічному словнику-довіднику» авторства З. Гіптерс деталізовано дефініювані – добро, обов'язок, відповідальність, справедливість, честь і гідність людини, совість [18, с. 119]. Система цінностей у цьому виданні визначена як певна ієрархічна система ідеалів, фундаментальних понять і цілей, якими живе суспільство і в здійсненні яких вбачає сенс свого існування [18, с. 119]. У вищезгаданому «Термінологічному словнику з культурології» ціннісні орієнтації тлумачаться таким чином: 1) ідеологічні, політичні, моральні, естетичні та інші оцінювання суб'єктом навколишньої дійсності та орієнтації в ній; 2) спосіб диференціації об'єктів індивідом за їх значущістю [17, с. 123].

У «Словнику історичних та політологічних термінів і терміносполук», укладачем якого є І. Беркешук, визначається поняття «політичних цінностей» як об'єктів, явищ, ідей, процесів політичного життя та їх властивостей, до яких людина ставить як до задовольняючих її соціальні потреби, інтереси і які залучає до сфери своєї життєдіяльності [19, с. 36].

У «Енциклопедичному словнику з державного управління» за редакцією Ю. Ковбасюка, В. Трошинського та Ю. Сурміна політичні цінності

тлумачаться як орієнтири й регулятори політичної свідомості, політичних відносин і політичної практики [20, с. 752]. В. Малиновський у «Словнику термінів і понять з державного управління» подає тлумачення спеціалізованого поняття «експертиза цінності документів» – всебічне вивчення документів з метою їх внесення до Національного архівного фонду або вилучення з нього та встановлення термінів зберігання [21, с. 58].

С. Гончаренко в «Українському педагогічному енциклопедичному словнику» подає визначення понять «аксіологія», «педагогічна аксіологія», «ціннісні орієнтації» та «ціннісне виховання» [22, с. 24, 493]. Під аксіологією мається на увазі вчення про цінності, теорія цінностей, що загалом вивчає цінності, їхні ієрархії та системи, а спеціальна аксіологія – як сфера інтересу різних наук – розглядає властиві цим наукам цінності: моральні, естетичні, економічні, пізнавальні [22, с. 24]. Педагогічна аксіологія – напрям в галузі освіти, в якому розглядаються: вчення про цінності, зміст провідних педагогічних ідей, теорій і концепцій в різні історичні періоди в сфері вітчизняної та зарубіжної освіти (з точки зору їхньої відповідності чи невідповідності потребам суспільства і особистості) [22, с. 24]. Ціннісні орієнтації трактуються як вибірково відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей [22, с. 493]. Ціннісне виховання – напрям у педагогічній теорії і практиці США, Канади і країн Західної Європи, що виник у США в 60-70-х рр. XX ст. у зв'язку з поширенням явищ контркультури серед молоді й інтелігенції, які виступали проти цінностей масової культури. Основна мета ціннісного виховання – не пряма передача вихованцям загальнолюдського ціннісного досвіду, а формування в молоді здібностей до вибору моральних цінностей, створення моральних критеріїв, що ґрунтуються на гуманістичних ідеалах [22, с. 493].

У філософських довідкових виданнях подаються тлумачення понять «аксіологія», «цінність», «цінності», «моральні цінності» і «ціннісно-раціональна дія» [23, с. 10, 185-186; 24, с. 10, 140; 25, с. 706-709]. В. Петрушенко трактує аксіологію як вчення про цінності (розділ філософії) [23, с. 10]. Авторський колектив «Словника філософських та культурологічних термінів» за загальною редакцією В. Полянської під аксіологією розглядає філософсько-етичне вчення про цінності [24, с. 10]. В. Лісовий трактує цінність як термін, що позначає належне та бажане, на відміну від реального та дійсного [25, с. 707]. У вищезгаданому «Словнику філософських та культурологічних термінів» під цінностями розуміється поняття, яке вказує на виняткову значущість чогось для певної групи людей або окремих осіб [24, с. 140]. В. Петрушенко зазначає, що поняття цінність позначає: «1) цілісну органічну реакцію людини, яка стосується прийняття або неприйняття якихось явищ і яка в подальшому виконує роль мотиву людської поведінки; 2) значущість певних речей або явищ для людини; 3) ті властивості речей та явищ у їх відношенні до людини, які формуються або закріплюються соціальними стосунками між людьми [23, с. 185]. Т. Аболіна тлумачить поняття «моральні цінності» таким чином: 1) осмислені

моральною свідомістю, етично обгрунтовані належні доброчесності й відповідні їм норми поведінки (мудрість, мужність, толерантність, вірність, правдивість, щирість та інші); 2) узагальнений зміст основних етичних понять (добро і зло, справедливість, щастя, гідність, честь, обов'язок тощо) і принципів (альтруїзм, гуманізм, благоговіння перед життям та інші); 3) безпосередньо значимі для людини універсальні зразки, вимоги, ідеали моралі, які мають самостійний статус, схвалюються суспільною думкою, знаходять втілення в праві, релігії, мистецтві, філософії [25, с. 708]. А. Єрмоленко тлумачить цінніснораціональну дію як один із чотирьох ідеальних типів поведінки, який визначається орієнтацією на усталені (здебільшого релігійні) і такі, що не потребують раціонального обгрунтування, суспільно значущі цінності, незалежно від результату [25, с. 706].

У сучасних політологічних виданнях довідкового характеру також знаходимо визначення поняття «політичної цінності» / «політичних цінностей» [26, с. 787-788; 27, с. 153, 719; 28, с. 772; 12, с. 274]. О. Стасевська під політичною цінністю розуміє погляди, переконання суб'єктів політики щодо важливих для них політичних явищ, процесів та інститутів; складову систему цінностей, що вивчаються спеціальною філософською дисципліною – аксіологією; цінності – найважливіші компоненти людської культури, які мають вищу значущість для людини та людства, у різні історичні періоди наповнюються конкретним змістом і обумовлюють зразки та стандарти поведінки; політичні цінності є ідеями, які зумовлені політичними потребами суб'єктів політичного життя (люди, групи, партії, суспільства); «політичні цінності» – це ідеальні уявлення про бажане і належне в політичному житті, ідеальні моделі поведінки, ідеальні кінцеві цілі [26, с. 787]. А. Чердніченко розглядає політичні цінності як норми, ідеї, актуальні стереотипи політичної свідомості, які дозволяють оцінити політичну ситуацію та орієнтуватися в ній; відображають стійку позитивну значущість для людини тих чи інших засад, що орієнтують її в світі політики [27, с. 153]. У «Політологічному енциклопедичному словнику» за редакцією Ю. Шемшученка, В. Бабкіна та В. Горбатенка політичні цінності визначаються як об'єкти, явища, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до таких, що задовольняють її соціальні потреби, інтереси і які вона залучає до сфери своєї життєдіяльності [27, с. 719].

Таким чином поняття «цінності», що у етимологічному аспекті містить сенси винагороди і покарання, а у сучасній українській мові інкорпорує аспекти ціни, вартості, значимості і важливості, – широко застосовується у низці наукових галузей, виходячи з їх власного об'єкту дослідження і предмету конкретного дослідження: зокрема, у економічних наукових виданнях довідкового характеру знаходимо такі поняття, як «цінність праці», «цінність вибору», «валютні цінності» та «економічна цінність», у військовій царині – «цінності військової служби», у соціології – «соціальні цінності», «ціннісні орієнтації» та «цінніснораціональна дія», у культурології –

«цінності», «соціальні цінності», «культурні цінності», «моральні цінності», «система цінностей» та «ціннісні орієнтації», в історичному і політологічному науковому довідковому виданні, як і у виданні аналогічного характеру в галузі наук з державного управління – «політичні цінності», у педагогіці – «аксіологія», «педагогічна аксіологія», «ціннісні орієнтації» та «ціннісне виховання», у філософії – «аксіологія», «цінність», «цінності», «моральні цінності» і «ціннісна раціональна дія», а також у політології – «політична цінність» та «політичні цінності».

Перспективними бачаться подальші наукові розвідки з дослідження змісту низки міждисциплінарних наукових категорій, як і множинних аспектів конкретних наукових понять ціннісного ряду.

Використані джерела та література:

1. Комплексний пошук у каталогах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського за запитом цінність [Електронний ресурс] // Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського : [сайт]. URL: irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_all/cgiirbis_64.exe (дата звернення: 11.10.2017).
2. Етимологічний словник української мови: у 7 т. / уклад. Г. П. Півторак [та ін.]. 2012. Т. 6 : У-Я. 568 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Кер. вид. проекту П. М. Мовчан, В. В. Німчук, В. Й. Клічак. К. : Вид-во «Дніпро», 2009. 1332 с.
4. Словник української мови / Кер. В. В. Німчук та ін.; Відп. ред. В. В. Жайворонок. К. : ВЦ «Просвіта», 2012. 1320 с.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови / укл. О. Срошенко. Донецьк : ТОВ «Глорія Трейд», 2012. 864 с.
6. Тлумачний словник сучасної української мови: Близько 50000 слів / Уклад. І. М. Забіяка. К. : Арії, 2007. 512 с.
7. Тлумачний словник-мінімум української мови. Близько 7500 слів. 3-є вид., доп. і перероб. / Уклали Л. О. Ващенко, О. М. Єфімов. К. : Довіра, 2001. 534 с.
8. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови. 3-є вид. К. : Довіра, 2007. 477 с.
9. Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови. 4-є вид. К. : Довіра, 2008. 510 с. Книга – «переверт». В спільному опр. з кн. : Калашник В. С., Колоїз Ж. В. Словник фразеологічних антонімів української мови.
10. Економічна енциклопедія : у трьох томах. / Редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. К. : Видавничий центр «Академія», 2002. Т.3 952 с.
11. Словник сучасної економіки Макміллана / Пер. з англ. К. : «АртЕк», 2000. 640 с.
12. Сліпушко О. Політичний і фінансово-економічний словник. К. : Видавництво «Криниця», 1999. 392 с.
13. Алан Г. Джонсон. Тлумачний словник з соціології / Пер. з англ. за наук. ред. В. Ісаїва, А. Хорунжого. Львів : Видавничий центр Львівського національного університету імені Івана Франка, 2003. 480 с.
14. Словник-довідник воєнних понять і категорій: Суспільні науки / За ред. докт. філос. н., полковника В. О. Ананіяна. К. : ВІПІ НТУУ «КПІ», 2001. 132 с.
15. Соціологічна енциклопедія / Укладач В. Г. Городяненко; ред. кол. В. І. Астахова [та ін.]. К. : Академвидав, 2008. 456 с.
16. Соціологія: короткий енциклопедичний словник / Уклад.: В. І. Волович та ін.; Під заг. ред. В. І. Воловича. К. : Український Центр духовної культури, 1998. 728 с.

17. Термінологічний словник з культурології / Авт.-уклад. : Н. Ю. Больша, Н. І. Єфімчук. К. : МАУП, 2004. 144 с.
18. Гіптерс З. В. Короткий культурологічний словник-довідник. Львів : ЛБІ НБУ, 2004. 127 с.
19. Словник історичних та політологічних термінів і терміносполук / укладач : І. С. Беркешук. Кам'янець-Подільський: Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2010. 38 с.
20. Енциклопедичний словник з державного управління / уклад. : Ю. П. Сурмін та ін.; за ред. Ю. В. Ковбасюка, В. П. Трошинського, Ю. П. Сурміна. К. : НАДУ, 2010. 819 с.
21. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. Вид. 2-ге, доп. і виправл. К. : Центр сприяння інституційному розвитку державної служби, 2005. 254 с.
22. Гончаренко С. У. Український педагогічний енциклопедичний словник. Видання друге, доповнене й виправлене. Рівне : Волинські обереги, 2011. 519 с.
23. Петрушенко В. Тлумачний словник основних філософських термінів. Львів : Видавництво Національного університету «Львівська політехніка», 2009. 264 с.
24. Словник філософських та культурологічних термінів / за заг. ред. В. І. Полянської. Херсон : Гринь Д. С., 2014. 150 с.
25. Філософський енциклопедичний словник / редкол. : В. І. Шинкарук / Національна академія наук України, Інститут філософії імені Г. С. Сковороди. К. : Абрис, 2002. 742 с.
26. Політологічний енциклопедичний словник / уклад. : Л. М. Герасіна, та ін.; за ред. М. П. Требіна. Харків: Право, 2015. 816 с.
27. Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В. П. Горбатенко; за ред. Ю. С. Шемшученка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. 2-е вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
28. Політична енциклопедія. Редколегія : Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К. : Парламентське видавництво, 2011. 808 с.

УДК 94 : 008 + 398.21

Oukhvanova-Shmygova I. F.

FOUR MODELS OF CURRENT CIVILISATION DEVELOPMENT IN THEIR FOLK-TALE REPRESENTATION

The given article presents the analysis of a folk-tale type of a discourse projecting its results to four models of current civilization development. The models accepted as complex and provoking get certain simplifications with a transparency of folk-tale content treating complexity with simplicity but not simplification. The causal-genetic approach (CGA) with its extended semiosis of discourse is applied to reconstruct the content of precedent cultural texts within integration of mental (prototypic) structures and variational (speech behavioral) patterns. The database collected and analyzed brings various possibilities for further research processing.

Keywords: *folk-tale discourse, CGA content modeling, discourse pictures of reality and communicative behavior, content representation and reconstruction, four types of civilization development.*

Ухванова-Шмигова І. Ф. Чотири моделі цивілізаційного розвитку в їх репрезентації в казках народів світу. У статті на прикладі казок п'яти народів світу продемонстровані можливості вивчення дискурсу народної казки в проекції на вивчення функціональних моделей сучасного цивілізаційного розвитку. В цьому контексті моделі,

які передбачають складний і далеко не однозначний характер сучасного світового розвитку національних співтовариств, представлені в простих, проте не спрощених мовних формулах. Завдяки використанню метода казуально-генетичного моделювання змісту прозорість мови казки доповнюється прозорістю її ментальних і мовленнєво-поведінкових структур. Розгорнута база даних про мікрорівневу репрезентацію моделей розвитку, яка збирається з цих позицій, відкриває нові можливості для інтердисциплінарних дослідницьких проєктів.

Ключові слова: дискурс народної казки, прецедентність, казуально-генетичне моделювання змісту, дискурс-картини світу і короткочасної взаємодії, моделі сучасного цивілізаційного розвитку.

Уханова-Шмыгова И. Ф. Четыре модели цивилизационного развития в их репрезентации в сказках народов мира. В статье на примере сказок пяти народов мира продемонстрированы возможности изучения дискурса народной сказки в проекции на изучение функциональных моделей современного цивилизационного развития. В этом контексте модели, предлагающие сложный и далеко не однозначный характер современного мирового развития национальных сообществ, представлены в простых, однако не упрощенных речевых формулах. Благодаря использованию метода казуально-генетического моделирования содержания прозрачность языка сказки дополняется прозрачностью ее ментальных и речеповеденческих структур. Собираемая с этих позиций развернутая база данных о микроуровневой репрезентации моделей развития открывает новые возможности для интердисциплинарных исследовательских проектов.

Ключевые слова: дискурс народной сказки, прецедентность, казуально-генетическое моделирование содержания, дискурс-картины мира и короткого взаимодействия, модели современного цивилизационного развития.

1. Introductory note

Nation is a macrosign in functioning and as every sign it has its composition (inner structure) and functional potential (outer structure), which opens its relations within other signs (other nations). This fact does not contradict its holistic nature and thus its actual and potential meaning.

National development is a key value for each country but the actual path of development can vary and depends on both inner and outer structural elements in functioning. The dependence of the outer character reveals itself in classification types of development reflected in current civilization models of development reconstructed and studies. Due to them, the variation patterns of the nations in interaction are reduced to four types of development, some of them being more popular within the world discussion, while the others less.

These models represent the world we live in as completely different. For some our world develops within the model of *centrism*, for others – within the model of a *dialogue*. Some see the key tendency of its development in a *parallel* existence, while the others – in *clashes* that give a real push to development as such. If to develop the ideas further, we can see that:

– *the model of the clash* of civilizations [1] includes Western and Islamic, Latin American and African civilizations. Here non-Western civilizations play an active role in general development, and conflict between civilizations substitutes consent. The model sets a **structural** type of ontology (as one structure should substitute the other when the clash takes place);

– in accord with *the model of parallel existence*, the world splits and exists within two centers as such (the idea of a principle dualism): the West and the East with their introvert and extrovert cultures and technological and traditional patterns of thinking and acting. The model inscribes two historical agents (which will not intersect in future) will remain and they will keep balance of the world system [2; 3]. The model sets a **syntagmatic** or **linear** type of ontology;

– *the model of the dialogue or eco-civilization model* [4] accepts that the world is a self-developing and self-acting system (neither concentration nor balancing). It has a multi-vector development with many agents (big and small, different in their characteristics). The culture is viewed as the counter-agent in correlation to environment, human aggression and modernization. The discourse is polilogue-bias (the diversity of voices). It sets a net or a **systemic** type of ontology. It accepts the idea of reciprocity of any influences and the idea of the united world as a co-evolution of historic forces;

– within *the centrism model* the nations are as if doomed to join the pattern of (cultural) development, which is stronger and assimilates the most important (cultural) achievements (initially the West was treated as such; see: [5; 6]. The model sets a **hierarchical** ontology.

The debate on each model within the issues of how different the vision of each world is and how to set the values in coordination continues. The issues are studied on macro and micro levels just as on the levels of reality and virtual reality, e.g. the level of being and the level of representing.

Our case study is characterized as qualitative and micro-leveled, just as representational. The latest characteristics comes with a special focus on the texts of a precedent nature. We view folk-tales as precedent texts, which as if test the way discourse structures and patterns (frames and scenarios, just as heroes and actions within them) solve certain problems to «open the door» for further development of the communities and heroes themselves. Our study is based on the hypothesis (claim) that the transformational model, that is the one that trans-pass different types of existing ontologies (hierarchy, structure, system and parallel coexistence) can and should be considered as possible within the idea of civilization development, which might be in the center of the society development.

The corpus of texts used in this article for the purpose of illustrating different models' representation with a search for the elements of their purity but also trans-passing is composed of five texts. They are: Belarusian tale «*The Bee and the Bumblebee*», Brazilian tale «*Kibungo and the dog*», Italian tale «*A New skirt*», Nantes' tale «*On the stone cliff*» and Scottish tale «*The Fox and the Kestrel*».

What should be also mentioned in our introductory word is that the idea of correlating discourse studies and civilization studies with a focus on representation theory and the CGA has been discussed in a number of conference presentations (in Belarus, Poland and the USA) just as in publications both in English and Russian [7; 8].

2. Method

The CGA applied by us in our current research was introduced 25 years ago (in 1993) in two issues (Ukrainian and Russian) of the scientific Journal of

Philosophical and Sociological Thought under the column *Methodology of science* [9; 10]. The approach came together with introducing a new dichotomy-structured research category «cortege – sign-cortege content» on the analogy with «referential – sign-referential content» where sign refers to verbally represented content be it the one that represents the reality content plane or the communicators-in-interaction content plane. These four content planes are of a phenomenological nature [11; 12].

The extension of the *communication sign semiosis* (in comparison with the *language sign semiosis*), which tends to include both information and interaction planes of the content of texts in social functioning, brings within the CGA **an extended 8D semiosis** of discourse. It comes due to the fact that each phenomenological content plane is enriched with its ideational parameters both structural and functional realizing the unity of meaning and meaningfulness on each content plane as such:

1) there are no referents as they are in discourses (as functional units of communication bringing social, textual, cognitive and language bearing messages) but the ones individually structured and socially evaluated (referential meaning and meaningful extensions);

2) there are no sign referents in discourses as such but the ones individually processed in textual representation and socially-bias paradigmatic systems of the language (referential meaning and meaningful extensions in functioning);

3) there are no communicative corteges in discourses as such (which corresponds with but not equal discourse communities) but the ones processed while the individuals socialized and the communities textualized;

4) there are no sign-corteges in discourses as such but the ones processed within socially meaningful formats and individually chosen genres of communication deeply rooted in people's communicative experience.

In other words, discourse represents itself within the CGA as a *phenomenon*, an *idea* and, while uniting both phenomenological and ideational realization, an *action* and/or an *event*.

The latest explains three sets of dichotomistrealizations of discourse contents being: knowledge and attitude functional contents, social / individual-bias functional contents, and the object-/subject-bias functional contents. The latest can be presented with other terms, which are whether thereferential & interactive discourse pictures or, otherwise, the discourse pictures of reality representation & the communicative cortege representation (their reflection and construction).

The CGA being a perspective and a theory at this point of theoretical modelling of discourses comes to be of a methodology-of-research value. The method of reconstructing discourse pictures rely on coding textual and social, cognitive and language realities of discourse within both **open coding** enriched further with **axis coding**. Both lead to the depth of content studies of the units of communication in functioning (see on the procedure of discourse pictures reconstruction in: [7]. In our case study by applying the methods of reconstructing discourse pictures of two types, we go into the depth of folk-tale discourse within their variational and prototypic theoretical modeling. Our examples of collecting, organizing and analyzing the

database for the further projection of the results of this research into the current civilization development modeling is proposed further on.

3. Discourse referential and interactive pictures: reconstruction and description (case study)

As a result of conducting open coding to reconstruct the discourse pictures out of the folk-tales chosen, we are setting the axis coding categories, which are: **theme** and **role** and their developers (working or operational categories): *persona/hero, space, time, attribution, activity, communicative cortege, frame, narrative*. The categories form certain directions for reconstructing intercategories of discourse and specifically the category of *intertextuality*. The particular meanings brought with the verbal markers of these content categories have been verified and described (argumentation and description stage). The narration with its exclusive traits based on the general (the sets of categories) starts to carry tendencies, the presentation of which leads to the first concluding stage, while the second one comes with projecting the results into its interdisciplinary stage finding interconnections of the tendencies with the civilization development modeling matrixes.

3.1 Belarusian case: The Bee and the Bumblebee [13, c. 4]

Spring comes. Fragrant flowers are in forests. A cherry tree is blossoming in grove. It is warm and cheerful. Mosquitoes started buzzing. Butterflies flitted in the air. The Bee left her hive and flies to gather honey. She hears the Bumblebee droning and approaching: «Dear Bee, be my wife». «Wait, dear Bumblebee. Let's store honey up and get married in autumn», – and the Bee flies to the meadows to gather honey. She worked all the summer. And the Bumblebee stays the whole night in a rotten asp and when the day comes, he creeps out, basks in the sun, and enjoys himself.

The autumn comes. It is cold. The flowers wilt. The Bee stores the honey and flies to the Bumblebee who sits near the hole on the asp. «So what, dear Bumblebee, shall we get married?» and the Bumblebee only squeaks in return: «Go away or a widow stay».

The discourse-picture of reality of the Belarusian fairy-tale seems at first to be inhabited by **twopersonas** (heroes): the Bee and the Bumblebee. Each of them has its own **space, activity, interaction, time**. The leading categories are **space and time**: space for activity and time (or rather **season**) for interaction. Time also regulates activity change. Heroes' interaction **theme** is a family creation.

Other **thematically** manifested categories are: **Spring**: it is both time and space but also it is a **key hero** of the tale (maybe even the most important as it is highly developed in ideas (conceptually) and in vocabulary (concept verbalization). It is introduced at the very beginning and is maximum descriptive (with lots of attributions and inhabitants). **Autumn** is less descriptive and less inhabited than Spring but both help the reader to be focused on **two** personas (Bee and Bumblebee) at once (so the function of Spring and Autumn is also to build the **frame** of the tale, to form a certain link between the **cause and consequence** of what is gained and what is lost, to create the narrative. It shows that both heroes (as a potential family) are not winners.

The discourse picture of interlocutors' interaction is represented with the categories role being supported by the categories **narrator** and **narrative**. The role of the narrator is obvious: s/he does not give direct evaluation who is good and who is bad and what it is to be good or bad. **The addressee** is to get it (and the narrator is just a witnessing and testifying hero). Thus the narrative is open: one decides for oneself, though all is as if on the surface. The narrative itself leads the reader to three concluding ideas:

- 1) one meets autumn with certain results, positive or negative;
- 2) the heroes as a group do not win (they failed to build a family or any other relationship);
- 3) interaction between heroes (personas) can exist only in case if their time, activity and space are correlating, otherwise, if they are also 'interactive'.

Thus, we collected a certain number of content categories, which map the tale's understanding and provide us with basis for its interpretation. We have reconstructed its thematic net and interactive patterns. We see that the content may lead us either to the phenomenon – or idea-bias direction. Finally we see that the tale may represent not one but several models of civilization development: that of a parallel existence (the way the heroes live), that of a dialogue or eco-civilization (the fact that everybody and everything is open for interaction) and to some extent, perhaps potentially, even the Europe-centrism model (if we consider possible indirect moralization). We may also think of finding a certain confrontation element but it does not get its development.

Now that our research procedure is presented in a detailed way on the example of a Belarusian folk-tale, we may skip to have a quick look at other folk-tales' analysis and their projections to the models mentioned above.

3.2 Brazilian case: Kibungo and the Dog [14, c. 298]

Once upon a time, there lived Dog and, each time she had pups, Kibungo ate them up. When Dog had pups again, she decided to save them from Kibungo by all means. She dug a burrow and hid her pups there, put on a skirt and a necklace and sat beside the burrow. Kibungo came and got scared not recognizing one. He then asked Turtle and after a while Butterfly where Dog was and got no answer. But it was Rabbit who explained him Dog's trick.

Kibungo chased Dog and Dog chased Rabbit until they ran into the town. There people killed Kibungo and Dog caught Rabbit. It was a tale but now it ends, another may come to spin us yarns.

The analysis of the text of a Brazilian tale brings with itself the reconstruction of different discourse pictures of reality and interaction. Here we see an active **hero** who solves her own **problem**. Her **activity** is revealed in her local **community** the members of which act in a different way (for or against her). She solves the problem by acting and in particular by changing her appearance and space, running away but chasing others. Finally, she is helped and that is a happy end for her and so for the addressee. Many events passed and attitudes revealed, relationships built, involvements and interactions realized.

The addresser reveals her/himself by narrating and finally commenting. It is interesting that the comment is leading to the future rather than to the story itself.

Thus, the folk-tale discourse being closed by itself (the **genre** of an action) is open to other tales and events (the genre of a serial). It may lead to concluding that the world is *wider* than the story itself and *dynamic, changeable, open* to different **relations** than that one presented. The **collision** is given as positive, as it helps to get what one is worthy of.

Definitely there is no parallel movement here but a kind of a collision (clash) through which the hero realizes herself by finding the way out being involved. The projection is vivid in its manifestation, but is not limited potentially to a single answer.

3.3 Italian case: A New Skirt [15, c. 291]

Once there lived Husband and Wife who were not rich but just poor: Wife's only skirt was torn and threadbare. So she did nothing but patching.

There came home Husband and Wife was crying: «There is nothing to patch my skirt with». The next day Husband took all his money he received that day and bought his wife a new skirt saying: «No supper today but you have a new skirt». After Husband went to bed, happy Wife sat to work: cutting the new skirt into pieces and patching the old one with them.

In the morning she expressed her satisfaction with the fact that there was enough material for patching her old skirt the year ahead.

The analysis of the text of the Italian tale permits us to state the following. Here there are two **heroes** in a family **relationship** with their own **activities** and **problem** (being poor). One of the heroes tries to overcome the problem revealed by the other (dialogue), but the response is unexpected. The same manifested categories as in the Belarusian tale above: **heroes, space, parallel activities, and interaction** (relationship). The latter does not help to solve the problem, but brings **satisfaction** to a family member (and maybe in some sense to both of them). Thus, the model of parallel existence manifested here is enriched by the dialogue model. The result of such a dialogue, though, maybe treated differently as no comments are given.

3.4 Nantes case: On the Stone Cliff [16, c. 432]

There lived an old man and wife. On the top of a high cliff they put up a tent, a deer skin tent, a Nantes' tent. No one knew how much time passed. Once they hear at night somebody approaching them. The Nantes' army came fighting and struggling. Then it rolled down, all of them fell down from the cliff.

The old man and his wife got up in the morning and saw: all of them fell down from the stone cliff into the snow, they all died. The old man and wife took away the tent and moved to another place. And they still live there.

The text of the Nantes tale says that **time** is irrelevant, **place** is irrelevant, **others** are irrelevant. **The family** and its house (**tent**) built by themselves to live as if forever in its *own way* are relevant. Thus, the model of parallel existence vividly reveals itself here.

3.5 Scottish case: The Fox and the Kestrel [17, c. 18-19]

The Kestrel sits on a warm rock not noticing the red Fox sneaked up to her. Hop and in one leap the Fox caught it. «Don't eat me, Fox, let me go and lay you an egg larger than your head!»

The Fox wanted so desperately to get such an egg that it let the bird go. The Kestrel flew to the tree and, feeling safe, began to mock stupid Fox: «I can't lay such an egg! But I can give you an advice as you need it: first, don't believe tall tales, second, one will never make a mountain out of a molehill, and third, if you've caught something, hold it tight!»

Finally, the analysis of the text of a Scottish tale (see Appendix) adds other variants of discourse reality and interactive reality. Here we witness two **heroes** and persuasive **rhetoric** as a kind of a third hero. Everything is pronounced, nothing is to be reconstructed. Problem is not a problem for those who have brain. The others may also learn how to be smart. The **values** are given and **are to be followed**. Thus, hierarchy is built and so the centrist model is at hand.

4. Conclusions

The method of discourse pictures reconstruction developed in the CGA is enriched with a number of analytical practices, namely thematic analysis and interactive analysis. With the help of thematic analysis we have learnt that folk-tale discourse may present groups or individuals (heroes) engaged in certain activities involving (or not involving) others («ours» or «aliens») and hence expecting them (or not expecting) to interfere into their life. While acting, the heroes exhibit certain qualities, attitudes, intentions, and behave according to certain rules. The way they view the world and behave gives the reader (or listener) certain experience in learning the world (what the world is like) and acting in the world (how to behave in one's world) in both everyday (routine) type of a situation and when some problem or initiative occurs.

With the help of interactive analysis we have learnt that folk-tale discourse presents the way people (heroes) live in the world of nature or/and society solving their problems (serious or not very). They may: (1) live in harmony with one's own worlds, though communicating with others and even planning certain collaborative activities; (2) change the world around for pragmatic purposes; (3) live by themselves but keeping a dialogue with the others (though not the aliens); (4) live in harmony with «ours» and not crossing with «aliens»; (5) live in harmony with themselves and the world around: acting and teaching.

Such an interpretation of the folk-tale content gives us an opportunity to see how the values reconstructed out of folk-tales of different nations and cultures correspond to the values, which form models of contemporary civilization development. Here we have found that we cannot say for sure whether one or more models of civilization development will reveal themselves in a folk tale. Moreover, coexistence of two models may reveal itself in different ways. A vivid example of such a case is the coexistence of eco-civilization model and the model of parallel existence. We found this pattern in two tales – Belarusian and Italian. The difference is that in the Belarusian tale *a dialogue* with the surrounding world is an important value but it is presented as contrastive to a *parallel* life of the key heroes if the narration, while in the Italian tale the two models coexist quite peacefully.

The Nantes' and Scottish tales give us an example of 'one tale – one model' structure. The Brazilian tale being centered on just one value (and this is the value

of a clash that permits to start solving the problem and, in fact, to solve it) potentially presupposes the existence of all others. The narrator opens this possibility by commenting that there are many more tales to follow (which may mean that there may be all other model present). All this opens our research to the phase of philosophizing on the complex nature of the roots and so on a strong possibility of models' integrations in the end.

The research techniques chosen proved to be adequate to the tasks they serve and that thanks to them we managed to see both the specificity of folk-tale discourse and the scope of possibilities of the techniques. Otherwise, we have at our disposal a certain background for a larger scale research project on folk-tale discourse.

Sources and literature:

1. Buchanan P. J. The death of the West: how dying populations and immigrant invasions imperil our country and civilization. N.Y. : Thomas Dunne Books, 2002. 310 p.
2. Fukuyama F. The End of History and the Last Man. N.Y. : The Free Press, 1992. 446 p.
3. Oukhvanova I., Ilyushyna L. Civilization as a Sign: New Perspectives in Civilization Studies // *Respectus Philologicus* / Vilniaus universiteto Kauno humanitarinis fakultetas, 2006. № 10 (15). P. 10-24.
4. Ухванова-Шмыгова И. Ф. Каузально-генетический подход в контексте лингвистики дискурса. Минск : БГУ, 2014. 223 с.
5. Ухванова-Шмыгова, И. План змісту тексту: від аналізу до синтезу, від структури до системи // *Філософська і соціологічна думка*. 1993. № 3. С. 10-27.
6. Ухванова-Шмыгова И. План содержания текста: от анализа к синтезу, от структуры к системе // *Философская и социологическая мысль*. 1993. № 3. С. 10-27.
7. Ухванова-Шмыгова, И. Ф. Причина и причинность в контексте антропосемиотического моделирования дискурса: Каузально-генетический подход // *МЕТОД: Сб. науч. трудов. РАН ИНИОН. Центр перспективных методологий социально-гуманитарных исследований. Выпуск 5. Методы изучения взаимозависимостей в обществоведении* / М. В. Ильин (ред.). М., 2015. С. 374-391.
8. Huntington, S. P. The clash of civilizations? // *Foreign Affairs*. 1993. vol. 72. № 3. P. 22-49.
9. Gulik S. L. The East and the West: A Study of Their Phychic and Cultural Characteristics. Tokyo og Rutland : Charles E. Tuttle Company, 1963. 425 p.
10. Nakamura H. Ways of Thinking of Eastern Peoples: India–China–Tibet–Japan. Honolulu : East-West Center Press, 1964.
11. Моисеев Н. Н. Судьба цивилизации. Путь Разума. М. : Языки русской культуры, 2000. 224 с.
12. Oukhvanova, I. Discourse as a macro sign: the causal genetic perspective of discourse linguistics // *Dyskurs: aspekty lingwistyczne, semiotyczne i komunikacyjne* / A. Kiklewicz, I. Uchwanowa-Szmygowa (red.). Olsztyn, 2016. S. 43-56.
13. Не сілай, а розумам. Бытавыя казкі і казкі пра жывёл / Уклад. А. Гурскі. Минск : Юнацтва, 1998. 223 с.
14. Мифы, сказки, легенды Бразилии / Сост. Е. В. Огнева. М. : Художественная литература, 1987. 326 с.
15. Итальянские сказки: сказочные сюжет в итальянской новеллистике. М. : Изд-во «Правда», 1991. 463 с.
16. Мифы, предания и сказки хантов и манси / Под общ. ред. Е. С. Новик. М.: Наука; Редакция восточной литературы, 1990. 568 с.

УДК 94 : 008 + 504

Перга Т. Ю.

ЕКОЛОГІЯ І ЦИВІЛІЗАЦІЯ: ПОШУК ПАРАДИГМИ СПІВІСНУВАННЯ

Розкрито екологічний аспект сучасної цивілізаційної кризи. Доведено, що загострення екологічних проблем зумовлено моделлю розвитку людства на основі парадигми винятковості, яка базується на антропоцентричному підході до довкілля. Проаналізовано головні положення теорії енвіронменталізму. Обґрунтовано актуальність формування нової екологічної парадигми розвитку людства у третьому тисячолітті.

Ключові слова: цивілізація, енвіронменталізм, нова парадигма розвитку.

Перга Т. Ю. Экология и цивилизация: поиск парадигмы сосуществования. Раскрыт экологический аспект современного цивилизационного кризиса. Доказано, что обострение экологических проблем обусловлено моделью развития человечества на основе парадигмы исключительности, которая базируется на антропоцентрическом подходе к окружающей среде. Проанализированы основные положения теории энвайронментализма. Обоснована актуальность формирования новой экологической парадигмы развития человечества в третьем тысячелетии.

Ключевые слова: цивилизация, энвайронментализм, новая парадигма развития.

Tetyana Perga. Ecology and civilization: the search for a paradigm of coexistence. The ecological aspect of the modern civilization crisis has revealed. It has proved that the exacerbation of environmental problems caused by the model of human development based on the paradigm of exclusivity. It has been founded on the anthropocentric approach to the environment. The main issues of the theory of environmentalism have been analyzed. The urgency of developing of a new ecological paradigm of human development in the third millennium has been substantiated.

Keywords: civilization, environmentalism, new paradigm of development.

Сучасний стан розвитку суспільства характеризується багатьма дослідниками (І. Беллоцем, Е. Дж. Терезі, С. С. Маліком, Ц. Мустаном, Г. Ортоланом, Д. Сааді, Л. Штраусом та ін.) як цивілізаційна криза. Екологічний аспект цієї кризи проявляється у порушенні рівноваги відносин «людина – природа», що унаочнено в загостренні екологічних проблем, які набувають глобального характеру; збільшенні антропогенного навантаження на біосферу; виснаженні багатьох невідновлюваних і відновлюваних природних ресурсів. Вона спричинена моделлю розвитку людства на основі парадигми винятковості, яка, за твердженням В. Каттона та Р. Данлепа, базується на антропоцентричному підході до довкілля. В її основі лежать такі тези: домінування людини над природою; надання переваги економічному зростанню, соціальному та технологічному прогресу; нескінченність

природних ресурсів, які існують для виробництва матеріальних благ. Антропоцентризм сформував світоглядну і наукову установку, яка дає людині можливість необмежено перетворювати природу в своїх інтересах на основі таких принципів відношення до довкілля, як прагматизм; інструменталізм; однобічність і нескінченне споживацтво, що призвело до знищення багатьох видів флори і фауни; зменшення біологічного різноманіття, запасів тропічних лісів та прісної води; виникнення незворотних наслідків глобальної зміни клімату. Поява цих та багатьох інших проблем ставить на порядок денний завдання перегляду засад розвитку сучасної цивілізації на основі принципів, які мінімізують екологічні загрози і уможливають її існування в третьому тисячолітті. Значний потенціал у цьому контексті має енвіронменталізм, який базується на відмові від антропоцентризму щодо природи, сприяє формуванню ноосферного підходу до розвитку цивілізації та забезпеченню існування людини як біологічного виду. На нашу думку, основні положення теорії енвіронменталізму можуть стати елементами нової (екологічної) парадигми розвитку людства та відповідного світогляду. Тому метою даної статті є дослідження головних положень теорії енвіронменталізму, яка сформувалась до XX ст.

Значний внесок у розробку нових підходів до взаємодії людини, суспільства та природи зробили роботи таких відомих фахівців, як С. Баньковська, М. Букчин, В. Данилов-Данільян, Р. Данлоп, А. Дзех, П. Ерлих, В. Каттон, І. Кулясов, М. Мойсеев, І. Несін, Г. Розенберг, Д. Пірагс, О. Яницький та багато інших.

Розглядаючи головні ідеї теорії енвіронменталізму, потрібно, перш за все, згадати розроблене на початку XX ст. В. Вернадським вчення про біосферу і ноосферу. Згідно до цієї теорії, еволюція органічного світу пройшла кілька етапів. Першим є біогенез (виникнення первинної біосфери з біотичним кругообігом та ускладнення структури біотичного компоненту в результаті появи багатоклітинних організмів). Наступний етап пов'язаний з появою людського суспільства. На думку вченого, розумна за своїми намірами діяльність людей сприяє перетворенню біосфери на новий стан – ноосферу; ключова роль у цьому процесі належить розумовій діяльності людини, яка забезпечує врахування інтересів як суспільства, так і природи [1]. Велике значення вчення про ноосферу полягає в його етичній спрямованості, адже головними принципами розвитку суспільства постають єдність людини і природи; конструктивний вплив наукової думки; інтернаціоналізація науки як духовної єдності людства; моральна відповідальність вчених.

Поява у 1960-1970-х рр. перших ознак наступаючої екологічної кризи – транскордонного забруднення повітря, надмірного забруднення сільськогосподарських земель пестицидами, ґрунтів – важкими металами, нафтопродуктами та радіаційними відходами унаслідок бурхливого економічного розвитку країн Європи та США – зумовила розробку багатьох теорій, спрямованих на формування нового відношення до довкілля. Низка фахівців дійшла думки, що екологічні проблеми є логічним результатом

широкого впровадження досягнень науково-технічного прогресу. Це дало привід Д. Беллу, Ж. Кайсарову, В. Стюпіну, Ю. Трачу, М. Хайдегеру та іншим вченим висунути ідею про формування техногенної цивілізації, яка ґрунтується на максимальному використанні техніки у всіх сферах людської діяльності та характеризується певною системою цінностей. Наприклад, В. Стюпін вказує на формування таких цінностей: уявлення про людину як діяльну істоту, яка протистоїть природі і бачить своє призначення в її перетворенні; розуміння природи як неорганічного світу, що представляє особливе закономірно впорядковане поле об'єктів, які виступають матеріалами і ресурсами для людської діяльності [2]. У певному сенсі цей підхід дозволяє ототожнити цивілізацію з технологічним розвитком, який усе більше вступає в протиріччя з регенеруючою здатністю біосфери, і поставити питання про необхідність пошуку нової парадигми співіснування цивілізації і екології. Актуальність цього завдання зростає в умовах глобалізації, яка призводить до розширення масштабів деструктивного впливу людини на довкілля.

В 1978 р. американські вчені Р. Данлеп і У. Кеттон опублікували наукову статтю, в якій обґрунтували необхідність зміни погляду на природу лише як на комору природних ресурсів. Вони керувались ідеєю, що антропоцентричний світогляд і протиставлення природи та суспільства можуть створити перепони на шляху подальшого розвитку людства внаслідок зменшення відновлювальної функції біосфери. Ця концепція отримала назву «нової екологічної парадигми» і ґрунтується на таких положеннях: не дивлячись на виняткові характеристики (свідомість, волю, здатність змінювати навколишній світ) людина є одним із видів живих істот, включених у глобальну екосистему; людська діяльність обумовлена не тільки культурними факторами, але й складними зв'язками з природою, які людина не завжди може контролювати, тому віддалені наслідки її діяльності не завжди можна передбачити; людство живе у скінченому природному середовищі, всі природні ресурси якого вичерпуються, що накладає обмеження на масштаб господарської діяльності; технічна могутність людства збільшує несучу здатність середовища, але не може скасувати закони природи [3].

Ця теорія, як і низка інших, містить елементи нового підходу до розвитку цивілізації, в основі яких лежить екоцентризм. Він зміщує людину з вершини ціннісної ієрархії і позбавляє винятковості. В рамках нового світогляду відбувається переосмислення поняття «моральний статус» і розширюється коло об'єктів, які ним наділяються. Зокрема, крім людини, ним наділяються об'єкти природи. Екоцентризм орієнтується на екологізацію розвитку і унеможливорює протиставлення людини та природи, натомість пропагує їх рівноправ'я, а також – баланс між прагматичною і непрагматичною взаємодією. У науковій і науково-популярній літературі для розкриття сутності цієї парадигми часто використовується образ «Земля – космічний корабель з обмеженими простором і природними ресурсами» (Р. Борден, Г. Карпа, Ф. Ной, К. Стамм).

У витоків екоцентризму знаходиться відома книга видатного американського еколога, фахівця в області лісництва О. Леопольда «Календар піщаного графства», опублікована в 1949 р. У ній автор розробляє ідею екологічної етики, яка розширює традиційне уявлення про етику і про сферу моральної відповідальності людини. У концепції мислителя представлені тези, що обґрунтовують гармонійне ставлення людини до природи. Так, річ вважатиметься правильною тоді, коли вона має тенденцію до збереження цілісності, стабільності та краси біологічного співтовариства, а хибною – коли має зворотну тенденцію. О. Леопольд виходить за межі антропоцентричного погляду, закликаючи людей навчитися «думати, як гора» і дозволяти дикій природі розвиватися самій по собі не лише на цій «горі», а і в усьому світі. Відповідно Земля постає як цілісний організм, а види флори і фауни функціонують як його складові. Вчений виділяє такі принципи екологічної етики: консервація, збереження біорізноманітності, цілісність, повага до природи, відповідальність. На думку Леопольда, екологічна етика є вкрай важливим фактором у сучасному природоохоронному русі, так як лише вона змінює роль людини і перетворює її з варвара на рівноцінного члена гармонійної спільноти природи [4, с. 541-544]. Засади екологічної етики в своїх роботах розвинули Т. Аттіг, Р. Етфілд, Ж. Кайфер, Дж. Кобб-молодший, Р. Неш, Дж. Пасмор, Т. Ріган, Х. Ролстон III, П. Сінгер, Д. Шофер, К. Шрейдер-Фречет та інші науковці.

Ідея самоцінності екосистем О. Леопольда отримала розвиток у висунутих норвежським філософом А. Нейсом концепції глибинної екології як протилежної поверхневій екології, що запропонувала стирання кордонів між соціальним і природним, єдність людини і природи, суспільства і довкілля. У статті «Поверхнєве і глибинне – перспективні екологічні рухи» він описав більш глибоке та духовне ставлення до природи, приклади якого були наведені в роботах О. Леопольда і Р. Карсон. Для Нейса екологічна наука, зайнята лише фактами і логікою, не може дати відповідь на етичні питання про те, як потрібно жити. Для цього необхідна екологічна мудрість. Глибинна екологія розвиває цю мудрість завдяки таким елементам, як глибинний досвід, глибинний пошук і глибинна прихильність. Вони складають єдину взаємопов'язану систему. Кожний елемент підтримує інші, і в той же час вся система, яку Нейс назвав екософія, розвивається в єдину філософію буття, думки і дії та втілює в собі екологічну мудрість і гармонію [5]. Згідно до цієї теорії, людство розглядається як частина навколишнього середовища. У даній філософії людське і нелюдське життя мають однакову цінність, і нарівні з ними такою ж цінністю володіють екосистеми і природні процеси; людина економічна має поступитися місцем людині – носію екологічної свідомості. У перехідну епоху екологічних катастроф ця свідомість потребує культивування й розвитку.

Ідеї цієї теорії були розвинені американськими вченими Б. Деволтом і Дж. Сешнсем, які запропонували наступні принципи глибинної екології: цінність благополуччя і процвітання людства і всіх інших форм життя на Землі незалежно від їхньої користі для людства; багатство і різноманітність

форм життя сприяють реалізації цих цінностей і також є цінностями самі по собі; люди не мають права скорочувати це багатство і різноманітність, якщо тільки це не потрібно для задоволення життєво важливих потреб; процвітання людського життя і культур сумісно з істотним скороченням народонаселення; нинішнє втручання людини в навколишній природний світ є надмірним, і ситуація швидко погіршується; окреслене вимагає зміни стратегії розвитку та зміни ідеології, що полягає, головним чином, у зміні оцінки якості життя, а не в прихильності до більш високих життєвих стандартів [6]. Отже, вказані вище теорії сформулювали ціннісні та етичні засади зміни відношення людини до довкілля, які мають вплинути на розвиток суспільств, трансформувати економічні імперативи та стиль життя.

У цьому контексті важливо наголосити, що останнім часом усе більше фахівців починають розглядати енвайронменталізм у зв'язку з формуванням екологічної свідомості. Наприклад, І. Несін під енвайронменталізмом розуміє загальнотеоретичну й світоглядну орієнтацію свідомості, що фокусує увагу на взаємодії соціальних утворень з навколишнім середовищем та виявляється у таких сферах теоретизування, як філософія, право, соціологія, етика, естетика тощо. До умовних елементів енвайронменталізму І. Несін відносить теоретичні світоглядні орієнтації щодо гармонізації відносин людини з довкіллям, а також практичний світовий екологічний рух (біхевіористичну складову енвайронменталізму) [7].

Низка «енвайронментальних» теорій XX ст. більше зорієнтована на економічні аспекти і пропонує ідеї щодо управління соціально-економічним розвитком і навколишнім середовищем. Наприклад, американський соціолог, основний ідеолог екоанархізму М. Букчин вважав, що соціально-економічна криза неминуха при будь-якій державній владі, однак усі форми влади є насиллям людини над природою. На його думку, для попередження глобальної екологічної кризи необхідно здійснити децентралізацію суспільства і відмовитись від крупного промислового виробництва. Американський політик, экс-голова демократичної партії Огайо Д. Пеппер вбачав головну причину соціально-економічної кризи у капіталістичному способі виробництва. На відміну від екоанархізму, він запропонував впровадити централізацію управління у вигляді засад планової соціалістичної економіки, за допомогою якої природа буде зберігатися як загальнолюдська цінність. Віце-президент США в адміністрації Біла Клінтона А. Гор вважається одним з ідеологів зеленого капіталізму. Він дотримувався думки, що засноване на конкуренції і отриманні прибутку індустріальне виробництво можна екологізувати, використовуючи важелі державного регулювання і формуючи таким чином нові зелені ринки. Це відбуватиметься поступово і природно у процесі появи екологічних викликів і рефлексії у вигляді нових норм і правил діяльності, поведінки, моралі та культури.

У 1980-х рр. з'явилася теорія екологічної модернізації. Дискусію з цієї наукової проблеми розпочав на початку 1980-х рр. активіст німецького екологічного руху Дж. Хубер. Під екологічною модернізацією він розумів подолання негативних впливів на навколишнє середовище з боку

індустріального суспільства шляхом трансформації промислового суспільства, використання ним для свого розвитку новітніх технологій. Науковець писав, що брудна, жажлива індустрія трансформується в екологічного метелика. У середині 1980-х рр. його підтримали екосоціологи, спочатку М. Джонс в Німеччині, пізніше – А. Мол у Нідерландах. Саме в цих двох країнах концепція екологічної модернізації лягла в основу державної екологічної політики, однак її прихильники вважали, що екологічні проблеми можна вирішити за допомогою суперіндустріалізації, що передбачало розвиток і впровадження нових, більш сучасних технологій [8, с. 93]. З початку 1990-х рр. теорія екологічної модернізації стала частиною широкої наукової дискусії щодо глобальних і регіональних соціально-екологічних проблем і шляхів їх вирішення. Серед європейських енвайронменталістів вона була широко підтримана, що дозволило перейти від конфронтації до діалогу та партнерства з бізнесом.

Становлення постіндустріального суспільства сприяло розвитку у другій половині XX ст. ідеї Т. Мальтуса про негативний вплив неконтрольованого зростання народонаселення на ресурси планети (зокрема, він прогнозував голод на Землі). Російські вчені В. Горшков, В. Данілов-Данільян, К. Кондратьєв обґрунтували теорію біотичної регуляції і стабілізації навколишнього середовища, на основі якої був розроблений критерій екологічної техноємності, що розглядається як межа стійкості біосфери до антропогенних впливів. М. Мойсєєв ввів у науковий обіг поняття «екологічного імперативу», якому має підкорятися суспільство згідно до концепції коеволюції, яка передбачає узгодження «стратегії природи» і «стратегії розуму».

Узагальнення основних енвайронментальних ідей відбулось під час проведення в 1992 р. міжнародної конференції в Ріо-де-Жанейро, на якій була прийнята програма дій для всіх держав планети – Порядок денний на XXI століття. Вона рекомендувала взяти за основу розвитку світової спільноти концепцію сталого розвитку, яка ґрунтується на таких головних принципах: надання розвитку сталого, довготривалого характеру з метою відповідності його поточним і перспективним потребам людей; зв'язок обмежень з експлуатації природних ресурсів і сучасного рівня техніки та соціальної організації; необхідність задоволення первинних потреб людей; потреба узгодження надмірного використання матеріальних ресурсів з екологічними можливостями, а розмірів і темпів зростання населення – з виробничим потенціалом глобальної екосистеми.

Таким чином аналіз наведених вище теорій дозволяє виділити низку положень енвайронменталізму, які доцільно покласти в основу нової екологічної парадигми розвитку цивілізації. Зокрема, це: визнання людства як складової частини природи, що унеможливило його домінування та антропоцентризм, руйнівних і непередбачуваних наслідків вторгнення людини в природу, що призвело до формування ознак екологічної кризи; розуміння потреби пошуку шляхів збалансування економічного, соціального та екологічного аспектів розвитку, впровадження стійкого економічного

зростання, яке співвідноситься з можливостями біосфери; спрямування розвитку людства ноосферним шляхом; збільшення конструктивного потенціалу науки і сучасних технологій, які мають сприяти екологізації розвитку; потреба у формуванні екологічної свідомості, яка має змінити світогляд і цінності сучасного суспільства.

Використані джерела та література:

1. Вернадский В. И. Научная мысль как планетное явление. М. : Наука, 1991. 271 с.
2. Степин В. С. Цивилизация и культура. СПб. : СПбГУП. 2011. 408 с.
3. Riley E. Dunlap. The new environmental paradigm [Електронний ресурс] // Research gate : [сайт]. Berlin, 2017. URL: https://www.researchgate.net/publication/254345132_The_New_Environmental_Paradigm (дата звернення: 6.01.2018)
4. Nelson Michael P. Aldo Leopold, Environmental Ethics, and The Land Ethic // Wildlife Society Bulletin. 1998. Vol. 26. No. 4. P. 741-744.
5. Старкин С. В., Поскребышева Е. С. Парадигма «глубинной экологии» А. Нейса в контексте развития эколопитологии [Електронний ресурс] // Издательство «Грамота» : [сайт]. Тамбов, 2017. URL: www.gramota.net/materials/3/2013/4-1/42.html (дата звернення: 16.01.2018).
6. Bill Devall, George Sessions. Deep Ecology. Salt Lake City : Gibbs Smith Publisher Peregrine Smith Books, 1985. 264 p.
7. Несин И. Г. Экологизация сознания как философский аспект энвайронментализма : автореф. дис. на соискание учен. степени канд. философ. наук Несин. Томск, 2003. 22 с.
8. Маца К. А., Карпенко М. М. Екологічна модернізація: сутність, основні напрямки // Вісник економічної науки України. 2005. № 1. С. 93-97.

РОЗДІЛ II

ЕВОЛЮЦІЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

УДК 001.895 + 339.94 (061.1 ЄС + 477)

Vasyliiev O. A.

THE PROBLEMS AND PROSPECTS OF THE UKRAINE-EU SCIENCE AND TECHNOLOGY COOPERATION AS A PART OF EUROPEAN VALUES

Science and technology are the part of European values. The Ukraine-EU science and technology cooperation is based on the agreement signed on 4 July 2002. The current levels of EU-Ukraine cooperation is carried out through the Program for Research and Technological Development (Horizon 2020) and through Ukrainian national programs and bilateral activities with EU member states. Research and innovation cooperation will be developed as strategic EU-Ukraine priorities through the Eastern Partnership.

Keywords: *science, technology, modernization, international cooperation, research, innovation, European Union, Ukraine.*

Васильєв О. А. Проблеми і перспективи науково-технічного співробітництва України і ЄС як частина європейських цінностей. Наука і техніка є частиною європейських цінностей. Науково-технічне співробітництво України і ЄС базується на угоді, підписаній 4 липня 2002 р. Сучасна співпраця виконується відповідно до Програми дослідницького і технологічного розвитку (Горизонт 2020), національних українських програм і як двостороння діяльність з державами-членами ЄС. Дослідницька та інноваційна кооперація розвиватиметься як стратегічні пріоритети співробітництва ЄС-Україна через Східне Партнерство.

Ключові слова: *наука, техніка, модернізація, міжнародне співробітництво, дослідження, інновації, Європейський Союз, Україна.*

Васильєв А. А. Проблемы и перспективы научно-технического сотрудничества Украины и ЕС как часть европейских ценностей. Наука и техника являются частью европейских ценностей. Научно-техническое сотрудничество Украины и ЕС базируется на соглашении, подписанном 4 июля 2002 г. Современное сотрудничество выполняется согласно Программе исследовательского и технологического развития (Горизонт 2020), национальным украинским программам и как двухсторонняя деятельность с государствами-членами ЕС. Исследовательская и инновационная кооперация будет развиваться как стратегические приоритеты сотрудничества ЕС-Украина через Восточное Партнерство.

Ключевые слова: *наука, техника, модернизация, международное сотрудничество, исследования, инновации, Европейский Союз, Украина.*

The European Union's fundamental values are respect for human dignity and human rights, freedom, democracy, equality and the rule of law [1; 2]. These values unite all the member states, no country that does not recognise these values can belong to the Union. The main goal of the European Union is to defend

these values in Europe and promote peace and the wellbeing of the citizens. For its part, the European Parliament seeks to ensure that these values are realised in the EU legislation. The EU member states are pluralistic. The European Union works for social equality. It develops social security and tries to protect the weakest. It seeks to prevent social exclusion and discrimination. All these fundamental values are defined in the Treaty of Lisbon (2009) [3].

Through the ages science and technology have been the part of European values. In 1957 Belgium, France, Italy, Luxembourg, the Netherlands and West Germany signed the Treaty of Rome, which created the European Economic Community (EEC) and established a customs union. They also signed another pact creating the European Atomic Energy Community (EURATOM) for cooperation in developing nuclear energy. Both treaties came into force in 1958, but the tradition of scientific research in Europe is much older and can be traced back to the scientific revolution. Europe is home to some of the world's oldest universities, such as the University of Bologna. The oldest European universities were, at the time of their foundation, more centered on philosophy, theology and law than on science. Europe's achievements in science and technology have been significant and research and development efforts form an integral part of the European economy. Europe has been the home of some of the most prominent researchers in various scientific disciplines, notably physics, mathematics, chemistry and engineering. Scientific research in Europe is supported by industry, by the European universities and by several scientific institutions. The raw output of scientific research from Europe consistently ranks among the world's best.

The EU's modernization, as the global socio-political thought, is a prerequisite for the establishment of a new world civilizational change. It is based on a definition that modernization is the main law of social constant change, complexity of political, economic, government agencies and other features according to the needs of society's effective functioning. The theory of modernization has gone through several stages of development, acquiring new characteristics and trends that have made social, political, scientific, technical and managerial achievement. The current phase of civilization modernization called postindustrial or postmodern. Its basis is the primary role of fundamental knowledge as the core around which new technologies, economic and social progress of society are created. Its main features are changing the system values (the desire to discover man's talents and abilities), increasing the role and value of «human capital», understanding high price of intelligence. The formation of high management culture, the growing importance of information change human beings towards culture, education, spirituality and more [4].

International cooperation is carried out on the basis of intergovernmental and interdepartmental agreements on scientific and technical cooperation, into which along with the rights and obligations of the parties concrete types of activities are included. Ukraine has signed agreements on scientific-technical cooperation with many countries. The vector direction of international cooperation has the widest range which includes the European Union. So nowadays Ukraine-EU science-technology cooperation needs more profound study.

Large-scale reforms being carried out in the European Union in order to introduce technology, innovations and scientific achievements in all spheres of the national economy. They are accompanied by the expansion of not only political and economic international relations but also the development of scientific and technical ties with foreign countries, leading industrial and scientific centres. There has been the internationalization of research, the exchange of scientific knowledge and technology. Work aimed to improve the skills of scientific personnel is also underway. The enhancement of international scientific and technological partnership in terms of deployment of innovative activity in the EU is an objective necessity, a result of international division of labor and scientific progress in the process of which new forms of production and scientific relations must be created [5].

The importance of the development of industrial as well as scientific and technical cooperation as its component was proclaimed at the Conference on Security and Cooperation in Europe held in Helsinki in 1973 with the participation of 33 countries. The legal safeguard of international relations in this sphere of Ukraine, the main principles and provisions of interaction are enshrined in the national legislation. Areas of activities and plans for implementation are defined in the political and policy documents. Forms and types are developed in the international treaties of Ukraine. International cooperation in the field of science is aimed at solving theoretical and experimental problems of fundamental and applied science, promoting the development of technological processes, training staff, safeguarding the use of scientific and technological progress [6].

The Ukraine-EU Science and Technology cooperation is based on the Ukraine-EU Agreement on Science and Technology Cooperation signed on 4 July 2002. Under the terms of this Agreement the Joint Committee on S&T Cooperation was established. First meeting took place in Brussels on 23 November 2011. Both sides provided information on current developments in research and innovation policy and programmes in the EU and Ukraine respectively. Review was provided on the current levels of EU-Ukraine cooperation in research and innovation. Discussing activities carried out through the EU's Seventh Framework Programme for Research (FP7) [7] and through Ukrainian national programmes and bilateral activities with EU member states. Both sides shared information on the health, ICT and nanotechnology/materials research, with a view to promoting and potentially increasing future cooperation in these areas, and agreed to work to identify some areas of research and innovation cooperation, which will be developed through future meetings of the Joint Committee, as strategic EU-Ukraine priorities on a bilateral or bi-regional level through the Eastern Partnership. Nowadays regular consultations are continued and bilateral meetings are held [8].

Ukraine is a part of the Eastern Partnership region of the European Neighbourhood. With this region a development towards a «Common Knowledge and Innovation Space» is envisaged. To achieve that the Commission will intensify cooperation with Ukraine and will support better networking and co-ordination between Ukraine and the EU in the setting and synchronization of research

priorities. With a view to promoting preparation of Ukraine's research community for the Horizon 2020, the Commission supports Ukraine in building up research capacity, promotes the increased collaboration between Ukraine's and EU's researchers and research organisations and strengthens the dissemination of information on Horizon 2020 to Ukraine. The Commission also supports special information events on Horizon 2020 [9].

A special kind of agreements includes programmes for scientific and technical cooperation. This is relatively new form of cooperation and partnership in the field of science and technology. Standards set forth in these treaties are for the future. They also set the parameters of conduct in the field of using achievements in this area, thus fulfilling the role of the international planning of productive relations in this sphere. The programmes, as a rule, define priority areas of cooperation and main stages of implementation. Moreover, a number of specific projects can be included into them. Today there are the participation of the scientific organizations and Ukrainian scientists in joint and regional scientific projects as well as in international conferences and events held abroad, working meetings and consultations, internships in foreign research centers, etc.

The European Commission announced an €8.1 billion euro package of calls for proposals under the EU's Seventh Framework Programme for Research (FP7). This was an important part of the Commission's commitment to work for growth and jobs in Europe. FP7 was the European Unions Research and Innovation funding program for 2007-2013. The current programme is Horizon 2020 but there are many projects funded under FP7 which are still running. The calls address key concerns faced by Europeans where action at EU level is essential. €4.8 billion will be invested in thematic areas, with specific priorities to preserve oceans and water, better use of raw materials, efficient energy, promote efficiency in the processing of biological resources, develop smart cities and tackle issues such as public sector reform, brain research and anti-microbial resistance. Making Europe a destination for world-class researchers is another key priority. The European Research Council will invest over €1.7 billion in the best researchers and additional €963 million will support mobility through «Marie Curie Actions» [10].

The current EU programmes with options for RTD cooperation with Ukraine are as follows [11]:

- FP7 (Seventh Framework Programme);
- Erasmus Mundus;
- Tempus;
- Jean Monnet Programme under the Lifelong Learning Programme;
- INSC (Instrument for Nuclear Safety Cooperation) funded through ENPI (European Neighborhood and Partnership Instrument);
- ENPI CBC (Cross-Border-Cooperation) Poland-Belarus-Ukraine Programme;
- Hungary-Slovakia-Romania-Ukraine ENPI Cross-border Cooperation Programme 2007-2013;
- Joint Operational Programme Romania-Ukraine-Republic of Moldova 2007-2013;

- Black Sea Basin Joint Operational Programme 2007-2013;
- INOGATE Interstate Oil and Gas Transport to Europe;
- Nuclear Safety Co-operation Instrument (NSCI);
- South East Europe Programme;
- Central Europe Programme.

The following bilateral policy agreements between the EU and Ukraine constitute the background for policy dialogue:

- Partnership and Cooperation Agreement between the European Communities and their member states, and Ukraine;
- Protocol to the Partnership and Cooperation Agreement establishing a partnership between the European Communities and their member states of the one part, and Ukraine of the other part;
- Agreement on Renewing the Agreement on Cooperation in Science and Technology between the European Community and Ukraine;
- Agreement for Cooperation between the European Atomic Energy Community (EURATOM) and the Cabinet of Ministers of Ukraine in the field of controlled nuclear fusion;
- European Atomic Energy Community (EURATOM) and the Cabinet of Ministers of Ukraine for Cooperation in the Peaceful Uses of Nuclear Energy;
- ENP European Neighborhood Policy – EU-UKR Action Plan;
- Agreement between EC and Ukraine on GALILEO and Air Transportation;
- Agreement to Establish a Science and Technology Center in Ukraine (STCU).

There are many FP 7 notable projects for Ukraine [7], for example, the InnoPolicy (Enhance Innovation Strategies, Policies and Regulation in Ukraine) project. This project was implemented in Ukraine between 2009 and 2011 in order to support the formulation of the Ukrainian innovation and research policy on the governmental and regional levels, to support improvement of the regulatory and legislative environment for research, innovation and intellectual property rights in Ukraine and to bring the Ukrainian legislation in compliance with the best European practices. The project also aimed to support state departments in Ukraine that are dealing with innovation and IPR issues.

The PROMITHEAS 4 project [12] aims at the development and evaluation of mitigation/adaptation (M/A) policy portfolios and the prioritization of research needs and gaps for 12 countries (Albania, Armenia, Azerbaijan, Bulgaria, Estonia, Kazakhstan, Moldova, Romania, Russian Federation, Serbia, Turkey and Ukraine) characterized as emerging economies. The overall strategy is based on development, implementation, evaluation and knowledge transfer towards scientists and decision makers of both public and private sectors from emerging economies. Scientific research needs and gaps will be identified and listed in the inventory.

The IncoNet EECA – S&T project [13] addressed STI policy stakeholders from the EU, its member states and associated countries (MS/AC) and Eastern European/Central Asian (EECA) countries. Its aim was to establish an STI policy

dialogue platform between the EU MS/AC on the one side and 12 Eastern European and Central Asian countries (including Ukraine) on the other side. To achieve its goals the project organised five successful policy stakeholders' conferences and undertook comprehensive analytical work, which fed into a White Paper on chances and challenges for future cooperation. All project results continue to be available from the project's website.

There are exemplary thematic EU-Ukraine cooperation projects: LCOIR-UA (Low-Carbon Opportunities for Industrial Regions of Ukraine) project [14] aims at encouraging and facilitating the practical implementation of activities on clean coal technology and technology of carbon capture and storage (climate technologies) in Ukraine, as well as contributing to initiating of cooperation in this domain between Ukraine and the European Community. PESI (Pan-European species-directories infrastructure) project provides standardised and authoritative taxonomic information by integrating and securing Europe's taxonomically authoritative species name registers and nomenclators (name databases).

COMPOSITUM (Hybrid Nanocomposites and their Applications) project [15] aims to establish or reinforce long-term research co-operation through a coordinated joint programme of exchange of researchers for short periods, and in particular strengthening European position in the research activities related to nanosciences, nanotechnologies and nanomaterials. It also supports the strategic objective of the PEOPLE programme to make Europe attractive to the best researchers from outside the EU.

The promotion of bilateral cooperation with Ukraine is supported through BILAT-UKR*AINA project [16] which started on 1 September 2012. The major objectives of it are to support the institutional dialogue on science, technology and innovation (STI) policy between the European Commission, the EU member states/associates countries and Ukraine, provide analytical input to the dialogue at the Joint Science and Technology Cooperation Committee (JSTCC), and ensure practical follow-up and sustainability. BILAT – UKR*AINA foresees in a flexible manner pilot activities to facilitate the implementation of the joint EU-Ukraine STI Roadmap; promotes research, technology development and innovation (RTDI) cooperation opportunities to support the creation of networks and the participation in joint projects; monitors and analyses innovation and research cooperation expressed in co-publications, scientific and educational networks and in terms of joint projects; analyses, promotes and monitors the participation of EU researchers in Ukrainian science and technology state programmes; secures the outreach of the project to interested parties who are not consortium members and increases awareness about the assets of RTDI cooperation with Ukraine.

Horizon 2020 includes following sections [17]: Excellent Science; European Research Council; Future and Emerging Technologies; Marie Skłodowska-Curie Actions; Research Infrastructures. Projects are expected to be driven by industrial requirements, to be well balanced between industry and academia, and to include a demonstration and validation phase with realistic use cases.

The innovation actions will connect innovators across different value chains in two themes:

- Towards platforms and ecosystems: support will go to the development of reference architectures and platforms for open and cooperative CPS;

- Towards a «smart everywhere» society: the objective is the establishment of European networks of embedded systems design centres, helping businesses to improve the quality of their products and services with innovative embedded ICT components and systems.

For Ukraine it is very important an EU-funded MODEXTREME project [18] that has developed new modelling tools to better forecast the impact of extreme weather on agricultural production in Europe and beyond. It is important for protecting the global food supply. The growth of food staples such as maize or wheat is often affected by sudden spells of high or low temperatures. Being able to forecast more accurately how such weather changes affect yields will help decision-makers and the farming industry plan ahead to avoid food shortages.

Researchers from 14 countries, including scientists from Ukraine, collaborated in the project to improve the accuracy of biophysical models that can simulate the response of arable crops, grasslands and trees to adverse weather shocks. Modelling approaches were evaluated for a range of crop-and-country combinations. These combinations included, among many others, wheat in Spain and Ukraine, maize in Germany and barley in Poland. For each combination, three key moments in the crop cycle were identified for forecasting purposes. Food security information from MODEXTREME's modelling solutions is expected to improve yield estimates in a variety of agricultural systems across the world. Those charged with guaranteeing food production now have advanced tools to help them prepare and implement agricultural policies which can reduce the social and economic impact of extreme weather events.

Europe has a strong market position in electronics, microsystems and embedded system. The objective is to reinforce this position. The European Institute of Innovation and Technology (EIT) [19] intends to be a new flagship research university for excellence in higher education, research and innovation. The initial concept for EIT was based on the example of the Massachusetts Institute of Technology (MIT) and its combination of world class education, research, and deep engagement in effective innovation processes. On 18 June 2008, Budapest (Hungary) was chosen by the EU nations to host the headquarters of the Institute.

The current bilateral interaction between the EU and Ukraine is based mainly on the programmes, which encompass projects in the spheres of biotechnologies & biomedicine, information & telecommunication technologies, nanotechnologies & new materials, energy & power resources, high energy physics & astrophysics. In Horizon 20 there are 90 projects of Ukrainian scientists from 117 groups which since 2015 have obtained about €17 million [10].

There are the following S&T priorities in Ukraine for the period up to 2020 [20]:

- Enviromental and climate research, nature management;

- Agriculture and forestry;
- Industrial and production technologies;
- New materials;
- Energy efficiency, alternative energy;
- Transportation;
- Information and communication technologies;
- Biomedical research, treatment of wide-spread diseases.

Today legal framework contributing to the establishment and development of international contracts has been created. It includes many normative documents that define principles, areas, conditions for financing, tax support, forms and types of cooperation with European research centers, scientists and inventors.

The international scientific and technological cooperation between Ukraine and the European Union is the joint development of scientific and technical issues, the mutual exchange of scientific achievements, the experience and training of highly qualified specialists. Noting the importance of intensifying cooperation in this area with countries of the EU in the context of further development and modernization of the scientific sphere and innovative development of Ukraine it should be stressed that the past, present and future of Ukrainian science are integrally connected with political, economic and cultural development of the EU.

The programme for the development of innovative activities in Ukraine sets tasks on the study of international experience of introducing technologies, its adaptation to the needs of the production system and search for innovative solutions to the issues of the national economy. It is necessary to create joint laboratories, organizations, implement projects, programmes of cooperation and invite scientists from the EU in order to share experiences, send Ukrainian scientists for training in European centres and to exchange effective technologies.

Innovative firms in Ukraine benefit from EU-guaranteed loans. The European Investment Fund (EIF) [21] and ProCredit Bank Ukraine signed a loan guarantee deal that will offer small and medium-sized companies in Ukraine easier access to risk capital for the development of innovative ideas. The EU-funded deal will allow the bank to more securely enter into loan agreements with companies of below 500 employees as any potential losses on loans for innovative activities will be guaranteed by 50% by the EU under the loan guarantee scheme. Overall, the scheme is to generate a portfolio of €50 million in loans to innovative companies. This deal falls under the InnovFin SME Guarantee Facility, which is part of the new generation of financial instruments supported under Horizon 2020 (IP/14/670). Under this facility financial intermediaries are guaranteed against some losses incurred on the debt financing.

The current trends of globalization and integration are characterized by the extensive use of information technology; the formation of an innovative economy; the internationalization of research, development and knowledge-based production; the aggravation of global competition in world markets of investment, high technology products and services. There are changing traditional forms and mechanisms of international cooperation in science and technology. The role of a government in the regulation of these processes is increasing. The close

relationship of science and technology, foreign trade and economic policy is essential to overcome the existing economic crisis.

The major objectives of the Ukraine-EU Science and Technology Cooperation are: to support the institutional dialogue on science, technology and innovation (STI) policy between the European Commission, the EU Member States/Associates Countries and Ukraine, to provide analytical input to the dialogue at the Joint Science and Technology Cooperation Committee (JSTCC) and to ensure practical follow-up and sustainability.

Conclusions

1. Science and technology always have been the part of European values. Europe's achievements in science and technology have been significant and research and development efforts form an integral part of the European economy. Scientific research in Europe is supported by industry, by the European universities and by several scientific institutions. The output of scientific research from Europe consistently ranks among the world's best.

2. The recommendations of the European Commission were developed to help Ukraine to improve its performance in research and innovation. Recommendations are made on a range of issues including reforming the STI system to boost efficiency and impact; increasing government investment in R&D; revamping STI institutions, funding and procedures, and improving international cooperation.

3. The Ukraine-EU science and technology cooperation makes great contribution to the participation of Ukraine in the global integration processes in the sphere of science, technology, high-tech industry; the country's transition to an innovative path of development; the entry of our country into the market of intellectual products; the increase of scientific potential; the ensuring of technological security.

4. According to the goals of Ukraine for the social and economic development of the country, the scientific branch as defining the economic development of the country, the condition and happy future of the people must enter scientific space of the European Union. Only relying on a strong scientific and engineering complex may be most real way for Ukraine to take its rightful place among economically developed states, to promote social approval-oriented, structure-innovative model of modernization.

Sources and literature:

1. The Values of Europeans. Report Standard Eurobarometer 77. Spring 2012. [Електронний ресурс]. URL : http://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/eb/eb77/eb77_value_en.pdf (дата звернення 02.10.2017)
2. Chekalenko L., Vasylieva M. European Values which are spiritual, moral and historical inheritance of the European peoples // Foreign Affairs. 2013. №10. P. 14-17.
3. The Treaty of Lisbon. EU fact sheets. European Parliament [Електронний ресурс]. URL : http://www.europarl.europa.eu/atyourservice/en/displayFtu.html?ftuId=FTU_1.1.5.html (дата звернення 03.10.2017)
4. Biryukov A. V., Zinoviev E. S, Krutskikh A. V. Innovative direction of contemporary international relations. Moscow : Aspekt Press, 2010. 295 p.

5. A Strategic European Framework for International Science and Technology Cooperation [Електронний ресурс]. URL : https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2008_588_en.pdf (дата звернення 03.10.2017)
6. Conference on Security and Cooperation in Europe. Final Act. Helsinki 1975. [Електронний ресурс]. URL : <https://www.osce.org/helsinki-final-act?download=true> (дата звернення 03.10.2017)
7. Home Page – FP7 – Research – Europa – European Commission [Електронний ресурс]. URL : https://ec.europa.eu/research/fp7/index_en.cfm (дата звернення 04.10.2017)
8. Eastern Partnership Key Documents – European External Action [Електронний ресурс]. URL : <https://eeas.europa.eu/headquarters//headquarters-homepage/12269/eastern> (дата звернення 04.10.2017)
9. Horizon 2020 – European Commission. Europa EU. [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/what-horizon-2020> (дата звернення 04.10.2017)
10. Horizon 2020 statistics – European Commission – Europa EU. [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/horizon-2020-statistics> (дата звернення 04.10.2017)
11. Horizon 2020 – European Commission – Europa – EU – Horizon 2020 Programs [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/> (дата звернення 05.10.2017)
12. PROMITHEAS-4. Knowledge transfer and research needs for preparing mitigation/adaptation policy portfolios [Електронний ресурс]. URL : <http://io.iee.kpi.ua/ru/projects/promitheas-4-knowledge-transfer-and-research-needs-preparing-itationadaptation-policy> (дата звернення 05.10.2017)
13. IncoNet: About IncoNet EaP [Електронний ресурс]. URL : www.inco-eap.net/en/408.php (дата звернення 05.10.2017)
14. IncrEAST: LCOIR – UA: Low – Carbon Opportunities for Industrial [Електронний ресурс]. URL : www.increast.eu/ru/1156.php (дата звернення 05.10.2017)
15. European Commission: CORDIS: Projects and Results: Final [Електронний ресурс]. URL : cordis.europa.eu/result/rcn/57038_en.html (дата звернення 05.10.2017)
16. The BILAT-UKR*AINA project, funded by the European Union's 7th Framework Programme [Електронний ресурс]. URL : www.bilat-UKRAINA.eu/ (дата звернення 05.10.2017)
17. Horizon 2020 sections – European Commission – Europa EU [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-sections> (дата звернення 05.10.2017)
18. European Commission : CORDIS : Projects and Results : Final Report. [Електронний ресурс]. URL : https://cordis.europa.eu/result/rcn/197674_en.html (дата звернення 06.10.2017)
19. European Institute of Innovation and Technology (EIT) – European. [Електронний ресурс]. URL : <https://ec.europa.eu/programmes/horizon2020/en/h2020-section/european-institute-innovation-and-technology-eit> (дата звернення 06.10.2017)
20. Vasylyev O. A. The development of productive forces, science and technology as the main factor determining the socio-political transformation of modern states // Foreign Affairs. 2014. № 9. P. 44-47.
21. EIB Resident Representation for Ukraine – European Investment Bank [Електронний ресурс]. URL : www.eib.org/infocentre/contact/offices/ukraine.htm (дата звернення 06.10.2017)

ДИДЖИТАЛЬНА ЄДИНА ЄВРОПА – ПОШУК НОВОЇ ЯКОСТІ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ

Досліджено пошук нової якості культурних цінностей завдяки втіленню Стратегії диджитального єдиного ринку для Європи, яка як революційна інновація змінить не тільки європейську економіку, але й все європейське суспільство, де культура займатиме видатне місце, формуючи європейську цивілізацію.

Ключові слова: *Європа, культурні цінності, стратегія, диджитальний ринок, інновації.*

Зернецкая О. В. Диджитальная единая Европа – поиск нового качества культурных ценностей. Исследован поиск новых качеств культурных ценностей благодаря воплощению Стратегии диджитального единого рынка для Европы, которая как революционная инновация изменит не только европейскую экономику, но и все европейское общество, в котором культура будет занимать выдающееся место, формируя европейскую цивилизацию.

Ключевые слова: *Европа, культурные ценности, стратегия, диджитальный рынок, инновации.*

Olga Zernetska. Digital Single Europe – a Search of New Quality of Cultural Values. A search of new quality of cultural values in the context of the Strategy for a Digital Single Market for Europe as a great innovation has been provided. It has been transforming not only European economy but the whole European society, where culture always plays a distinctive role, forming European civilization.

Keywords: *Europe, cultural values, strategy, digital market, innovation.*

Культура в Європі завжди була великою цінністю, якою європейці пишались, про яку дбали і яку розвивали впродовж століть. Європейську культуру захищали від фізичного знищення: загарбницьких воєн, крадіжок, а часом, вже у XX – на поч. XXI ст., – і від економічного та комерційного тисків, які йшли передовсім від американської масової комерціалізованої культури, де одну з провідних ролей грала продукція Голлівуду, – тренд, який був названий «макдональдизацією культури». Ситуація наприкінці 1980-х рр. набула такого загрозливого стану, що Рада Європи і Європейська комісія 1991 р. створили програму із захисту європейської культури, яку назвали «Програма MEDIA». MEDIA – це абревіатура з французької: «Mesures pour Encourager le Developpement de L'Industrie Audiovisuelle» (у перекладі – «Заходи для підтримки розвитку аудіовізуальної індустрії»; про її успіхи ми розповімо далі). Двадцять сім років, що минули з часу її впровадження, були дійсно революційними в секторі аудіовізуальної економіки і культури і – значно ширше – у сфері культури, яка пов'язана з диджиталізацією, з комп'ютерно-медитативними технологіями, з впровадженням нових телекомунікаційних технологій тощо.

Оскільки досліджувана нами проблематика є зовсім новою, в її висвітленні та аналізі ми спиралися на документи Європейської Комісії, Європейського Союзу з питань диджитального єдиного ринку для Європи, його програм та підпрограм. Наукові дослідження в цьому напрямі ще не представлені, якщо не вважати публікацію автора «Створення диджитального єдиного ринку для Європи (цивілізаційний прорив)» [1]. Тож, наша стаття є однією з перших в цьому науковому ареалі.

Метою статті є визначити, як нова Стратегія диджитального єдиного ринку для Європи впливає на нові якості європейських культурних цінностей, підтримує європейську культуру, надто в медіа та аудіовізуальному секторі.

Диджиталізація як могутній інноваційний процес поставив всю Європу перед новими викликами у всіх сферах її життя. 15 травня 2015 р. Європейська Комісія оприлюднила важливий документ, який стосувався Європейського парламенту, Європейських економічного і соціального комітетів та комітету регіонів щодо нової дуже актуальної ініціативи під назвою «Стратегія диджитального єдиного ринку для Європи» – «A Digital Single Market Strategy for Europe», скорочено – DSM. У документі відзначається, що **«глобальна економіка дуже швидко стає диджитальною, в якій інформаційні та комунікаційні технології (ІКТ) тепер не є специфічним сектором економіки, а являють собою основу сучасної інноваційної економічної системи (виділення автора – О. З.)** [2]. Це твердження надзвичайно важливе. Адже за життя одного покоління, зокрема й покоління науковців, які вивчають розвиток диджиталізації та ІКТ, Інтернету та комп'ютерно-медіативної комунікації, до якого належить автор, відбувається тектонічний економіко-цивілізаційний зсув, який змінює всі сторони життєдіяльності людства, зокрема, – європейців.

Інтернет і диджитальні (цифрові) технології трансформують життя людей – і як особистостей, і у бізнесі, і в громадах, оскільки люди стають більш інтегрованими через всі сектори сучасної життєдіяльності: економіку, торгівлю, охорону здоров'я, освіту, культуру, транспорт, відпочинок тощо.

Диджиталізація змінює саму природу та динаміку організацій та ринків праці. Поширення Інтернету речей, хмарних обчислень і великих масивів даних дає громадянам, компаніям, публічній владі ще більшу базу знань для того, щоби допомогти у прийнятті рішень. Європа має багато необхідних ресурсів для створення глобальної диджитальної економіки. Такий масштабний проект започатковується вперше.

У документі підкреслюється, що створення диджитального єдиного ринку є одним із величезних досягнень Європейського Союзу не тільки для Європи, але й для усієї глобальної торгівлі, інвестицій та світової економіки. Тепер виникає нагальна потреба створити диджитальний єдиний ринок, де б усе, що є можливим у вже традиційно існуючому єдиному ринку, стало б можливим у диджитальному. Водночас фрагментація і бар'єри, особливо регуляторні «стіни», що існують в європейському диджитальному

середовищі, гальмують цей процес. Європі конче необхідно «перейти від 28 національних ринків до єдиного» [3].

Диджитальний порядок денний для Європи є однією із 10 головних стратегічних політичних європейських ініціатив, розрахованих до 2020-го р. Мета Стратегії єдиного диджитального ринку – відкрити диджитальні можливості для людей та бізнесу і покращити позицію Європи як світового лідера у диджитальній (тобто, цифровій) економіці. **Поглиблене використання диджитальних технологій може розширити доступ громадян до інформації та культури**, покращити якість їх робочих місць.

Комісаром Євросоюзу з диджитальної економіки і суспільства 2014 р. обрано відомого німецького політика Гюнтера Оттінгера. Віце-президент диджитального єдиного ринку Андрус Ансип (прем'єр-міністр Естонії) очолює команду проєкту під назвою «Пов'язаний диджитальний єдиний ринок» (A Connected Digital single market).

Однією з важливих передумов розвитку цього ринку є доступ до диджитального контенту. Тут насамперед йдеться про сучасне європейське середовище з авторського права. Саме авторське право підтримує креативність і культурну індустрію в Європі. ЄС справедливо покладається на креативність у глобальному змаганні і є світовим лідером у деяких копірайтових секторах. **Диджитальний контент – один із надійних шляхів розвитку диджитальної економіки.** За даними Євросоюзу, 56% європейців використовує Інтернет для культурних цілей, і передбачається, що їхні витрати на культурні розваги та медіа подвоються протягом наступних 5 років [4]. Світ диджитальних девайсів швидко розвивається і змінюється. Не менш важливим є й те, щоб їх можна було придбати, незважаючи на численні європейські кордони. Винахідники в цій сфері роблять все для того, щоби споживачі мали змогу дивитися культурний контент де завгодно, коли завгодно і на чому завгодно.

Проаналізуємо, що робиться Євросоюзом для підтримки європейської аудіовізуальної індустрії. Одним із таких дуже важливих заходів є **програма MEDIA**. Вона була розпочата 1991 р. Сьогодні вона є частиною креативної програми Стратегії диджитального єдиного ринку для Європи. Кожен рік програма MEDIA допомагає вийти на екрани майже 2000 європейським фільмам, телевізійним серіям та іншим проєктам, які диджитально поширюються в кінотеатрах, по телебаченню та по відео на замовлення.

Програма MEDIA за 27 років свого існування підтримала двадцять тисяч продюсерів, директорів фільмів та сценаристів, а також допомагала їм адаптуватися до нових технологій. MEDIA надає підтримку на ранніх стадіях життєвого циклу фільму, таких як: інвестиції у розвиток, дознімальний період. Це й написання сценаріїв, фінансування маркетингових досліджень, бізнесові події тощо.

Програма MEDIA інвестує у дистрибуцію фільмів, театральну дистрибуцію та у відео на замовлення через європейські кордони і в такий спосіб підтримує європейське культурне розмаїття. MEDIA також допомагає у створенні титрів, у процесі дублювання, у рекламі фільмів і разом з іншими

європейськими інституціями фінансує мережі кінотеатрів, які показують європейський контент. Програма вже зробила гідний внесок у зростання чисельності глядацької аудиторії, яка дивиться європейські фільми. Так, 2014-го р. 33,2 % показаних в Європі фільмів були саме європейськими (у 2010 р. – тільки 25,4 %). Індустрії фільмів та ринків у Північній, Центральній та Східній Європі теж підрастають, дякуючи успіху їх кіноробіт за кордоном. Особлива увага приділяється підвищенню їх якості.

Програма Європейського Союзу MEDIA з того часу, як вона була започаткована у 1991 р., інвестувала більш, ніж € 2,4 млрд. у креативність та культурне розмаїття. Вона підтримує розвиток 1000 фільмів в Європі та їх міжнародну дистрибуцію. 2016 р. на Каннському кінофестивалі відсвяткували 25-річчя програми MEDIA як програми Європейського Союзу на підтримку європейської аудіовізуальної індустрії.

Віце-президент Європейської комісії Андрус Ансип та комісар ЄС Гюнтер Оттінгер, присутні на цьому кінофестивалі, взяли участь у дискусії стосовно досягнень програми MEDIA. А також обговорили питання, як ЄС може надалі посилити аудіовізуальний сектор, в якому зайнято більш, ніж 1,3 млн осіб в Європейському Союзі, підвищити якість створюваних ним культурних цінностей. Це робиться відповідно до стратегії створення диджитального єдиного ринку.

Андрус Ансип, віце-президент Диджитального єдиного європейського ринку, відзначив: «Програма MEDIA відіграє провідну роль у допомозі європейським фільмам дійти до нової глядацької аудиторії через кордони. Ми повинні й надалі розбудовувати цей доступ та посилювати циркуляцію контенту в Європі у правильній рамці Європейського Союзу. **Диджитальний розвиток дає нові можливості, втім є виклики для аудіовізуального сектору**» [4]. Гюнтер Оттінгер, комісар ЄС із диджитальної економіки та суспільства, підкреслив: «Програма MEDIA стала знаком якості для європейських фільмів. Я пишаюся тим, що бачу: майже половина фільмів, які беруть участь у боротьбі за Золоту Пальмову Гілку в Каннах цього року, були підтримані програмою MEDIA. Вона має постійно адаптуватися до потреб цього сектору. У червні 2016 р. ми запустили Програму на € 121 млн для культурних та креативних секторів для аудіовізуальних проєктів» [5]. Паралельно з програмою MEDIA запущена програма «Креативна Європа», яка допомагає фінансуванню кіновиробництва та аудіовізуальній галузі ЄС у розробці, розповсюдженні та просуванні своєї продукції. **Програма «Креативна Європа»** – це рамкова програма Європейської комісії, спрямована на підтримку культурного та креативного секторів Європи. Загальні цілі програми полягають у захисті, розвитку та популяризації культурного та лінгвістичного розмаїття і зміцненні конкурентоспроможності культурного та креативного секторів Європи. Орієнтовний обсяг фінансування програми з бюджету ЄС – € 1,46 млрд. Програма складається з двох підпрограм: «Культура» (31% бюджету програми) і «MEDIA» (56% бюджету). Підпрограма «MEDIA» є продовженням колишньої програми «MEDIA» (2007-2013). Загальний

бюджет на 2017 р.: € 110,8 млн. Цей фонд є рамковою програмою, організованою у різних напрямках (підпрограмах).

Програма «Креативна Європа» ставить перед собою такі завдання.

1. Фінансово підтримати кінематографічні та аудіовізуальні галузі ЄС у розробці, розповсюдженні та просуванні своєї роботи.

2. Стимулювати проекти з європейським виміром та розвивати нові технології.

Галузі, які викликають особливе занепокоєння, – це культура і медіа, освіта і навчання... кооперація та розвиток. Також окремою статтею бюджетних витрат в рамках програми є міжсекторальний напрям (13% бюджету). Його завдання – забезпечення реалізації інструментів фінансового кредитування та підтримка мережі національних бюро програми «Креативна Європа». Підпрограма «MEDIA», що проводиться у рамках програми «Креативна Європа», надає фінансову підтримку для розвитку, поширення та популяризації кіно- та аудіовізуальної індустрії ЄС.

Програма сприяє реалізації проектів європейського масштабу та розвитку нових технологій; завдяки цій підпрограмі європейські фільми та аудіовізуальні твори, зокрема повнометражні художні кінофільми, телесеріали, документальні фільми та нові медіа, виходять на нові ринки за межі національних і європейських кордонів. Вона також фінансує навчання та проекти зі створення кінострічок. Підпрограма «MEDIA», що проводиться у рамках програми «Креативна Європа», здійснює підтримку програм навчання за такими напрямками: «Менеджмент», «Нові технології» і «Сценарна справа». Такі курси дають змогу європейським кінопродюсерам, кінопрокатникам, сценаристам, режисерам і розробникам ігор перейти на новий професійний рівень, підвищити культурну цінність їх творів та стати конкурентоспроможними на міжнародному ринку.

Одним із пріоритетних напрямів підпрограми «MEDIA» є сприяння у формуванні аудиторії як засобу для стимулювання інтересу та розширення доступу до європейських аудіовізуальних творів, зокрема за допомогою проведення цільових кампаній, заходів, кінематографічних фестивалів. План сприяння формуванню аудиторії має два напрями:

– *Кінограмотність* – підтримка надається проектам, які забезпечують механізми розвитку співробітництва між європейськими ініціативами щодо поширення кінограмотності з метою підвищення ефективності та розширення європейських масштабів цих ініціатив.

– *Заходи, спрямовані на формування аудиторії.* У даному напрямі підтримка надається заходам, спрямованим на формування аудиторії, які значною мірою зосереджуються **на використанні інноваційних та інтерактивних стратегій, що охоплюють ширші аудиторії (особливо молоді аудиторії) європейськими кінострічками.**

Підпрограма «MEDIA» щороку надає підтримку у проведенні більше 100 європейських фестивалів, які відзначаються своєю особливо різноманітною програмою європейських фільмів, залученням широкої громадськості та великої кількості фахівців. Принаймні 70% від програми

фестивалю, передбаченої для показу публіці, або щонайменше 100 повнометражних (або 400 короткометражних) художніх кінофільмів повинні бути вироблені у країнах, які беруть участь у підпрограмі «MEDIA».

Метою підпрограми «MEDIA», яка проводиться у рамках програми «Креативна Європа», є розширення доступу до галузевих ярмарків і професійних аудіовізуальних ринків для європейських фахівців шляхом сприяння організації європейських майданчиків на провідних ринках, зустрічей і форумів, присвячених питанням спільного виробництва, конференцій, а також створенню баз даних. «MEDIA» надає майданчики для європейських фахівців на провідних аудіовізуальних ринках, таких як MIP TV, MIP COM, Каннський кінофестиваль і кінофестиваль Берлінале.

«MEDIA» надає безпосередню підтримку спеціалізованим і тематичним ринкам, таким, як Форум документального кіно, Форум мультиплікаційного кіно, а також нішевим ринкам і семінарам, присвяченим документальному кіно, які координує Європейська мережа документального кіно. «MEDIA» також здійснює підтримку баз даних і онлайн-інструментів, таких як Сінегора [6]. Програма надає підтримку фондам спільного виробництва, термін існування яких становить не менше 12 місяців, а їхньою основною діяльністю є підтримка міжнародних спільних проектів. Вона заохочує співпрацю з країнами, які не беруть участі у «Креативній Європі» на основі спільних внесків. Ця програма підтримує Фонди спільного виробництва країн-учасниць, які інвестують або просувають проекти, що реалізуються у співпраці з країнами, що не беруть участі у Програмі.

Заявку на участь у місцеві та регіональні органи влади можуть подати корпорації, навчальні центри, союзи і федерації, агенції, неприбуткові організації. Регіони, які мають право брати участь у конкурсах, – це ЄС, країни-кандидати, нові незалежні держави, Європейська економічна зона, Балкани.

19 листопада 2015 р. віце-прем'єр, міністр культури України В'ячеслав Кириленко та європейський представник у справах освіти, культури, молоді і спорту Тібор Навраксіс підписали угоду між урядом України та Європейською комісією про участь України в програмі ЄС «Креативна Європа» [7]. З 17 грудня 2017 р. в Києві розпочало роботу «Національне бюро програми ЄС «Креативна Європа» в Україні» [8]. Україна повинна скористатися цим шансом і взяти участь у спільному створенні нових фільмів.

Тож, можна зробити такі **висновки**: 1) в ЄС добре скориговані нова стратегія диджитального єдиного європейського ринку в галузі культури і вже діючі стратегії; 2) вони підтримуються фінансово, базами даних, онлайн-інструментами, новими інтерактивними та мультимедійними технологіями; 3) стратегії сприяють розвитку креативності творців цих секторів культури; 4) ЄС послідовно підтримується і старі, ефективно працюючі не одне десятиліття культурні програми, і нові програми для креативних мистецтв, для театру, і, особливо, – для аудіовізуального сектору європейської економіки; 5) до цього процесу залучаються країни – не члени

ЄС, як-от Україна; 6) це надає синергетичного ефекту розвитку нової стратегії для Європи, сприяючи пошуку вищих якостей європейських культурних цінностей і надаючи реальні можливості митцям Україні брати участь у цьому процесі.

Використані джерела та література:

1. Зернецька О. В. Створення диджитального єдиного ринку для Європи (цивілізаційний прорив) // UA Foreign Affairs. 2017. № 7. С. 40-44.
2. Communication from the Commission to the European Parliament, to the Council of Europe, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions. A Digital Single Market Strategy for Europe 6.05.2015 [Електронний ресурс] // EUR-Lex : [сайт]. URL: <http://g8fip1kplyr33r3krzx5b97d1.wpengine.netdna-cdn.com/wp-content/uploads/2015/04/Digital-Single-Market-Strategy.pdf> (дата звернення 16.03.2016)
3. Digital Single Market [Електронний ресурс] // European Commission : [сайт]. URL: <http://ec.europa.eu/priorities/digital-single-market/en> (дата звернення 15.05.2016)
4. Why we need a Digital Single Market [Електронний ресурс] // European Commission : [сайт]. URL: https://ec.europa.eu/digital-single-market/sites/digital-agenda/files/digital_single_market_factsheet_final_20150504.pdf (дата звернення 20.05.2016)
5. Investir dans la créativité: célébration des 25 ans du programme MEDIA au Festival du film de Cannes [Електронний ресурс] // Commission européenne: [сайт]. URL: http://europa.eu/rapid/press-release_IP-16-1708_fr.htm?locale=FR (дата звернення 16.03.2016)
6. Cineuropa [Електронний ресурс]. URL: <http://cineuropa.org> (дата звернення 22.08.2017)
7. Ukraine joined EU Creative Europe programme [Електронний ресурс] // Урядовий портал : [сайт]. URL: www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=248643501 (дата звернення 18.08.2017)
8. Creative Europe Desk Ukraine [Електронний ресурс] // Креативна Європа : [сайт]. URL: ce.desk.ukraine@gmail.com (дата звернення 8.10.2017)

УДК 94 : 008 (477 + 430) «1990»

Солошенко В. В.

ГЕТЕ-ІНСТИТУТ В УКРАЇНІ ЯК ДІЄВИЙ ЧИННИК КУЛЬТУРНОЇ ВЗАЄМОДІЇ У 90-Х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ

У статті проаналізовано діяльність Гете-Інституту в Україні як важливого чинника культурної взаємодії у 90-х рр. ХХ ст. Розкрито основні напрями роботи установи, окреслено здобутки і плани на майбутнє. Показано, які напрями співробітництва є затребуваними в Україні і корисними для зміцнення двостороннього співробітництва у сфері культури. Виокремлено проблеми, які дещо ускладнюють міжкультурний діалог.

Ключові слова: *Гете-Інститут, Україна, Німеччина, сфера культури, співробітництво.*

Солошенко В. В. Гете-Институт в Украине как действенный фактор культурного взаимодействия в 90-е годы XX века. В статье проанализирована деятельность Гете-Института в Украине как важного фактора культурного взаимодействия в 90-е гг. XX в. Раскрыты основные направления работы учреждения, определены достижения и планы на будущее. Показано, какие направления кооперации востребованы в Украине и полезны для укрепления двустороннего сотрудничества в

сфере культури. Виделены проблемы, которые несколько затрудняют межкультурный диалог.

Ключевые слова: Гете-Институт, Украина, Германия, сфера культуры, сотрудничество.

Victoria Soloshenko. The Goethe-Institut in Ukraine as an effective factor of cultural cooperation in 90's of XX century. The article analyzes the Goethe-Institut's activity in Ukraine as an important factor of cultural cooperation in the 90's of the XX century. The main activities of the institution are revealed, the achievements and plans for the future are outlined. It is shown which spheres of cooperation are demanded in Ukraine and are useful for strengthening bilateral cooperation in the field of culture. The problems which complicate the intercultural dialogue are highlighted.

Keywords: The Goethe-Institut, Ukraine, Germany, sphere of culture, cooperation.

Українсько-німецьке культурне співробітництво сягає глибини віків. Особливого розвитку воно набуло в 90-х рр. XX ст. в умовах становлення і розвитку об'єднаної Німеччини і незалежної України. Культурні зв'язки між Україною та Федеративною Республікою Німеччиною базувалися на укладеній у лютому 1993 р. Угоді про культурне співробітництво, яка набула чинності в липні 1993 р. [1]. У документі зазначалося, що виходячи з переконання, що культурний обмін сприяє співробітництву між народами, а також розумінню культури, духовного життя і життєвого укладу народів, договірні сторони прагнутимуть до поширення взаємних знань про обидві країни, розвиватимуть культурне співробітництво в усіх галузях та на всіх рівнях.

Українсько-німецьке співробітництво в освітньому секторі теж має певну традицію. Про українську культуру в Німеччині у XX ст. дбала діаспора, про що свідчить власний досвід українських студентів, які навчалися в німецьких університетах. Найкращими прикладами цьому були діюче у 1922-1926 рр. Німецько-українське товариство у Берліні, з 1926 до 1944 рр. в Берліні діяв Український науковий інститут, який займався дослідженням України і національною пропагандою, з 1945 р. в Мюнхені діє Український вільний університет [2]. Після другої світової війни в обох німецьких держав було започатковано партнерство з різним ступенем інтенсивності з українськими вищими навчальними закладами.

Проблема діяльності Гете-Інституту в Україні є недостатньо дослідженою. До неї зверталися українські вчені-германісти А. Кудряченко у монографії «Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1991)» [3]; В. Солошенко, яка у дисертаційній роботі, окрім інших важливих сфер двостороннього співробітництва, висвітлювала українсько-німецькі відносини в сфері культури, аналізуючи діяльність тоді нової для України німецької установи – Гете-Інституту [4]. У свою чергу, до цієї проблеми зверталися й інші вітчизняні дослідники. Так, М. Яцишин вказував на те, що з часу заснування на українських теренах Гете-Інститут посідав важливе місце в українсько-німецькому культурному співробітництві [5]. М. Макаревич слушно назвав німецький культурний центр посланцем німецької культури [6, с. 50].

Гете-Інститут відіграв важливу роль у розширенні культурного співробітництва між Німеччиною і Україною в 90-х рр. XX ст. Представництво Гете-Інституту в Києві почало роботу з липня 1993 р. Його штат на початковому етапі роботи налічував 31 співробітника. Завданням Гете-Інституту, як й інших 143-х Гете-Інститутів у 78 країнах світу, є сприяння обміну між Німеччиною та іншими країнами в галузі культури, а також підтримка німецької мови за кордоном. Задля здійснення цієї мети інститут співпрацює з такими місцевими партнерами, як театри, музеї, спілки митців, університети, школи, бібліотеки [4].

Лише за перші роки роботи цієї установи в Україні вдалося зробити немало у сфері міжнаціонального співробітництва. Варто зазначити, що програми Гете-Інституту та їх безпосередня реалізація стали невід'ємною частиною культурного життя України.

З 1993 р., відколи Україна увійшла в сферу діяльності Гете-Інституту, в ньому, як і в інших закордонних інститутських представництвах, працювали три основні відділи: бібліотека, мовні курси, програмний відділ [4].

Бібліотека – своєрідний інформаційний центр про Німеччину. Тут можна отримати літературу з різних галузей знань. Для користування пропонувалися понад 3000 книжок, періодика, відеокасети, компакт-диски та аудіокасети з німецькою музикою, ПК. Крім всього вище згаданого, Гете-Інститут у Києві спільно з українськими бібліотеками проводив семінари підвищення кваліфікації для бібліотекарів.

Мовний відділ вів мовні курси та займався розширенням педагогічних зв'язків, тісно співпрацював зі школами, університетами, спілками вчителів німецької мови.

Між Україною і Німеччиною постійно здійснювалися обміни викладачами вищих навчальних закладів. З часу заснування Національного університету Києво-Могилянська академія у серпні 1992 р. мюнхенський професор Р. Пітш по декілька тижнів на рік викладав тут філософію і теологію. На знак особливого визнання його призначено професором філософії академії. Символічно і те, що Пітшу було запропоновано проголосити урочисту промову на святкуванні початку нового 1994/1995 навчального року. Професор Р. Пітш – виняток серед німецьких науковців, які займалися Україною, оскільки він поряд з російською мовою вільно володіє українською. Пітш очолював Академію наук і мистецтв у Мюнхені, а з початку 90-х рр. активно цікавився і займався Україною. Його особливу увагу привертали українсько-німецькі взаємини [7].

Варто зазначити, що Україна і нині не має державної установи, яка б гідно представляла країну, її історію, мову і культуру у ФРН та інших країнах світу. Прикрим є і той факт, що важливі справи державної ваги подекуди ініціюються лише громадськими діями. Так, у західнонімецькому м. Зіген працює німецько-українське товариство зіггенського університету, яке було створено на початку 90-х рр. XX ст. за ініціативою українця, доцента місцевого університету Й. Сірки. У 1991 р. німецько-українське товариство налічувало 50 чоловік. До складу цього об'єднання увійшли і ті

українці, які мешкали у близьких до Зігена містах і селах, решта в товаристві – німці. Створюючи об'єднання, Й. Сірка орієнтувався саме на них. Йому було дуже прикро, що «люди цієї країни, як правило, про Україну навіть не чули». Він розповідав своїм вихованцям про Україну, читав вірші українських класиків. Згодом німецько-українське товариство почало співпрацювати з Ужгородським університетом, німецькі гості приїздили в Україну, щоб познайомитись з країною та її звичаями. «Вони переконались, що Україна на світі є, є на світі чудовий народ – українці. Й. Сірка впевнений, що віднині в Зігені вже ніхто не назве українця росіянином чи німцем». Зігенський та Ужгородський університети співпрацювали також у галузі освіти, німці охоче відгукнулись на пропозицію допомогти у вивченні німецької мови. В свою чергу зігенські студенти опановували українську, в чому їм допомагав викладач зігенського університету, українець Й. Сірка [4].

Важливо підкреслити, що ще у червні 1993 р. між Україною і ФРН було укладено Угоду про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України. Як підкреслювалось в Угоді, «Уряд України, бажаючи зробити внесок у збереження культурної і національної самобутності німецької меншини в Україні, а також у справу вивчення німецької мови і викладання німецькою мовою спеціальних дисциплін шляхом направлення в навчальні заклади України німецьких викладачів, переконані в тому, що глибше знання німецької мови і культури в Україні буде цінним внеском у подальше зміцнення культурних зв'язків між двома державами» [8].

Договірні сторони домовились про сприяння направленню викладачів та фахівців з методики викладання німецької мови. Уряд ФРН надавав Уряду України послуги експертів-консультантів і експертів-кураторів, які консультували з усіх питань викладання німецької мови і брали участь у підготовці та підвищенні кваліфікації вчителів німецької мови і викладачів. Було налагоджено контакти з усіма університетами, де викладалася німецька мова, та з великою кількістю шкіл.

Варто зазначити, що інтерес в Україні до німецької мови починаючи з 1991 р., значно зріс. Щоб підтвердити цей факт, Федеральний уряд виділив 300.000 німецьких марок в рамках програми «Українські вчителі російської мови стануть вчителями німецької» з тим, щоб 18 українських вчителів російської мови отримали кваліфікацію вчителів німецької мови для України. Цьому слугує угода, підписана в червні 1993 р., про регулярне направлення німецькомовних вчителів у освітні заклади України.

Для вчителів і викладачів німецької мови і літератури було організовано низку заходів, спрямованих на підвищення кваліфікації, розширення знань про новітні методики викладання мови та літератури. Так, українські вчителі мали можливість вирушити у «Педагогічну подорож» німецькими навчальними закладами (травень 2000 р.). Вони відвідали Міністерство культури землі Гессен, університет м. Майнц, навчальний семінар для вчителів (підвищення кваліфікації HELP), школи у Франкфурті та видавництва [4].

У свою чергу, в середній спеціалізованій школі № 40 м. Києва з ініціативи заступника начальника освіти Мюнхена Ю. Лахнера було відкрито зразковий кабінет німецької мови. Завдяки допомозі друзів з Мюнхена, з якими вчителі цієї школи співпрацювали ще з 1995 р., кабінет було оснащено найсучаснішою аудіо- та відеоапаратурою, комп'ютери підключено до мережі Інтернет. Підручниками і посібниками школу забезпечував Гете-Інститут у м. Києві. Таким чином педагоги мали змогу користуватися передовими методиками викладання. Діти легко долали мовний бар'єр, знайомились з культурою, звичаями та побутом Німеччини. А щоб краще закріплювались знання, друзі з Баварії запрошували столичних школярів у гості до Німеччини [9].

Угоду про співпрацю між головним управлінням освіти Києва та управлінням освіти Мюнхена було підписано ще у 1989 р. Відтоді мюнхенські та київські педагоги обмінюються досвідом. Щороку групи вчителів німецької мови зі столичних спеціалізованих шкіл проходили методичну перепідготовку в Німеччині, а закордонні колеги приїздили в Україну. Так, заступник начальника освіти Мюнхена Ю. Лахнер зазначив: «Співпраця педагогів двох країн набула вже характеру неформального». А Е. Гайкен – Посол Німеччини в Україні – дякував на зустрічі нашим освітянам за популяризацію культури його держави.

Вже 9 листопада 1996 р. відбувся четвертий всеукраїнський з'їзд учителів німецької мови. Німецький культурний центр Гете-Інститут, Німецька служба академічного обміну та Центральне бюро закордонних шкіл зробили значний кадровий, фінансовий та матеріальний внесок для того, аби цей з'їзд відбувся.

На мовних курсах Гете-Інституту станом на 2000 р. за сучасною комунікативною та індивідуально спрямованою методикою навчалося вже 750 чол. Вони отримували знання для здобуття наступних сертифікатів, що визнані на міжнародному рівні: «Німецька мова як іноземна», «Центральний екзамен середнього ступеня», «Центральний екзамен вищого ступеня», а також сертифікат «Німецька мова для професії». Мовні курси, розраховані як на початківців, так і на вдосконалення знань німецької мови, проводилися під гаслом: «Вивчаючи німецьку мову – знайомимося з Німеччиною». Ці курси надзвичайно популярні в усьому світі. В Україні, записавшись на курси на початку 90-х рр., потрібно було чекати близько двох років на свою чергу (висока ціна не ставала на заваді тим, хто прагнув вчити мову з її носіями). Але бажаючих вивчати німецьку мову не ставало менше. Усі викладачі – висококваліфіковані фахівці і пройшли спеціальне стажування в Німеччині. Викладання проходило за сучасними методиками, розробленими Гете-Інститутом [4].

Програмний відділ організовував і спрямовував проведення різних культурних заходів (конференції, літні курси німецької мови, демонстрація кінофільмів, музичні концерти тощо). Було проведено кілька концертів органної музики, організовано ретроспективні покази маловідомих в Україні

кінофільмів німецьких режисерів-шестидесятників за участю відомої німецької актриси Р. Шнайдер.

Вагомою складовою співпраці була низка важливих і цікавих конференцій, колоквиумів, семінарів. Зокрема, на честь Д. Чижевського було організовано конференцію на тему: «Наука і культура між слов'янськими і німецькомовними світами як чинник оновлення Східної та Південно-Східної Європи», симпозиум, присвячений року Лютера, а також конференцію «Література після Чорнобиля: апокаліпсис чи дійсність?» Підготовлено до друку дослідження на тему: «Література та кіномистецтво у тоталітарних режимах» [4].

Перші кроки Гете-Інституту на українській землі можна вважати доволі успішними. Головним досягненням цього періоду було створення міцного працездатного колективу. Це дало змогу розширювати діяльність інституту. Звичайно, з самого початку роботи було зрозумілим, що одного представництва для такої держави, як Україна, замало. Виходячи з нагальних потреб, було відкрито читальні зали німецької книги у наукових бібліотеках великих культурних центрів, таких як Львів, Харків, Донецьк та Одеса. Всі, хто цікавиться німецькою культурою, могли позичати там книги, відеокасети та компакт-диски. Це, безумовно, розширило можливості взаємозближення і взаємопізнання обох культур.

Примітно, що в Україні суттєво зросли пропозиції книжкового ринку. Чималу роль тут відігравали новостворені видавництва, які пропонували справді широку палітру імен та тем, і зацікавлення до нових видань поступово зростало. Так, скажімо, форум видавців, який відбувався у Львові, щоразу збирав тисячі гостей. У 1997 р. на такому форумі вперше був представлений стенд Гете-Інституту, підготовлений спільно з Німецьким читальним залом, що у Львові. На цій зустрічі видавців побувала пані І. Клозе, представник Франкфуртського книжкового ярмарку (Frankfurter Messe GmbH). Тоді ж народилася ідея організувати в Україні виставку німецьких книжок із фонду Франкфуртського книжкового ярмарку «2000 німецьких книг» [10, с. 33]. До організації цієї акції долучилися партнери Франкфуртського книжкового ярмарку – це Гете-Інститут у Києві, його німецькі читальні зали у Львові та Харкові, Посольство Німеччини в Україні, Львівський книжковий форум, Українська асоціація видавців, Українська спілка бібліотекарів. На книжковій виставці «Німецькі сторінки», яку організував Франкфуртський книжковий ярмарок спільно з українськими партнерами у Львові, Києві та Харкові у 1998 р., було показано 2200 книжок, які після цього було передано українським бібліотекам у подарунок. Київській дитячій бібліотеці Гете-Інститут допомагав проводити курси підвищення кваліфікації для бібліотекарів і теж дарував літературу.

Варто зазначити, що 1999 рік у Київському Гете-Інституті був присвячений 250-літньому ювілею поета, ім'я якого носить цей заклад. Було розроблено велику і різнопланову програму святкування ювілею Й. В. Гете, а травень місяць оголошено «Місяцем Гете». У цей час тут відбувалися численні вечори декламації творів Гете, який є, напевно, найбільш відомим у

світі німецьким поетом. Крім того, проходили також конференції з питань, пов'язаних із життям та творчістю Гете. На велике «Свято Фауста» з музикою, перформансом, театральними сценками та відео-проекціями, якими завершився «Місяць Гете», зібралося багато киян, адже Гете-Інститут вже давно посів важливе місце в культурному житті столиці України. Хоча Гете сам по собі в Україні вже асоціюється з Німеччиною, однак керівник інституту Й. Еберт додав до назви закладу «німецький культурний центр». У такий спосіб він прагнув вказати на зростаючу кількість проектів у галузі культури й підкреслити, що йдеться не тільки про поета і німецьку мову, а що культурний заклад містить ще багато інших цікавих аспектів роботи.

Результатом одного з культурних проектів інституту стали гастролі диригента Й. Горінкі. Гете-Інститут у Києві продемонстрував фільми на тему «Фауст – влада спокуси», а також присвятив поетові численні концерти та вечори декламації його творів. Особливе зацікавлення викликала німецько-українська конференція «Роль національного поета», що відбулася в кінці травня 1999 р. На прикладі Гете і Шевченка вчені та інші представники інтелігенції з Німеччини й України обговорювали значення символічної постаті в суспільному житті, у тому числі й з урахуванням різних політичних аспектів. Експонати представили бібліотеки й архіви України. Оглядова виставка «Гете як універсальний геній» представила інформацію про життя поета.

Твори Гете перекладалися українською мовою ще за його життя. До ювілейного року Гете видатний український літературознавець Д. Затонський за підтримки київського представництва «Дойче Телеком» та Гете-Інституту видав німецько-українську антологію творів Гете. Тексти для книги «Гете 250» відбирали українські письменники, діячі театру, викладачі. 30 травня 1999 р. в Національному музеї літератури України відкрилася виставка під назвою «Гете у дзеркалі України». Вона була приурочена до 250-річчя з дня народження видатного німецького поета, драматурга, природознавця і державного діяча [4].

Творчість Гете – надбання всього людства. В Україні вона залишила глибокий слід, широке віддзеркалювання, нею захоплювався Т. Шевченко, твори перекладали українською мовою І. Франко, П. Гулак-Артемовський, П. Куліш, М. Рильський, М. Бажан, М. Лукаш, Г. Кочур, В. Стус. На церемонії відкриття виставки виступив посол ФРН в Україні Е. Гайкен, директор Гете-Інституту в Києві Й. Еберт, директор представництва «Дойче Телеком» Й. Пост. Перших відвідувачів виставки, на якій були представлені видання Гете німецькою, його переклади українською і російською мовами, чекав сюрприз: кожному з них було подаровано найновішу, видану напередодні збірку вибраних творів Й. В. Гете, в якій поруч з рядками німецькою були вміщені їхні переклади українською мовою.

На початку червня 2000 р. у Києво-Могилянській академії та на історичному факультеті Національного університету імені Тараса Шевченка відбулась німецько-українська конференція «Історичні пошуки ідентичності: німецько-український досвід». До участі у конференції Центр Європейських

гуманітарних досліджень Києво-Могилянської Академії та Гете-Інститут в Києві залучили двох видатних науковців – професора, доктора Ю. Шерер та професора, доктора Р. Козеллека. Наприкінці серпня 2000 р. у Львові проходив семінар «Мова і методика», метою якого було підвищення знання німецької мови, а також методики і дидактики викладання та низка інших важливих науково-практичних заходів.

Таким чином на прикладі діяльності Гете-Інституту в Україні ми маємо можливість переконатися в тому, що українсько-німецьке співробітництво в культурній площині розвивається по висхідній, набуває нових форм і значення.

Використані джерела та література:

1. Угода між Урядом України та Урядом Федеративної Республіки Німеччина про культурне співробітництво. – № 236 від 15 лютого 1993 року. – Арк. 1.
2. Солошенко В.В. Українсько-німецьке співробітництво в галузі освіти (90-ті роки ХХ століття). //Рідна школа. №10 – 2003. – С. 58-60.
3. Кудряченко А.І. Європейська політика Федеративної Республіки Німеччини (1970-1991) / НАН України, Інститут світової економіки і міжнародних відносин 1996.). – К.: Наукова думка, 1996. – 239 с.
4. Солошенко В.В. Українсько-німецькі відносини у 90-х роках ХХ століття. Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.02. – Всесвітня історія. – Київський славістичний університет. – Київ, 2005. – 217 с.
5. Яцишин М.М. Українсько-німецькі культурні зв'язки кінця 80-х - у 90-ті роки ХХ століття – Луцьк: Вежа, 1999. – 204 с.
6. Макаревич М. Гете-Інститут у Києві – посланець німецької культури. //Політика і час. – 1996. – №12. – С. 50-52.
7. Гількес П. Роланд Пітш: німецький професор філософії у Києво-Могилянській академії //Німеччина. – 1997. – № 3. – С. 34.
8. Угода між Урядом України і Урядом Федеративної Республіки Німеччина про направлення німецьких викладачів у навчальні заклади України. – № 356 червень 1993 року. Арк. 1.
9. Калиникова Р. У школі № 40 розмовляють німецькою з мюнхенським акцентом //Хрещатик. – 1999. – № 83 (1654). – С. 3.
10. Пташник С. "2000 німецьких книг" в Україні // Німеччина. – 1998. – № 4. – С.33.

УДК 94 : 008 (4)

Вітер І. І.

РОЗВИТОК ВЧЕНЬ ПРО ЦИВІЛІЗАЦІЮ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ НАУЦІ

Проаналізовано зародження наукової категорії «цивілізація», показано її еволюцію в європейських наукових дослідженнях, виділено етапи її становлення. Досліджено особливості матеріалістичного та культурно-історичного підходів до дослідження теорії цивілізації, виявлено їх предмети досліджень. Обґрунтовано застосування цивілізаційної парадигми як інструменту пізнання історичного процесу.

Ключові слова: цивілізація, культура, теорія цивілізацій, цивілізаційна парадигма, теорія локальних цивілізацій, цивілізаційна компаративістика.

Витер И. И. Развитие учений про цивилизацию в европейской науке. Проанализировано зарождение научной категории «цивилизация», показано ее эволюцию в европейских научных исследованиях, выделены этапы ее становления. Исследованы особенности материалистического и культурно-исторического подходов к исследованию теории цивилизации, выявлены их предметы исследований. Обосновано применение цивилизационной парадигмы как инструмента познания исторического процесса.

Ключевые слова: цивилизация, культура, теория цивилизаций, цивилизационная парадигма, теория локальных цивилизаций, цивилизационная компаративистика.

Iryna Viter. Development of the doctrines of civilization in European science. The nucleation of the scientific category of «civilization» is analyzed, its evolution in the European scientific researches is shown, the stages of its formation are highlighted. The peculiarities of the materialistic and cultural-historical approaches to the study of the theory of civilization are investigated, their subjects of research have been identified. The conceptions of outstanding scientists concerning classification of world civilizations are analyzed.

Keywords: civilization, culture, theory of civilizations, civilizational paradigm, theory of local civilizations, civilizational comparative studies.

За умов глобалізації неможливо серйозно досліджувати ті або інші історичні події в тій чи іншій країні поза світовим контекстом, без урахування дії всього спектра цивілізаційних факторів – економічних, політичних, соціальних, культурних, релігійних. Глобалізація, виходячи з її природи, зачіпає всі країни світу, впливає на всі процеси суспільного відтворення. Таким чином дійсно наукове історичне дослідження обов'язково виконується з позицій світоцілісності (глобальності).

В той же час з точки зору цивілізаційного підходу та цивілізаційної парадигми, які набувають все більшого поширення, процес глобалізації розглядається як можливий (бажаний) результат творчого діалогу цивілізацій; більше того, сама цивілізаційна парадигма характеризується деякими вченими як «весь» світової історії.

Все вищесказане об'єктивно зумовлює важливість та актуальність досліджень в галузі цивілізацій: щодо категорії «цивілізація» та її еволюції, засад цивілізаційної теорії, напрямів дослідження цивілізацій, цивілізаційних проблем сучасності тощо. Розуміючи ці вимоги часу, сучасні дослідники з різних суспільних дисциплін приділяють проблемі цивілізацій значну увагу.

Проте інтерес до цивілізацій та цивілізаційного підходу в істориків має ще й практичну складову. Адже результати пізнавальної діяльності в історичній науці значною мірою залежать від методології досліджень – саме вона визначає, який саме фрагмент реальності стає предметом пізнання, на які питання можна очікувати відповідь в ході дослідження, а вирішення яких проблем виходить за межі її можливостей і вимагає застосування інших методів. В той же час пануюча тривалий час формаційна методологія давно викликала серед істориків незадоволеність: багато фактів не укладається в схему суспільних формацій. Сам хід історії виявив межі її пояснювальних і прогностичних можливостей. Разом з тим, процеси модернізації, пов'язані з

розповсюдженням стандартів західної цивілізації на інокультурні середовища, в точках стикання різних культур і цивілізацій зіштовхнулись з низкою складних проблем і протиріч.

Саме тому з кінця 70-х рр. ХХ ст. в науковій літературі в різних контекстах став виявлятися інтерес до проблеми цивілізацій. Глобальні проблеми, що виникли в ХХ ст., були сприйняті як загроза людській цивілізації. Термін «цивілізація» увійшов до публіцистики і науково-популярної літератури, зазвучав у повсякденній розмові. Сьогодні, у ХХІ ст., цивілізаційна парадигма наче переживає друге народження. Як вірно відзначають науковці, ренесанс цивілізаційної парадигми виправданий, якщо він веде до розширення нашого бачення історії, відкриває нові методологічні можливості не тільки пізнання минулого й сучасного, але і осмислення перспектив майбутнього [1].

Отже мета статті – проаналізувати зародження та еволюцію наукової категорії «цивілізація» в європейських наукових дослідженнях, виділити етапи її становлення; розкрити роль творчого діалогу цивілізацій задля виживання людства.

Необхідно розглядати цивілізаційний підхід як *специфічну методологію* пізнання історичного процесу. Найголовнішим, вихідним в цьому комплексі проблем є визначення цивілізації як наукової категорії глобального історичного аналізу та дослідження її еволюції. В той же час складність та багатовимірність цієї категорії приводить до неможливості чітких та однозначних формулювань.

«На жаль, термінологічний словник наук про людину не дозволяє використовувати занадто категоричні визначення», – зазначає Ф. Бродель. – «Це не означає, що всі поняття тут невизначені або знаходяться в процесі становлення. Просто більшість термінів виявляються невизначені від початку, вони змінюються в залежності від авторів, які їх використовують, й не перестають еволюціонувати на наших очах». Тобто «в дисциплінах, що відносяться до наук про людину (як, втім, і в філософії), найпростіші слова змінюють своє значення в залежності від думки, яка дає їм життя і їх використовуює», – пише вчений і зазначає, що «поняття «цивілізація» може бути визначено тільки в співвідношенні з усіма науками про людину, в тому числі, і з історією» [2, с. 33, 39].

І дійсно, сучасний світ – це складний світ культур і цивілізацій. Сам термін «цивілізація» став дуже популярним у різних галузях суспільних та гуманітарних наук, в кожній з яких існують власні уявлення про це поняття. Найбільш простим, природнім і відповідним розумінню цивілізації, що вже склалося в суспільному усвідомленні, є визначення, що йде від Фергюсона і Дюркгейма, згідно з яким цивілізація розуміється як *спосіб існування людських співтовариств* в умовах росту населення і суспільного поділу праці [1]. В той же час зміст цієї категорії є ще досі несталим, вона має багато визначень, свою історію і потребує уточнень.

Розглянемо виникнення та еволюцію категорії «цивілізація». Зародження цивілізаційної самосвідомості відбувалося вже за Стародавніх

часів, що виражалося в історичній думці тих часів (побудова абстрагованих моделей розвитку людства у просторі і часі, виділення циклічності та лінійності як парадигм сприйняття історичного часу, як моделей історичного часу тощо). В епоху Просвітництва на Заході зароджується теорія цивілізації. Формується французька цивілізаційна школа – Вольтер (філософсько-історичні системи), А. Тюрго (ідеї прогресу), Ж. А. Кондорсе (прогресивні стадії розвитку людства), Ж.-Ж. Руссо (критика ідей цивілізації і прогресу), Д. Дідро, А. де Сен-Сімон, О. Конт, Ф. Гізо, В. Кузен, Е. Кіне, А. Дюмон, Е. Дюркгейм (погляди на розвиток цивілізації). Значний внесок в теорію цивілізацій внесли представники Німеччини Й. Гердер, Г. Гегель, Г. Рюккерт. Англійська школа відома парадигмою циклізму в епоху Нового часу. Науково-узагальнюючі концепції стадійного поступу людства були висунуті А. Фергюсоном і Л. Морганом. Значний внесок зробили Г. Бокль (дослідження законів історичного процесу та розвитку цивілізації з точки зору географічного детермінізму) і Г. Спенсер (вчення про еволюцію).

Спочатку поняття цивілізації було невід’ємно від поняття культури. Терміни «цивілізація» і «культура» стали використовуватись у французьких, англійських і німецьких соціально-політичних дослідженнях відносно нещодавно (друга половина XVII ст.). Прийнято вважати, що їх ввели в обіг французькі та англійські просвітителі. Французький історик Л. Февр стверджує, що слово «цивілізація» було вперше вжито у французькому тексті в 1766 р., в англійському – в 1773 р, слово «культура» з’явилося в німецькому тексті між 1774 і 1793 рр. [3].

Цивілізація – це «тріумф і поширення розуму не тільки в політичній, а й моральній та релігійній областях»; освічене суспільство на противагу дикості і варварству; прогрес науки, мистецтва, свободи і справедливості; усунення війни, рабства й злиденності. «Цивілізація означала в першу чергу ідеал і значною мірою ідеал моральний». Близьким за змістом до терміну «цивілізація» було поняття «культура», під яким розуміли просвітництво, духовне вдосконалення, звільнення людського духу, прогрес науки та мистецтва [4, р. 11-36]. Тобто спочатку культура інтерпретувалася як компонент цивілізації.

З плином часу між двома поняттями намічаються відмінності. У XIX ст. ці категорії більш різняться. До цивілізацій починають відносити цілі країни і народи в їх розвиненому стані. У 1819 р. слово «цивілізація» вперше вживається у множині, що свідчить про визнання різноманіття в цивілізаційному розвитку народів. Ф. Гізо пише «Історію цивілізації в Європі» (1828 р.), потім – «Історію цивілізації у Франції» (1830 р.); Г. Бокль публікує «Історію цивілізації в Англії» (1857-1861 рр.) [5].

Термін «культура» виявляє тенденцію до деякого відокремлення від «цивілізації». Як зазначає Р. Будагов, під культурою стали розуміти перш за все форму і ступінь духовності, в якій виражаються вищі досягнення цивілізації [6]. Нагадаємо, що І. Кант пов’язував з культурою всю повноту творчих потенцій людини, а з цивілізацією – перш за все прикладні навички

та знання, реалізовані в практичних досягненнях (разом з тим, коли в 1952 р. американські культурологи А. Кребер і К. Клакхон опублікували список з 164 визначень слова «культура», з'ясувалося, що в більшості випадків воно вживається поряд з терміном «цивілізація») [7].

В першій половині XIX ст. отримують розвиток лінеарно-стадіальні моделі теорії цивілізацій (А. де Сен-Сімон, О. Конт, Ф. Гізо), а в другій половині XIX ст. – відбувається становлення *теорії локальних цивілізацій* (інша назва – цивілізаційний аналіз), представниками якої виступають російські історіографи, західні вчені Ф. Шеллінг (ірраціоналістські та романтичні варіанти теорії цивілізацій), Ш. Ренув'є, Т. - С. Жуфруа, Ж. Мішле, Е. Кіне (спроби створення типології та теорії взаємодії цивілізацій), Ж. - А. де Гобіно (расова теорія цивілізацій), Г. Рюккерт. Поширюються позитивізм та конкретно-історичні підходи до цивілізацій.

Предметом теорії локальних цивілізацій виступають типологія та динаміка людських цивілізацій в історичному аспекті: ранні цивілізаційні системи; цивілізації осьового часу; цивілізації доколумбової Америки; середньовічні цивілізації; Великі географічні відкриття та їх цивілізаційні наслідки; цивілізації нового часу; цивілізації в XX – на поч. XXI ст. В той же час аналізуються покоління цивілізацій, групи синхронних цивілізацій: середземноморсько-близькосхідна, західноєвропейська, американська, азійська, африканська.

Основними критеріями виокремлення локальних цивілізацій зазвичай виступають такі: національний, релігійний, регіональний, а факторами, які визначають сутність цивілізацій, – природне середовище, система ведення господарства, соціальна організація, релігія (або ідеологія, яка грає роль релігії), політична система. Серед варіантів типології локальних цивілізацій досить популярним є дихотомний поділ на західні та східні цивілізації. Серед типів розвитку локальних цивілізацій виділяють непрогресивні форми існування; цивілізації циклічного розвитку (цивілізації Сходу); цивілізації прогресивного типу розвитку.

В XX ст. в суспільних науках поступово формується *теорія цивілізацій* і два її основні напрями: матеріалістичний та культурно-історичний. При *матеріалістичному* підході акцентується увага на вивченні економіки, матеріального виробництва, способу господарювання і породжених ними відносин (М. Вебер, К. Маркс, французька школа Анналів (М. Блок, Л. Февр, Ф. Бродель) та ін.). Цивілізація ними розглядається як певний ступінь в розвитку суспільства і культури й тим самим протиставляється дикості й варварству. Приватна власність і гроші, розвиток землеробства, торгівлі, міст, класового суспільства, держави, релігії, письменності – ось основні ознаки цивілізації. Таким чином цивілізація стає однією з характеристик класового суспільства.

При *культурно-історичному* підході провідне значення відводять духовним факторам. Засновником школи вважається М. Данилевський (відома робота «Росія і Європа» (1869 р.)). Представниками школи

виступають такі видатні вчені, як А. Тойнбі, О. Шпенглер, П. Сорокін, А. Кребер, Н. Еліас, Ф. Нортроп, Я. Буркгардт. Більшість теоретиків історичної школи вважають, що кожна цивілізація заснована на деякій вихідній духовній передумові, великій ідеї, навколо якої в ході розвитку формуються складні духовні системи. Таким чином, роль релігії є вирішальною у формуванні цивілізаційної ідентичності. На думку представників цієї школи, цивілізації – це типи людських спільнот, які викликають певні асоціації в області релігії, архітектури, живопису, звичаїв – словом, в області культури. Вони характеризують сучасний період в розвитку цивілізацій як кризовий, кінець епохи науково-технологічної культури і перехід до виникаючого «месіанського-інтегрального-естетичного» прототипу цивілізації [8]. Всі теоретики цієї школи відкидають лінійну концепцію життєвого циклу цивілізацій та історичного процесу в цілому і обґрунтовують циклічні або ритмічні теорії.

Не дивлячись на різні підходи до класифікації цивілізацій, всі дослідники визнають наявність у великих культур деяких загальних рис: 1) цивілізація являє собою деяку цілісність, відмінну від її частин; 2) для цивілізації характерне іманентне самовизначення її життєвої долі; 3) питання комунікативної цивілізації [5].

Культурно-історична школа дала нові імпульси розвитку цивілізаційної науки. Вона стимулювала еволюцію цивілізаційної компаративістики під знаком самоцінності різноманітного культурного досвіду. На відміну від матеріалістичного підходу, який орієнтував компаративістів на пошук слідів схожості або подібності, прогресу або регресу, а також єдиної історичної долі різних цивілізацій, культурологічний напрямок, навпаки, особливу цінність надавав виявленню самотності шляхів розвитку кожної цивілізації. В кінці XX ст. перед загрозою екологічної катастрофи людство усвідомило велику цінність різноманітних альтернативних шляхів розвитку. Виявилось, що запас змін в культурі дуже важливий для виживання людства, і тому саме дослідження культурологів сприяли зміні парадигми.

Тим самим в рамках посткласичної методології історичного аналізу *цивілізаційна парадигма* зайняла провідне місце, витіснивши *національно-державну*. Саме цивілізації, а не національні держави, як це було раніше, стають відправним пунктом наукового історичного дослідження.

В кінці XX ст. соціальні науки розвінчують надто оптимістичну ідею «лінійно-поступального розвитку людства», яка лежала в основі теорії соціокультурного прогресу. Була дана критика спрощеній схемі Давній світ – Середні віки – Новий час (одним із варіантів якої виступала марксистська концепція «суспільно-історичних формацій»), яка намагалась уложити складний, суперечливий ритм різних культур, що відрізнялися неповторною самотністю, в прокрустове ложе єдиної конструкції. На противагу цьому стверджується, що світ сучасних цивілізацій являє собою складну мозаїку унікальних культур, кожна з яких має свою власну форму, у кожної – своя ідея, свій ритм життя і свій розвиток [5].

З'являються теоретичні моделі цивілізацій: «культурно-історичний тип»

(М. Данилевський), «висока культура» (О. Шпенглер), «локальна цивілізація» (А. Тойнбі), «культурна суперсистема» (П. Сорокін), «модель культури» (А. Кребер). Схеми стадіальної структури історії людського суспільства розробляли К. Ясперс, Ю. Яковець, Ю. Павленко. Формується школа світ-системного аналізу. Публікуються праці А. Франка, І. Валлерстайна, С. Сандерсона, М. Мелко, В. Макніла, К. Чейз-Данна. С. Гантінгтон розробляє концепцію «зіткнення цивілізацій», Ф. Фукуяма каже про кінець історії як зникнення цивілізаційного різноманіття.

В якості міждисциплінарного напрямку сучасних досліджень, пов'язаних з вивченням проблем міжкультурної взаємодії, розвивається так звана **цивілізаційна компаративістика**, що продовжує наукові традиції О. Шпенглера, М. Данилевського, А. Тойнбі, П. Сорокіна, С. Гантінгтона, Ф. Регбі. Останній пов'язував першочергове завдання порівняльних досліджень зі встановленням закономірностей структурування та функціонування «комбінацій культурних елементів», що складають основу цивілізаційних комплексів [9, с. 276]. Він відзначав, що порівняльне вивчення цивілізацій передбачає в однаковій мірі пошук стійких відмінностей і стійких подібностей.

У сфері цивілізаційної компаративістики розробляються принципи порівняльного вивчення макрокультур, робиться акцент на співвідношенні західних і східних систем духовності, типів особистості, розробці загальних критеріїв зіставлення цивілізацій, визначенні підстав для соціокультурних і морфологічних відмінностей Заходу і Сходу. Дослідження теоретичних проблем і окремих аспектів цивілізаційної компаративістики зумовило розвиток таких міждисциплінарних галузей, як орієнталістика, американістика, африканістика, ісламознавство, індологія, буддологія, китаєзнавство тощо.

Протягом багатьох десятиліть координатором досліджень в області цивілізаційної компаративістики є «Міжнародне товариство порівняльного вивчення цивілізації» (The international Society for the Comparative Study of Civilization – ISCSC), яке заснували А. Тойнбі, П. Сорокін і А. Кребер 1861 р. у м. Зальцбурзі. В США щорічно проводяться міжнародні конференції цього товариства, які залучають вчених з різних країн світу; основні напрямки його наукової діяльності зосереджені на наступних проблемах: глобальна цивілізація і метацивілізаційні форми спільності; зіткнення і трансформація цивілізацій; співвідношення понять цивілізація, етнонаціональна спільність, культура; взаємозв'язок культурних криз різних історичних етапів розвитку і вплив їх в сучасному суспільстві; статус релігії, мови, мистецтва в цивілізаційних процесах [10].

Сучасні вчені погоджуються з М. Вебером в тому, що головним ключем до порівняльного дослідження в області політичних культур є релігія. Сьогодні діалог світових культур визначають п'ять потужних духовно-релігійних традицій: православно-слов'янська; західно-християнська; конфуціансько-буддійська; індо-буддійська; ісламська.

Другим ключем в порівняльному аналізі світових культур може стати принцип їх поділу на східні і західні. Згідно з цим підходом, Схід і Захід – це два типи духовності, дві світоглядні матриці, дві системи культурних координат. Зазвичай основні відмінності західних і східних цивілізацій прослідковують за декількома принциповими позиціями: устрій всесвіту, пояснення механізмів історичного і політичного процесу; ціннісні орієнтації особистості і суспільства; ставлення до власності; відносини між світською і релігійною владою; шкала політичного часу; ставлення людини до істини; процес пізнання світу.

Поряд з цивілізаційною компаративістикою, яка наголошує на поліваріантності та мультикультуралізмі, багато західних політологів, перебільшуючи значення економічної і політичної уніфікації світу, захищають тезу про *«єдність цивілізації»* і *«кінець історії»*. Вони проголошують західне суспільство цивілізацією унікальною, що володіє єдністю і неподільністю, цивілізацією, яка після тривалого періоду боротьби досягла своєї мети – світового панування. Культурний плюралізм сучасного світу при цьому цілком ігнорується. Етапи і глави історії інших цивілізацій, якщо вони не вписуються в концепцію євроцентризму, опускаються як *«напівварварські»* або *«такі, що розклалися»*. Світ Сходу фактично виключається з історії цивілізації. Православне християнство або вважається частиною західного християнства, або трактується як *«тимчасовий наріст»* на тілі західного суспільства [5].

Один з перших теоретиків модернізації В. С. Нейпол стверджував, що західна цивілізація універсальна й підходить для всіх народів [11]. Ф. Фукуяма пішов ще далі, заявивши, що по мірі модернізації всі країни неодмінно сприймуть західні цінності і це буде означати *«кінець історії»* або повсюдну перемогу ліберальної демократії в світі. Спочатку переможному поширенню західних цінностей заважала радянська комуністична ідеологія, після її очевидної поразки ніщо вже не зможе стати на шляху вестернізації світу, – вважає вчений [12].

Цим спрощеним уявленням про будову сучасного світу можна протиставити два факти. По-перше, в сучасному світі існує безліч форм націоналізму, авторитаризму, ринкового комунізму, корпоративізму, які не зникли і не зникнуть через провал радянської комуністичної ідеології. Ще важливішим є існування релігійних альтернатив, які знаходяться поза світу світських ідеологій. У незахідних культурах релігія – центральна сила, яка мотивує вчинки й мобілізує людей. По-друге, у сучасному світі модернізація не рівнозначна вестернізації. Саудівська Аравія, Сінгапур і Китай є процвітаючими, модернізованими, але явно не вестернізованими суспільствами.

Отож Заходу рано чи пізно доведеться відмовитися від ідеї європоцентризму і переорієнтувати політичний світогляд: його культурна агресія породила потужний процес девестернізації інших цивілізацій, де сьогодні відбувається повернення до власного коріння. Сучасні політики і уряди, намагаючись домогтися підтримки населення і сформувати коаліції,

все рідше апелюють до національної свідомості і все частіше звертаються до спільності релігійних і культурних цінностей. Сучасне поле глобальних досліджень не обмежується рамками національних держав. Це діалог культур, діалог цивілізацій [5].

Видатний вчений, діяч світового масштабу, наш співвітчизник академік В. Вернадський ще 88 років тому передвіщав перехід від біосфери до ноосфери, тобто, до глобальної цивілізації «культурного людства». Хочеться вірити, що діалог цивілізацій зробить свій внесок у вирішення цієї проблеми і майбутній світ буде глобальним за однаково високим рівнем життя, і локальним (різноманітним) – за культурами, національностями, цивілізаціями [13].

Таким чином, з дослідження можна зробити наступні **висновки**:

1. Відправним пунктом наукового історичного дослідження сьогодні стають цивілізації, а не національні держави (як це було раніше). Тому глобальні історичні дослідження не мають обмежуватися національно-державними рамками, їх предмет повинні також стати культури і цивілізації, їхній діалог. Більше того, цивілізаційний підхід необхідно розглядати як *специфічну методологію пізнання історичного процесу*.

2. В еволюції наукової категорії «цивілізація» в європейських наукових дослідженнях можна виділити такі етапи: *1-й етап* (друга половина XVII ст.) – поняття цивілізації і культури практично ототожнюються, культура сприймається як компонент цивілізації; *2-й етап* (XIX ст.) – категорії культури й цивілізації більш різняться, набувають специфічного змісту; отримують розвиток лінійно-стадіальні моделі теорії цивілізацій; відбувається становлення теорії локальних цивілізацій; *3-й етап* (XX ст.) – в суспільних науках формується теорія цивілізацій і два її основних напрями: матеріалістичний і культурно-історичний; розвивається цивілізаційна компаративістика; *4-й етап* (кінець XX – поч. XXI ст.) – в рамках посткласичної методології аналізу цивілізаційна парадигма займає провідне місце, витіснивши національно-державну.

3. З метою існування людської спільноти подальші дослідження мають бути спрямовані на проблеми творчого діалогу цивілізацій в умовах глобалізації з її викликами й загрозами.

Використані джерела та література:

1. Келле В. Ж. Глобализация с позиции цивилизационного подхода // Глобализация. Культура. Цивилизация. Вып. 7(30). М. : Институт микроэкономики, 2003. С. 32-44.
2. Бродель Ф. Грамматика цивилизаций. Москва : «Весь Мир», 2008. 552 с.
3. Февр Л. Цивилизация: эволюция слова и группы идей // Бюи за историю. М. : Наука, 1991. – С. 242-247.
4. Febre L., Tonnelat E. Civilizations. Le mot et l'idée. Paris: la Renaissance du livre, 1930. 145 p.
5. Василенко И. А. Политическая глобалистика: Учебное пособие. М. : Логос, 2000. 358 с.
6. Будагов Р. А. История слов в истории общества. М. : Наука, 1971. 270 с.

7. Kroeber A. L., Kluckhohn C. Culture: A Critical Revue of Concepts and Defenffions. Cambridge: Published by the Museum, 1952. 219 p.
8. Сорокин П. Социологические теории современности. М. : ИНИОН, 1992. 293 с.
9. Бэґби, Ф. Общие принципы цивилизационной компаративистики // Сравнительное изучение цивилизаций: хрестоматия. М. : Аспект Пресс, 1998. С. 276-279.
10. Павильч А. А. Зарубежный опыт компаративных исследований культуры: научные традиции и современные тенденции [Електронний ресурс] // Веснік Беларускага Дзяржаўнага ўніверсітэта культуры і мастацтваў. 2012. № 18(2). URL: <http://hdl.handle.net/123456789/260> (дата звернення 09.01.2018).
11. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? // Полис. 1994. № 1. С. 33-48.
12. Фукуяма Ф. Конец истории? // Философия истории. Антология. М. : Аспект-Пресс, 1994. С. 290-310.
13. Вітер І. І. Цивілізаційна парадигма у сучасній глобалістиці // Діалог цивілізацій: роль і місце латентних структур в управлінні світом: Матер. Третьої Всесвіт. Конф. Київ, 28 трав. 2004 р. К. : МАУП, 2005. С.132-136.

УДК 930.85 + 327.8

Ветринський І. М.

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ Й РОЛЬ ГЕОПОЛІТИКИ В ПРОЦЕСІ РОЗВИТКУ ЦИВІЛІЗАЦІЙ

Розглянуто основні теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «цивілізація» як у зарубіжній науковій традиції, так і серед представників вітчизняної науки. Визначено специфіку, місце і роль цивілізаційного та геополітичного підходів в контексті дослідження та узагальнення загальноісторичного процесу, їх спільні та відмінні риси. Окреслено головні напрями дослідження геополітики як синтетичного наукового напрямку та практичної діяльності держави на міжнародній арені. Проаналізовано ідейно-історичні та наукові витоки геополітики як наукового вчення, зокрема підкреслюється її зв'язок з цивілізаційними дослідженнями, військової наукою та географічним детермінізмом. Показано значення впливу геополітики на міжнародно-політичні процеси в контексті історичного розвитку цивілізацій.

Ключові слова: *цивілізація, геополітика, історичний розвиток, міжнародна політика.*

Ветринский И. М. К вопросу о месте и роли геополитики в процессе развития цивилизаций. Рассмотрены основные теоретико-методологические подходы к определению понятия «цивилизация» как в зарубежной научной традиции, так и среди представителей отечественной науки. Определена специфика, место и роль цивилизационного и геополитического подходов в контексте исследования и обобщения общиисторического процесса, их общие и отличительные черты. Определены главные направления исследования геополитики как синтетического научного направления и практической деятельности государства на международной арене. Проанализированы идейно-исторические и научные истоки геополитики как научного направления, в частности подчеркивается ее связь с цивилизационными исследованиями, военной наукой и географическим детерминизмом. Показано значение влияния геополитики на международно-политические процессы в контексте исторического развития цивилизаций.

Ключевые слова: *цивилизация, геополитика, историческое развитие, международная политика.*

Igor Vietrynskyi. To the question about the place and role of geopolitics in the process of development of civilizations. The basic theoretical and methodological approaches to the definition of «civilization» in foreign scientific tradition and among national science representatives were considered. The specificity of the role and place of civilization and geopolitical approaches and of their common and different features in the context of the research and generalization of general historical process were regarded. The main areas of the study of geopolitics as a synthetic scientific field and practical activities in the international arena were identified. The ideological and historical origins of geopolitics as a scientific field were analyzed. Its connection with civilization studies, military science and geographical determinism were emphasized. The significance of influence of geopolitical views on the international political processes in the context of the historical development of civilizations were shown.

Keywords: *civilization, geopolitics, historical development, international politics.*

Сучасний світ демонструє тенденцію до постійного прискорення процесів глобалізації; цей факт стає зрозумілим вже починаючи з періоду холодної війни та набуває особливого значення після її закінчення. Сьогодні, завдяки розвитку транспортних та інформаційно-комунікаційних технологій, більшість міжнародно-політичних подій, навіть локальних, не є автономними – вони неодмінно викликають резонанс у глобальній міжнародній системі. За цих умов надзвичайно актуалізується завдання пошуку і реалізації узагальнюючих та синтетичних методів аналізу економічних і соціально-політичних процесів на глобальному рівні. Звичайно, подібну мету дослідники ставили собі й набагато раніше згаданої епохи. Так, серед найбільш відомих та популярних спроб осягнення, узагальнення та концептуалізації загальноісторичного та міжнародно-політичного процесів є цивілізаційний та геополітичний підходи. Обидва підходи мають одночасно спільні й відмінні цілі, задачі та інструменти. В цілому ж можна сказати, що цивілізаційний підхід спрямований на аналіз історичного та соціокультурного розвитку людства, в той час як геополітика традиційно більше опікується саме безпековими аспектами міжнародних процесів.

Метою даної статті є спроба з'ясувати концептуальні засади й точки перетину цивілізаційного і геополітичного підходів, а також проаналізувати місце й роль геополітики як практичної діяльності в процесі розвитку цивілізацій.

У сучасній науковій і філософській літературі поняття «цивілізація» розглядається з трьох основних позицій. Під цивілізацією, по-перше, розуміється певна стадія (сходінка, епоха) соціокультурного розвитку людства, що йде слідом за первісністю. По-друге, часто цивілізацією називають певне, переважно поліетнічне, внутрішньо цілісне й наділене соціокультурною своєрідністю утворення на етапі суспільного розвитку, що слідує за первісністю. Нарешті, по-третє, цивілізацією часом називають ту стадію розвитку соціокультурної системи, коли творчі сили соціуму вичерпуються і замість живого й безпосереднього їх прояву ми бачимо механічні відчужені від внутрішнього сенсу буття форми життя й людської поведінки. Проте, на думку Ю. Павленка, у цьому останньому випадку цивілізація набуває оціночного відтінку, й відповідно його використання є

задалегідь суб'єктивним [1, с. 6]. Автор наголошує, що «розуміння цивілізаційного руху людства передбачає його одночасне бачення у аспектах стадіальності, полілінійності й соціокультурної дискретності. Кожен з цих методологічних принципів має самостійне значення й може розроблятися автономно. Проте цілісна картина розкривається лише за умов їх поєднання відповідно до принципу додавання. Важливо, з одного боку, не випускати з поля зору загальну панораму історичного руху людства, а з іншого – не забувати про унікальний характер окремих цивілізаційних систем» [2, с. 89].

Одним з найбільш поширених підходів до визначення цивілізації є розуміння її як окремої (автономної, локальної) соціокультурної системи, що має свої особливості й закономірності розвитку і чие існування являє собою цикл, в якому можна виділити певні етапи. Подібне бачення є традиційним для прихильників та послідовників теорії локальних цивілізацій, автором якої є А. Дж. Тойнбі. Визначаючи поняття «цивілізація», А. Тойнбі насамперед відділяв «цивілізацію» від того, що він називав «примітивним суспільством», оскільки, на його думку, «порівнювати цивілізацію з примітивним суспільством – це все одно, що порівнювати слона з кроликом. Примітивні суспільства володіють порівняно коротким життям, вони обмежені територіально й малочисельні. Життя цивілізацій, список яких ледве сягає двозначного числа, навпаки, є більш тривалим, вони займають велику територію, а кількість людей, що їх охоплюють цивілізації, як правило, є значною. Вони мають тенденцію до поширення шляхом підкорення та асиміляції інших суспільств – часом суспільств свого виду, але частіше за все примітивних суспільств. Життя примітивних суспільств, подібне до життя кроликів, часто завершується насильницькою смертю, що особливо є неминучим під час їхньої зустрічі з цивілізаціями» [3, с. 71].

Теорія А. Тойнбі започаткувала новий напрямок у вивченні історії в цілому і окремих цивілізацій зокрема. Одне з найбільш повних і точних визначень локальних цивілізацій пропонує Ю. Павленко, описуючи їх як окремі, відносно автономні, як правило поліетнічні соціокультурні системи, що мають свої просторово-часові виміри, базові духовно-культурні основи й відносно стійкі, довготривалі (інваріантні) структури економічних, суспільно-політичних і культурних зв'язків. На сьогоднішній день подібне визначення поняття «цивілізація» стало загальноживаним [2, с. 91].

Оскільки цивілізації розглядаються авторами в якості самостійних соціокультурних утворень, які протягом свого існування проходять певні етапи, від зародження до занепаду чи загибелі, деякі вчені, досліджуючи ці процеси, сприймають цивілізації практично як живі істоти. Так, відомий філософ М. Я. Данилевський стверджував, що, подібно до живого організму, кожна цивілізація представляє собою замкнену та цілісну систему. Як із лиця землі зникають ті або інші види рослин та тварин, так відбувається й поява, розвиток, старіння й загибель окремих цивілізацій, культур та народів, причому, цей процес, на його думку, жодною мірою споконвічно від людини не залежить [4, с. 167].

Ще один підхід, в рамках якого цивілізацію розглядають в якості низхідного етапу розвитку соціокультурної системи, є продовженням теорії, що найбільш повно представлена у працях О. Шпенглера. Він зокрема зазначав, що «...у кожної культури своя власна цивілізація. Вперше ці два слова, які досі означали непевну етичну відмінність особистого характеру, розглядаються тут у періодичному сенсі, як прояв чіткої й необхідної органічної послідовності фактів. Цивілізація – це неминуча доля культури. Тут ми досягаємо того пункту, з якого стає можливим розв'язання останніх і найскладніших питань історичної морфології. Цивілізація – це крайні й штучні кондиції... Вони є завершенням; вони прямують за становленням, як смерть за життям, як нерухомість за розвитком, як розумова старість й скаменіле світове місто за селом і ніжним дитинством... Вони – неминучий кінець...» [5, с. 68].

Найбільш відомі цивілізаційні теорії народилися внаслідок бажання авторів змалювати комплексну картину всесвітнього історичного процесу на основі розуміння, з одного боку його цілісності, а з іншого – з урахуванням тогочасних політико-географічних реалій. Саме в цьому контексті постає проблема, що протягом багатьох століть людство являло собою величезний «океан» з крихітними розрізненими «острівцями» – осередками компактного проживання народів. Відповідно й розвиток цих осередків характеризувався великою мірою автономності й відбувався відокремлено від інших подібних осередків. Звичайно це не виключало контактів між згаданими «острівцями», проте вони носили епізодичний характер, оскільки тогочасні транспортні та комунікаційні можливості були вельми обмеженими. Як наголошує С. Гантінгтон, «протягом більш ніж 3 тисячі років після того, як вперше з'явилися цивілізації, контактів між ними, не враховуючи деяких винятків, або не існувало зовсім і вони були обмежені, або вони були періодичними і інтенсивними. Природа даних контактів добре виражена тим словом, що його використовують вчені для їх опису – «випадкові зустрічі». Цивілізації були розділені часом і простором» [6, с. 60].

Відповідно згадані раніше «острівці-осередки» розвивалися кожен по-своєму, мали свій унікальний шлях – хтось збільшувався та/або давав імпульс для розвитку певних «відгалужень» чи навпаки занепадав і на його руїнах поставав новонароджений осередок, але всі вони мали певні загальні стадіальні закономірності, які кожен дослідник визначає по-різному, проте всі визначення включають етапи від зародження до занепаду чи загибелі. Різні дослідники підбирали ті чи інші назви цим острівцям-осередкам, але найбільш поширеною й, на нашу думку, найбільш точною та повною є визначення їх як локальних цивілізацій чи просто цивілізацій.

Період розвитку цивілізаційних досліджень практично співпав з появою перших ґрунтовних праць, що у подальшому склали фундамент геополітичної теорії. Так, одним з засновників цивілізаційного підходу вважають М. Данилевського, чия головна праця «Росія і Європа» побачила світ у 1868 р., тобто всього на пару десятиліть випередивши «Вплив морської могутності на історію 1660-1783» А. Мехена (вийшла у 1890 р.) та

«Політичну географію» Ф. Ратцеля (вийшла у 1897 р.). Цікаво, що часом М. Данилевського та деяких інших дослідників відносять одночасно до засновників і цивілізаційного, і геополітичного напрямів. Так, наприклад, Б. Ісаєв називає М. Данилевського «представником російської геополітичної школи класичного періоду» [7, с. 12]. Відповідно обидва наукові підходи є пов'язаними між собою з точки зору об'єкту – глобального планетарного простору і процесу взаємодії світової спільноти. В свою чергу, Н. Нартов вважає, що геополітика виникла на базі трьох наукових підходів: цивілізаційного, військово-стратегічного і теорії географічного детермінізму. Відповідно праці «цивілізаційників» М. Данилевського, К. Леонтєва, О. Шпенглера, А. Тойнбі, С. Гантінгтона та інших він вважає базовими для геополітики та ставить їх в один ряд з працями А. Мехена, Р. Челлена, Х. Маккіндера та інших «батьків-засновників» класичної геополітики.

Більшість дослідників традиційно розрізняють наукову (чи формальну) та практичну (чи прикладну) геополітику. Перша існує у формі наукових концепцій та теорій, що покликані визначити та сформулювати орієнтири, цілі та задачі, обґрунтувати доцільність тих чи інших кроків держави на шляху досягнення стратегічної переваги – регіональної чи глобальної. В свою чергу практична, чи прикладна, геополітика – це в першу чергу конкретний процес досягнення геополітичних цілей. Він також включає врахування засад та орієнтирів геополітики, використання відповідних рекомендацій та положень в практичному функціонуванні держави, її взаємодії з іншими державами на міжнародній арені, побудові зовнішньополітичних стратегій. Прикладну геополітику також називають геостратегією. З. Бжезинський визначає геостратегію як «стратегічне управління геополітичними інтересами» [8, с. 13]. Однак мабуть найбільш поширеним є використання геополітики в ідеологічних цілях, і даний підхід цілком заслуговує на те, щоб бути виділеним окремо серед різних форм існування геополітики. Особливо з огляду на глобальний процес інформатизації і його роль у суспільно-політичному житті.

Геополітика як наукове вчення, або формальна геополітика, виникає наприкінці XIX – на початку XX ст. з появою класичних творів батьків-засновників – Ф. Ратцеля, А. Мехена, Р. Челлена та Х. Маккіндера. Її можна охарактеризувати як синтетичне вчення про шляхи та засоби набуття військово-стратегічного контролю над певною територією. Поява класичної геополітики стала результатом синтетичного підходу до традиційних наукових напрямів, їй передувало прагнення батьків-засновників узагальнити та поєднати різні підходи до вивчення держави й суспільства з метою визначення та систематизації закономірностей їх функціонування.

Звичайно геополітичні процеси мали місце у світі й до цього часу, проте вони не мали відповідної назви та не були частиною певних концептуальних узагальнень. Тож до вказаного періоду можна говорити лише про геополітичну практику або прикладну геополітику, що її можна охарактеризувати як процес реалізації чи досягнення геополітичних цілей, а це, своєю чергою, передбачає використання базових орієнтирів геополітики

під час формування зовнішньополітичної стратегії. Практична геополітика – це конкретна діяльність, спрямована на реалізацію відповідної (геополітичної) стратегії, що здійснюється керівництвом держави, органами зовнішніх зносин, зовнішньополітичними відомствами, дипломатами, армією й флотом. Відповідно, оскільки наріжним положенням геополітики є набуття й утримання контролю за простором/територіями, то практична геополітика – це діяльність держави, спрямована на досягнення даних цілей.

Не дивлячись на те, що геополітика як сукупність концептуальних узагальнень з'являється лише на початку XX ст., ідеї географічного детермінізму існували з давніх часів. У Стародавньому світі цей напрямок рефлексії був набагато менш популярним за, скажімо, філософію, оскільки був об'єктивно обмеженим існуючими умовами, зокрема слабким знанням географії. Серед головних тем, які в майбутньому стали фундаментом геополітичної проблематики, можна виділити наступні: виявлення взаємозв'язку між могутністю держави та її місцезнаходженням; усвідомлення впливу географічного середовища на політичну діяльність людей, властивості їх політичного темпераменту, звичаї, характер, суспільний лад; розуміння значення ареалу проживання для формування соціокультурної і політичної ідентичності; формулювання певних стратегій та принципів взаємодії між сусідніми державами.

Серед найбільш відомих мислителів античності, у творах яких зустрічаємо ідеї про вплив географічного середовища на історію та людину, можна виділити Геродота, Гіппократа, Фукідіда та інших. Так, наприклад, Полібій пояснював суворий характер жителів Аркадії пануванням туманів та холодним кліматом, а Арістотель у праці «Політика» підкреслював особливості геополітичного положення острова Крит, яке, на думку філософа, відкривало йому шлях до панування над Грецією. Епоха Великих географічних відкриттів дала новий поштовх розвитку ідей географічного детермінізму. Найбільшого поширення вони набули у Німеччині, зокрема філософ Йоганн Готфрід Гердер та географ Александр фон Гумбольдт наголошували, що найбільший вплив на розвиток цивілізації здійснює географія, а саме: клімат, ґрунти, географічне положення [9, с. 6]. Пізніше набагато більш глибоко та детально цю тематику розвинули батьки-засновники геополітики – Ф. Ратцель та Р. Челлен.

Геополітика в її прикладному або практичному вимірі може бути охарактеризована як специфічна діяльність держави, спрямована на забезпечення власних безпекових інтересів та здобуття домінуючої з військово-стратегічної точки зору позиції щонайменше у регіоні, а бажано – у глобальному масштабі. Головним чинником (інструментом) у цьому контексті стає набуття та утримання контролю за стратегічно важливими ділянками простору (територіями), визначенню та концептуалізації яких присвячені численні праці класиків геополітики (Х. Маккіндер, Н. Спайкмен, А. Мехен та ін). Традиційно геополітикою прийнято вважати саме вчення про закономірності впливу політико-географічних чинників на особливості розвитку стратегічного потенціалу держави, головними досягненнями якого

стали рекомендації авторів щодо шляхів досягнення чи посилення домінуючої ролі держави, насамперед, завдяки шляхом набуття контролю за певними ключовими територіями – ділянками суші чи моря. Водночас більшість дослідників наголошують на дуалістичній природі геополітики, розрізняючи формальну (теоретичну, наукову) та прикладну (практичну) геополітику. Перша існує у формі наукових концепцій та теорій, що покликані визначити та сформулювати орієнтири, цілі та задачі, обґрунтувати доцільність тих чи інших кроків держави на шляху досягнення стратегічної переваги – регіональної чи глобальної. В свою чергу, практична, чи прикладна, геополітика – це, насамперед, конкретний процес досягнення геополітичних цілей, що полягають у набутті або покращенні домінуючої позиції держави.

Таким чином можна наголосити, що геополітика як практична діяльність незмінно супроводжує весь період розвитку світової цивілізації, оскільки фактично з моменту появи перших групових поселень, що мали прив'язку до певної території, починаються суперечності та конфлікти з іншими групами за найбільш зручне та вигідне з географічної точки зору місце проживання. Весь процес історичного розвитку людства та відповідно генезису цивілізацій неодмінно супроводжується численними військовими конфліктами; водночас війна традиційно є головним інструментом досягнення геополітичних цілей, зважаючи, що останні, як правило, полягають в отриманні контролю над чужими територіями. В свою чергу, зважаючи, що вплив глобалізації в сучасному світі поширюється на більшість сфер суспільного буття, геополітика не є виключенням – вона також стає об'єктом цього впливу, що зумовлює її трансформацію та адаптацію відповідно до нових умов функціонування світової системи.

Використані джерела та література:

1. Цивилизационная структура современного мира. Монография / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. В 3 т. Т.1. Глобальные трансформации современности. Киев : Наукова думка, 2006. 687 с.
2. Павленко Ю. История мировой цивилизации. Философский анализ. Киев : Феникс, 2002. 760 с.
3. Тойнби А. Дж. Постигание истории / Пер. Е. Жарков. Москва : Айрис Пресс, 2010. 640 с.
4. Данилевский Н. Россия и Европа. Москва : Книга, 1991. 576 с.
5. Шпенглер О. Закат Европы. Образ и действительность / Пер. Н.Ф. Гарелина. Новосибирск : Наука, 1993. 592 с.
6. Хантингтон С. Столкновение цивилизаций. Москва : ООО «Издательство АСТ», 2003. 603 с.
7. Исаев Б. Геополитика: Учебное пособие. Санкт Петербург : Питер, 2006. 384 с.
8. Бжезинский З. Великая шахматная доска. Господство Америки и его геостратегические императивы. Москва : Междунар. отношения, 1999. 256 с.
9. Нартов Н. Геополитика: Учебник для вузов. Москва : ЮНИТИ, 1999. 359 с.

ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНІ ПРАГНЕННЯ УКРАЇНИ І ВІТЧИЗНЯНА НАУКОВА ДІАСПОРА

Аналізується роль вітчизняної наукової діаспори в контексті євроінтеграційних прагнень України. Акцентовано увагу на тому, що інтелектуальний потенціал української наукової діаспори має стати одним із пріоритетних чинників євроінтеграційних процесів в науковій сфері.

Поставлено питання про необхідність легітимації наукової діаспори та її партнерських відносин з українськими науковими установами. Наголошено також на необхідності сформулювати найважливіші принципи та форми довгострокової взаємодії українських вчених з їхніми закордонними колегами.

Виокремлено новий напрямок в міжнародному науково-технічному співробітництві – встановлення діалогу з науковою діаспорою та створення необхідних інструментів для розвитку взаємодії з нею.

Ключові слова: вітчизняна наукова діаспора, інтелектуальний потенціал, науково-технічний та інноваційний потенціал, інтелектуальна міграція, євроінтеграція.

Мирончук А. С. Евроинтеграционные устремления Украины и отечественная научная диаспора. Анализируется роль отечественной научной диаспоры в контексте евроинтеграционных устремлений Украины. Акцентировано внимание на том, что интеллектуальный потенциал украинской научной диаспоры должен стать одним из приоритетных факторов евроинтеграционных процессов в научной сфере.

Поставлен вопрос о необходимости легитимации научной диаспоры и ее партнерских отношений с украинскими научными учреждениями. Отмечается также необходимость сформулировать важнейшие принципы и формы долгосрочного взаимодействия украинских ученых с их зарубежными коллегами.

Выделено новое направление в международном научно-техническом сотрудничестве – установление диалога с научной диаспорой и создание необходимых инструментов для развития взаимодействия с ней.

Ключевые слова: отечественная научная диаспора, интеллектуальный потенциал, научно-технический и инновационный потенциал, интеллектуальная миграция, евроинтеграция.

Anatolii Myronchuk. European integration aspirations of Ukraine and national scientific diaspora. The role of the national scientific diaspora in the context of European integration aspirations of Ukraine is analyzed. Attention is focused on the fact that the intellectual potential of the Ukrainian scientific diaspora should become one of the priority factors of the European integration processes in the scientific sphere.

The question about the necessity of legitimizing the scientific diaspora and its partnership with Ukrainian scientific institutions is raised. It is also noted the need to formulate the most important principles and forms of long-term interaction of Ukrainian scientists with their foreign colleagues.

A new direction in international scientific and technical cooperation is identified: establishing a dialogue with the scientific diaspora and creating the necessary tools for developing of cooperation with it.

Keywords: national scientific diaspora, intellectual potential, scientific and technical and innovative potential, intellectual migration, European integration.

Сьогодні все більше країн приходить до розуміння того, що діаспора – це не просто частина народу, яка проживає за межами країни-метрополії, має з нею спільні духовні, культурні та історичні корені й прагне до підтримки різноманітних контактів з історичною батьківщиною, але, перш за все, транснаціональна мережа, що володіє значним соціокультурним, науковим та економічним потенціалом.

Євроінтеграційні устремління в контексті розбудови української державності створюють передумови для науково виваженого, об'єктивного дослідження та концептуального переосмислення проблем української діаспори, передусім наукової її складової.

Актуальність запропонованої нами проблеми полягає в необхідності вивчення, дослідження та узагальнення знань про українську наукову діаспору, визначення особливостей її розвитку та взаємозв'язків з історичною батьківщиною, ознайомлення зі здобутками у конкретних сферах та можливістю обміну досвідом, а також залучення його до розбудови науково-технологічної сфери України.

З історії української діаспори у вітчизняній літературі нагромадився доволі широкий пласт видань, які висвітлюють різноманітні проблеми, що стосуються виникнення української діаспори у країні перебування, основних етапів імміграції українців, створення та діяльності їх громадсько-політичних, релігійних, культурно-просвітницьких, наукових, молодіжних, професійних, жіночих та інших організацій у країні перебування.

До дослідження української діаспори звертається дедалі більше науковців, віддаючи належне ефективності її впливу на зміцнення та розширення комунікативних зв'язків, її непересічній ролі у формуванні суспільної думки щодо принципово важливих подій у світі, у підтримці почуття національної єдності, невідривності від історії батьківщини, у відбитті інтелектуального і духовного життя українців за кордоном: З. Баранник [1], О. Гомотюк [2], Д. Горелов [3], Т. Плазова [4], Н. Солонська [5], П. Тригуб [6].

Незважаючи на численні наукові дослідження, широке коло монографій, наукових статей, аналітичних публікацій чимало проблем життя та діяльності української наукової діаспори вимагають глибшого дослідження та узагальнення з метою визначення основних тенденцій її розвитку та залучення її потенціалу для розвитку української держави. Доводиться констатувати відсутність комплексного, всебічного дослідження потенційних можливостей української наукової діаспори в науково-технічному розвитку України та її участі в євроінтеграційних процесах зокрема. Нагромаджений значний документальний та аналітичний матеріал вимагає детального наукового осмислення та узагальнення.

Мета роботи – висвітлити роль та можливості вітчизняної наукової діаспори у процесі євроінтеграційних устремлінь України, комплексно проаналізувати шляхи розбудови конструктивного діалогу з вітчизняною науковою діаспорою, сформулювати найважливіші принципи та форми

довгострокової взаємодії українських вчених з їхніми закордонними колегами-співвітчизниками.

Інтелектуальний потенціал сучасної української наукової діаспори, який може бути використаний для розвитку наукової та інноваційної сфери України, надзвичайно потужний. Цей інтелектуальний ресурс був сформований в результаті декількох еміграційних хвиль етнічного та соціального характеру XIX-XX ст., а також продовжує формуватися і на початку третього тисячоліття.

До золотого фонду світової науки і культури увійшли імена таких видатних представників української наукової діаспори, як авіаконструктор Ігор Сікорський, літаки та гелікоптери якого з'єднали континенти і дозволили долати величезні відстані за лічені години, економіст зі світовим ім'ям Богдан Гаврилишин, один із засновників усім відомої компанії Apple Стив Возняк, один з найуспішніших та найбагатших програмістів Силіконової долини США Макс Левчин, Нобелівський лауреат з фізики Петро Капиця, винахідник вакцини проти холери та чуми, якому завдячують мільйони людей у всьому світі, Володимир Хавкін [7].

Не вдаючись до глибокого аналізу терміна «наукова діаспора», оскільки дискусія з цього приводу має місце у дослідженнях вітчизняних науковців [8, с. 33-34], зазначимо лише, що українська наукова діаспора – досить неформальний і динамічний організм, до орбіти якого, окрім вчених, які виїхали на постійне місце проживання, тобто емігрантів, втягнуті аспіранти, докторанти, стипендіати різних фондів, учасники міжнародних проєктів, дослідники, які працюють за контрактом, а також частина студентства.

Сьогодні в українському суспільстві базовим має стати положення про можливість і необхідність використання потенціалу співпраці з науковою діаспорою з метою розвитку науки та інновацій в Україні.

Передусім йдеться про створення під егідою уряду організованої «науково-технологічної діаспори» для використання інтелектуального, культурного та інтеграційного потенціалу українських фахівців, що працюють за кордоном, зокрема в Європі.

Розвиток науково-технічного та інноваційного потенціалу країни вимагає додаткового припливу висококваліфікованих наукових кадрів. Вирішення цього завдання можливе шляхом стимулювання співпраці українських дослідників з вченими-співвітчизниками, що живуть і успішно працюють за кордоном. Таким чином, одним з основних завдань українських наукових установ у сфері міжнародної діяльності має бути налагодження плідної і скоординованої співпраці з представниками української наукової діаспори.

З огляду на це сьогодні досить гостро постає питання про легітимацію наукової діаспори та її партнерських відносин з українськими науковими установами, а також про формулювання найважливіших принципів та форм довгострокової взаємодії українських вчених з їхніми закордонними колегами.

Можливою і реальною є роль наукової діаспори в розвитку і оновленні української науки. Для цього потрібно виявити умови і фактори, які сприяють (стримують) участі наукової діаспори в ефективній підтримці української науки. Самі представники української наукової спільноти переконані й приймають як факт, що більшість наукових емігрантів, швидше за все, не повернуться найближчим часом, попри те, що більшість з них зберігає досить сильні зв'язки з Україною і зацікавлена у взаємодії з колегами [9].

Українська наука як складова міжнародного наукового співтовариства відчуває на собі вплив глобальних процесів міграції наукових кадрів. Відзначимо, що у сучасному світі інтелектуальна міграція, що здійснюється у великих масштабах, зумовлена процесами, які відбуваються не всередині самої науки, а в суспільстві загалом: кризою економічних, соціальних, політичних і культурних відносин [10, с. 181].

Але при цьому, якщо глобальна циркуляція науково-дослідних кадрів на міжнародному рівні є об'єктивною властивістю сучасного ринку праці, то в Україні існує проблема відтоку кваліфікованих наукових кадрів, тобто виїзд з країни помітно перевищує в'їзд. Ця проблема вперше виникла на рубежі 1980-х і 1990-х рр., коли масштабні реформи в економіці, науково-технічній сфері та освіті докорінно змінили стан справ у вітчизняній науці. Аналогічна ситуація виникла в 1990-х рр. не тільки в Україні, але і в багатьох інших східноєвропейських країнах, які раніше входили до складу соціалістичного табору і для яких проблема виїзду вчених також дуже актуальна.

В середині 2000-х рр. в Росії на урядовому рівні була чітко позначена необхідність взаємодії російських вчених з колегами, які працюють за кордоном, і визнана необхідність розроблення комплексних засобів вирішення проблем, пов'язаних з «витоком мізків» за кордон. Оцінка потенціалу співпраці з російською науковою діаспорою стала предметом численних урядових обговорень, наукових досліджень і громадських дискусій [11].

Значну роль в залученні зарубіжних вчених і науковців-співвітчизників до роботи в російській науці відіграла програма «мегагрантів» (Постанова Уряду Російської Федерації № 220 від 9 квітня 2010 р.), що здійснюється з 2010 р. Програма змінила сприйняття російської науки міжнародною науковою спільнотою і, перш за все, представниками наукової діаспори, серед якої з'явилася і поширилася думка, що в російському науковому процесі можна і потрібно безпосередньо брати участь [12]. В останні роки наукові організації діаспори за кордоном стали все більш активно працювати з російськими університетами, з'явилися міждисциплінарні наукові центри, створені за участю Російськомовної академічної наукової асоціації RASA, розроблена програма стажувань ICAS (International Centers for Advanced Studies) для цільової підготовки молодих вчених в зарубіжних лабораторіях.

Наразі здійснюються соціологічні опитування представників російської наукової діаспори на предмет співпраці із співвітчизниками, які, до речі, засвідчили, що представники російської наукової діаспори віддають перевагу

таким формам співпраці, які не потребують тривалого перебування в Росії, переважно в галузі освіти і спільної підготовки кадрів вищої кваліфікації [13].

В нещодавній Заяві Ради з науки при Міністерстві освіти і науки РФ йдеться про необхідність використання потенціалу наукової діаспори в розвитку пріоритетних напрямків російської науки та наголошується на необхідності формування єдиної програми взаємодії з вченими-співвітчизниками, які працюють за кордоном [14].

Чималий досвід із встановлення діалогу з науковою діаспорою накопичений в Білорусі. Перше, що необхідно було зробити нашим сусідам, – це ідентифікувати діаспору: дізнатися імена, прізвища, адреси, місце роботи і сферу наукових інтересів конкретних людей, які її формують, зрозуміти, як вони бачать співпрацю із своєю країною. Раніше подібну інформацію в Білорусі ніхто ніколи не збирав. В результаті проведеного моніторингу було створено базу даних «Білоруські вчені за кордоном», до якої увійшло більше 500 вчених, що працюють за межами Білорусі, яка стала одночасно інструментом для ідентифікації та моніторингу діаспори та віртуальним електронним майданчиком для взаємодії між вченими-співвітчизниками, які працюють в різних країнах. Ця база даних розміщена в однойменному розділі Національного науково-технічного порталу Білорусі [15].

Проект, спрямований на аналіз можливостей і розробку механізмів для сприяння міжнародному науково-технічному та інноваційному співробітництву білоруських організацій із вченими-вихідцями з Білорусі, які працюють за кордоном, був реалізований Білоруським інститутом системного аналізу та інформаційного забезпечення науково-технічної сфери в 2011-2012-х рр. за фінансової підтримки Державного комітету з питань науки і технологій (ДКНТ) [16].

За даними моніторингу інтелектуальної міграції з Республіки Білорусь, за 1996-2012 рр. сумарна чисельність емігрантів-учених і викладачів вузів склала близько 1000 чоловік. Це тільки «повні» емігранти, тобто люди, що втратили білоруське громадянство. Кількість же «неповних» експатріантів-вчених і висококваліфікованих фахівців, що тривалий час живуть за кордоном без втрати білоруського громадянства, можна визначити тільки гіпотетично, так як державна статистика цієї категорії мігрантів відсутня. За деякими оцінками, їх близько 4-5 тис. осіб. Саме ця цифра і відображає кількісний склад білоруської наукової діаспори [17, с. 363].

Моніторинг інтелектуальної еміграції свідчить, що найбільше з Білорусі їде фізиків, математиків, програмістів і біологів. Набагато менше в еміграційному потоці представників гуманітарних наук.

В останні роки спостерігаються деякі позитивні зміни в розумінні місця білоруської наукової діаспори в системі пріоритетних напрямків сучасної науково-технічної та інноваційної політики Республіки. З огляду на це, в Білорусі на урядовому рівні все більш наполегливо ставиться завдання

вироблення дієвого механізму співпраці із вченими, що виїхали за кордон, та їх інтеграції в розвиток національної науки і вищої освіти [17, с. 364].

У Білорусі прийнята і реалізована низка нормативних документів, які конкретизували цілі, форми і механізми взаємодії з білоруською діаспорою в країнах ближнього і далекого зарубіжжя.

Необхідність розширення зв'язків з науковою діаспорою усвідомлюється і науковим співтовариством. Про це свідчать дані опитування провідних білоруських учених з проблеми наукової діаспори, проведеного на замовлення ДКНТ в 2011 р. Більшість опитаних експертів – безпосередніх учасників міжнародного співробітництва – вважають, що взаємодія із зарубіжними вченими-співвітчизниками вже сьогодні приносить і буде надалі приносити їх науковим колективам і білоруській науці в цілому значну практичну користь. Експерти (67%) вважають, що вчені-співвітчизники мають достатній науковий потенціал, 60% високо оцінюють досвід організації та результати спільних наукових проєктів з вченими-співвітчизниками, при цьому 59% опитаних згодні з тим, що потенціал вчених-співвітчизників поки слабо використовується для розвитку науки і вищої освіти в Білорусі [16, с. 21].

Оцінюючи зарубіжний досвід вибудовування відносин з науковою діаспорою і можливість перенесення його на білоруський ґрунт, респонденти найчастіше відзначають, що для розширення співпраці з білоруською діаспорою необхідно підтримувати міжнародні науково-дослідні проєкти, в яких з іноземної сторони беруть участь представники діаспори (52%), і міжнародну мобільність національних дослідників в рамках виконання спільних проєктів (48%) [16, с. 21].

Ці цифри свідчать про те, що основу довгострокового співробітництва з вченими-співвітчизниками повинні скласти спільні науково-дослідні проєкти. Досить перспективним виглядає і запровадження грантів для наукових організацій Білорусі з метою запрошення представників діаспори для читання лекцій, проведення досліджень або участі в конференціях (48%). До інших заходів, спрямованих на розширення зв'язків з білоруською науковою діаспорою, респонденти віднесли: формування асоціацій білоруських учених, які проживають за кордоном; використання інформаційних мереж для включення вчених-співвітчизників в розвиток наукової сфери країни походження; цільові державні програми з повернення в Білорусь вчених-співвітчизників, які працюють за кордоном [16, с. 22].

У своїх висловлюваннях провідні білоруські вчені та найбільш ініціативні представники білоруської діаспори погоджуються з тим, що прийшов час «збирати каміння», створювати умови для вибудовування плідного і взаємовигідного співробітництва з зарубіжною діаспорою.

Проблема інтеграції зарубіжних співвітчизників-вчених в розвиток національної науки і економіки актуальна також і для Молдови. Лише за перше десятиріччя незалежності науковий потенціал Республіки Молдова зменшився втричі: з приблизно 22 тис. учених (1991 р.) у науці залишилося

близько 7 тис. (2003 р.) [18]. Значною мірою це було пов'язано також з істотним зменшенням фінансування науки державою.

В цьому плані цікавим є досвід Молдови по налагодженню зв'язків з представниками своєї наукової діаспори в рамках спеціальної програми. В 2011 р. за підтримки місії Міжнародної організації з міграції в Республіці Молдова (МОМ) Академією наук Молдови для представників молдовської наукової діаспори був організований конкурс для бажаючих повернутися в країну з візитом на 7-11 днів з метою здійснення дослідницької діяльності в наукових установах або університетах Молдови.

За результатами цієї програми 30 представників молдовської наукової діаспори мали змогу працювати в науково-дослідних інститутах і університетах Молдови в сфері прикладних і фундаментальних наук.

Цей проект мав на меті розширення можливостей Молдови в науково-дослідній сфері за рахунок збільшення впливу циркуляції міграції та тимчасового повернення висококваліфікованих фахівців – представників наукової діаспори.

Даний конкурс був оголошений в рамках ініціативи: «Запобігання витоку кадрів шляхом тимчасового повернення експатрійованих молдовських вчених і молодих дослідників, які перебувають за кордоном, для створення в Молдові науково-дослідницької бази з тимчасового повернення і постійного обміну знаннями», яка фінансується Європейським Союзом та впроваджується МОМ за допомогою сприяння проекту «Підтримка впровадження та розвитку компоненти міграції з мобільності в рамках співпраці ЄС-Молдова» [19]. Обидві програми не лише поліпшили ситуацію з відтоком наукових кадрів у Республіці Молдова, а й значною мірою сприяли тіснішій інтеграції країни до європейського дослідницького простору.

В 2005 р. у Молдові на урядовому рівні було створено Координаційну раду вихідців з Республіки Молдова – молдовської діаспори, що проживає за кордоном.

Зі створенням у 2012 р. Бюро по зв'язках з діаспорою на національному рівні почалося координування процесу реалізації державної політики в галузі зв'язків з діаспорою і була впроваджена система її підтримки. Основним пріоритетним напрямком діяльності Бюро є вивчення можливостей розвитку міграції для економічного і соціального розвитку Республіки Молдова, а також відновлення, підтримка і розвиток взаємозв'язків між діаспорою і населенням та державними установами країни [20].

В 2016 р. Уряд Республіки Молдова затвердив Національну стратегію «Діаспора-2025» і План дій щодо її впровадження на 2016-2018 рр. Сьогодні вже є перші результати їх реалізації. Так, в ході Днів діаспори в Республіці Молдова, що відбулися в серпні 2017 р., було оголошено, що завдяки урядовій Програмі Diaspora Engagement Hub молдовська діаспора реалізувала 65 різного роду проектів [21].

Отже, маємо напрацьований чималий досвід із співпраці з науковою діаспорою. Більше того, впродовж останнього часу спостерігається

наростання активності наших вчених, які працюють за кордоном, щодо підтримки та реформування науки і освіти в Україні.

Посилення співпраці з Україною у сфері науки та освіти демонструє українська наукова діаспора Німеччини. Так, за ініціативи групи науковців українського походження, які живуть і працюють у Німеччині, у січні 2016 р. у Берліні відбулася конференція з німецько-українського академічного співробітництва, яка зібрала понад 200 учасників. Організаторами конференції виступили Німецька служба академічних обмінів, Фонд Александра Гумбольдта та Німецьке науково-дослідницьке товариство за підтримки Федеральних Міністерств іноземних справ та освіти і досліджень. Результатом цієї конференції стало заснування Української академічної міжнародної мережі (The UKRAINE Network), метою якої є сприяння двосторонній та міжнародній науковій співпраці з Україною та її інтеграції до європейського дослідницького простору, а також поширення знань про українську освітню і наукову системи, формування групи міжнародних експертів для допомоги в їх реформуванні, підтримка молодих дослідників тощо [22, с. 92].

Враховуючи досвід інших країн з налагодження дієвої співпраці з науковою діаспорою, дозволимо собі ряд зауважень.

Використання потенціалу української наукової діаспори має бути спрямовано на розвиток сталої та ефективної взаємодії з українськими вченими, які працюють за кордоном (на постійній чи тимчасовій основі), закріплення їх в українській науці і освіті, використання їх досвіду, навичок і знань для розвитку вітчизняної системи науки, освіти і високіх технологій. Його можна розглядати в якості інтеграційного механізму, що забезпечує зв'язок української і міжнародної науки через залучення зарубіжних вчених українського походження до проектів з розвитку вітчизняної науково-технічної сфери, а також міжнародних проектів.

Важливо відзначити, що ці проекти не вимагатимуть великих бюджетних витрат. Навіть за наявності невеликих фінансових ресурсів можна повною мірою використати можливості реалізації спільних міжнародних дослідницьких проектів (для прикладу, «Горизонт-2020») та спільну європейську дослідницьку інфраструктуру.

Щоправда, російські дослідники справедливо вказують на протиріччя між орієнтацією на довгострокову перспективу і короткостроковий характер більшості проектів, розрахованих на 1-2 роки, а також на відсутність цілісної системи стимулів, що дозволяє дослідникам повертатися в країну (або залишатися в країні) після завершення проекту [11, с. 10].

Оскільки Україна з 2015 р. є асоційованим членом ЄС і наразі розробляє дорожню карту інтеграції до європейського дослідницького простору, маємо взяти до уваги наявність у ЄС різноманітних інструментів забезпечення мобільності науковців, які можна використати. Крім того, дорожня карта з імплементації Програми ЄС «Горизонт 2020» в Україні передбачає створення мережі української наукової діаспори. Тому таку функцію може взяти на себе, наприклад, Рада української наукової діаспори шляхом організації

віртуального інституту діаспори до запровадження міжнародних премій і стипендій.

Процес мобілізації української наукової діаспори самі ж науковці пропонують розпочати з проекту «Міжнародна мережева співпраця з питань науки, технологій, інновацій (HTI) для країн Східного партнерства» (STI International Cooperation Network for EaP Countries Plus (EaP PLUS)), до якого Україна приєдналася у 2016 р. Проект EaP PLUS є наступником проекту IncoNet EaP рамкової програми FP7 і має на меті сприяти науково-дослідницькій та інноваційній співпраці між країнами Європейського Союзу і країнами Східного партнерства (EaP) та ефективно використовувати можливості такої співпраці. Одним із завдань цього проекту є підтримка цілеспрямованого співробітництва в країнах Східного партнерства з їхньою науковою діаспорою.

Важливою складовою проекту EaP PLUS є створення бази наукової діаспори, яка розглядається як один з інструментів виконання поставлених завдань задля активізації співпраці українських науковців з представниками наукової діаспори.

Входження до європейського дослідницького простору потребує запровадження адекватних, подібних до європейських процедур в організації наукової діяльності. Згідно з угодою про асоційоване членство України в Програмі Європейської комісії «Горизонт-2020» першим кроком на шляху інтеграції має стати незалежний аудит української науково-технічної сфери.

Завдяки активній участі представників української наукової діаспори, що знаходиться в Німеччині, було розроблено Методику оцінювання наукових установ Національної академії наук України із залученням досвіду німецької Наукової асоціації імені Лейбніца.

Залучення досвіду, знань, інтелектуального потенціалу наших вчених, які працюють за кордоном, налагодження тісної співпраці з ними допоможе певною мірою розв'язати і проблему працевлаштування у сфері наукових досліджень в Україні високоосвіченої молоді, частина якої, за соціологічними даними, налаштована на виїзд за кордон [23, с. 3]. І очевидно, що це вкрай важливо для міжнародної інтеграції як української освіти та науки, так і України загалом.

Зважаючи на наведене вище, можна виділити три категорії першочергових заходів, які не виключають інших і які можуть відігравати роль механізму взаємодії української науки і української наукової діаспори.

До заходів першої категорії ми віднесемо реалізацію масштабних репатріаційних програм повернення вчених і висококваліфікованих фахівців. До другої категорії заходів належать проекти, в яких спільно беруть участь представники діаспори й вітчизняні вчені, що реалізуються в рамках програм мобільності (мова може йти про дистанційну мобілізацію наукової діаспори та її включення в розвиток наукової сфери України за допомогою інформаційних мереж та інших форм наукового співробітництва). Сюди ж віднесемо міжнародні проекти, ініційовані на основі різних грантів (як українських, так і зарубіжних), в яких беруть участь вчені з України та їхні

колеги, які проживають за кордоном. І, нарешті, третя категорія включає заходи по створенню програм кооперації (наприклад, наукові колективи за участю представників української наукової діаспори).

Можна виокремити ще цілий ряд інших механізмів взаємодії з науковою діаспорою, розробивши інструментарій щодо опитування думки діаспори та представників наукової спільноти всередині країни про найкращий досвід співпраці і ставлення до проблеми в цілому.

Найбільш важливим компонентом вирішення поставлених проблем є модернізація нормативно-правової бази, а також усунення бюрократичних бар'єрів, що стоять на шляху зарубіжних дослідників, котрі бажать працювати в Україні. В цьому контексті основне завдання держави полягає в тому, щоб створити сприятливе для науково-дослідницької діяльності середовище шляхом таких стимулів, як збільшення оплати праці, системи пріоритетності і пільг для вчених, що беруть участь в спільних проектах, усунення бюрократичної тяганини, полегшення низки юридичних процедур, спрощення нормативної бази тощо. Однак, зазначимо, що все це потрібно розглядати лише в комплексі та тісному взаємозв'язку із першочерговими заходами, спрямованими на покращення матеріальних умов українських вчених, які живуть і працюють в Україні.

Ситуацію, що склалася, доцільно розглядати в контексті проблеми довгострокової взаємодії діаспори і вітчизняних вчених (оскільки стратегічна мета, що стоїть сьогодні перед Україною, полягає не тільки в залученні до роботи представників української наукової діаспори, але і в реформуванні всієї науково-освітньої системи з тим, щоб вона відповідала загальносвітовим стандартам – а подібні цілі можуть бути результатом лише довгострокового розвитку).

Сьогодні відбувається розвиток нового напрямку досліджень – діаспорознавства, до якого причетні науково-дослідні установи, центри, громадські організації, діяльність котрих спрямована на дослідження самого механізму взаємодії України з діаспорою, вивчення та адаптацію іноземного досвіду такої взаємодії, можливостей українських громад діаспори у сприянні національним інтересам України тощо. В цьому контексті необхідно виокремити новий напрямок в здійсненні міжнародного наукового співробітництва України – встановлення діалогу з науковою діаспорою та створення інструментів для розвитку взаємодії з нею.

Стратегічне завдання держави полягає в тому, щоб цей діалог і така співпраця набули системного характеру та сприяли кооперації вчених як на законодавчому, так і на виконавчому рівнях. Тим більше, що уже напрацьовано великий міжнародний досвід з даної проблеми, зокрема і в пострадянських країнах, про що йшлося вище.

Одна з головних проблем, яка стоїть сьогодні перед вітчизняною науковою спільнотою, – як зберегти в країні талановиту наукову молодь. Велику роль у вирішенні цієї проблеми можуть відіграти численні представники наукової діаспори – відомі вчені, які виростили і сформувались в

наукових школах України, виїхали в інші країни, досягли там великих успіхів, однак не втратили інтересу до долі незалежної української науки.

З іншого боку, з огляду на довготривалий і інтегрований досвід життя і роботи вчених-співвітчизників в інших країнах, вони можуть надати значну допомогу у взаємодії українських вчених зі світовим науковим співтовариством.

Окрім основних, необхідно розвивати додаткові форми і механізми взаємодії з вченими діаспори, які б могли забезпечити більш активне залучення цих вчених для сприяння інноваціям, реформам і проектам розвитку науки і технологій, в тому числі – для проведення незалежної експертизи, участі в наглядових та консультаційних наукових радах на всіх рівнях (від лабораторії до великого наукового центру), пошуку наукових партнерів для спільних досліджень, підготовки наукових кадрів вищої категорії, читання курсів і циклів лекцій, участі в інших наукових заходах (наукових школах, круглих столах, конференціях) тощо.

Дієвою формою консолідації зусиль представників діаспори та вітчизняної наукової спільноти можуть стати спільні регулярні конференції, місія яких зводилася б до того, щоб обговорювати шляхи, можливості і умови використання інтелектуального потенціалу наукової діаспори для подальшого розвитку української науки.

Поряд з цими заходами необхідно формувати сприйняття вчених-співвітчизників, які працюють за кордоном, українським науковим співтовариством і суспільством в цілому як частини єдиного українського науково-культурного простору, незалежно від місця проживання, громадянства та політичних поглядів цих учених. Саме такий підхід протягом десятиліть є успішним для залучення національної діаспори до справи модернізації науки і технологій в Китаї і ряді інших країн [24].

Змушені відзначити, що потенціал української наукової діаспори використовується далеко не повною мірою. Сьогодні відсутня єдина програма взаємодії з вченими-співвітчизниками, які працюють за кордоном, а також – чітко виражена позиція щодо роботи з науковою діаспорою Уряду, Міністерства освіти і науки, Національної ради з питань науки і технологій, Національної та галузевих академій наук України, університетів, зацікавлених громадських організацій. Далеко не всі українські наукові установи розуміють важливість і користуються можливостями із залучення вчених-співвітчизників до своєї роботи. Представники наукової діаспори залучаються в Україну в основному в рамках грантових програм, які в силу зосередженості на конкретній тематиці й малого терміну фінансування не дозволяють реалізувати всі наукові задуми.

Таким чином можна констатувати, що українська наукова діаспора – це значний інтелектуальний ресурс для України. Її представники мають великий творчий потенціал і здатні впливати на розвиток науки й економіки не тільки держав, де вони зараз проживають і працюють, а й науково-освітньої сфери країни походження.

Взаємодія з українською науковою діаспорою має стати необхідним елементом державної наукової політики. Для цього необхідно здійснення системної та послідовної державної політики щодо залучення наукової діаспори в країну. Очевидним першим кроком в цьому напрямку є вибудовування чіткої системи взаємодії з українською науковою діаспорою.

Використані джерела та література:

1. Баранник З. П., Романенко І. О. Інтелектуальна міграція як об'єкт статистичного дослідження [Електронний ресурс] // Ефективна економіка. 2014. № 6. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=3096>
2. Гомотюк, О. Недошитко І. Українська діаспора США у процесах українського державотворення: перспективи дослідження // Мандрівець. 2014. № 5. С. 48-53.
3. Горелов Д. М. Вплив організацій української діаспори на розвиток громадянського суспільства в Україні // Стратегічні пріоритети. 2011. № 3 (20). С. 32-38.
4. Плазова Т. Суспільно-політична та культурно-просвітницька діяльність наукових осередків української діаспори в США // Українська національна ідея: реалії та перспективи розвитку: Зб. наук. пр. 2008. Вип. 22. С. 28-33.
5. Солонська Н. Г. Типологія та види журналів наукового спрямування української діаспори (за фондами Відділу зарубіжної україніки Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського) // Наука України у світовому інформаційному просторі. К.: Академперіодика, 2015. Вип. 11. С. 134-140.
6. Тригуб П. М., Мерфі Н. Українська діаспора в США: збереження традицій національної культури (історіографія проблеми) // Наукові праці: Науково-методичний журнал. Історичні науки. Т.74. Вип. 61. Миколаїв: Вид-во МАГУ ім. П. Могили, 2007. С. 122-133.
7. Зарубіжні вчені – вихідці з України в галузі фундаментальних і технічних наук: біографічний енциклопедичний словник. Київ: Видавництво «Фенікс», 2017. 304 с.
8. Бевз Т. Сучасна українська діаспора: проблеми і перспективи // Наук. зап. Ін-ту політ. і етнонац. дослідж. 2007. Вип. 34. С. 33-46.
9. Скороход О. Наукова діаспора: від brain drain до brain gain // Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик. 2017. 16-27 грудня. № 48. С. 10.
10. Мирончук О. «Відплив інтелекту» як фактор конкурентоспроможності в глобалізованому світі // Дослідження міжнародної економіки: Зб. наук. пр. 2011. № 2 (67). С. 178-185.
11. Борисенко А. И., Соколов Д. В. Российская научная диаспора: опыт и перспективы взаимодействия. [Електронний ресурс]. URL :http://www.fundeh.org/files/publications/183/a_borisenko_d_sokolov.pdf
12. Дежина И. Мегагранты в контексте интеграции образования и науки: проблемы и успешные практики // Научная и инновационная политика. Россия и мир. 2011-2012 / под ред. Н. И. Ивановой, В. В. Иванова. М.: Наука, 2013. С. 148-158.
13. Дежина И. Г. Русскоязычная научная диаспора: опыт и перспективы сотрудничества с Россией // Социология науки и технологий. 2016. № 1. С. 134-149.
14. Заявление Совета по науке при Министерстве образования и науки РФ об использовании потенциала научной диаспоры в развитии приоритетных направлений российской науки, 17.05.2017 [Електронний ресурс]. URL: http://sovet-po-nauke.ru/index.php?q=info/17052017-declaration_diaspora
15. Белорусские ученые за рубежом [Електронний ресурс] // Национальный научно-технический портал республики Беларусь. URL: <http://www.scienceportal.org.by/diaspora>

16. Мееровская О. А., Артюхин М. И., Ляднова Т. О. Белорусская научная диаспора: шаг навстречу / под ред. П. И. Балтруковича, О. А. Мееровской. Минск: ГУ «БелИСА», 2013. 48 с.
17. Артюхин М. И., Мееровская О. А. Научная диаспора как ресурс развития белорусской науки // Социологический альманах. 2012. Вып. 3. С. 362-371.
18. Динамика научного потенциала Республики Молдова [Электронный ресурс]. URL: <http://logos.press.md/files/figures/586-16.pdf>
19. Конкурс: Молдавская научная диаспора на неделю может вернуться домой. – [Электронный ресурс]. URL: <http://www.moldova.org/ru/konkurs-moldavskaya-nauchnaya-diaspora-na-nedelyu-mozhet-vernutsya-domoy-225114-rus/> (дата звернення 19.09.2011)
20. Biroului Relatii cu Diaspora [Электронный ресурс]. URL: <http://www.brd.gov.md/ro/content/istorie-misiune-viziune-obiective>
21. Дни диаспоры собрали в правительстве вернувшихся домой молдаван [Электронный ресурс]. URL: <http://ipn.md/ru/integrare-europeana/85808> (дата звернення 18.08.2017)
22. Троян В., Таран Н. Українська наукова діаспора: нові виклики // Українознавчий альманах. 2016. Вип. 19. С. 90-94.
23. Мостова Ю., Рахманін С. Кровотеча. Чому українці покидають свою країну // Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик. 2018. 27 січня-2 лютого. №3 (349). С. 1-4.
24. Zweig David, Fung Chung Siu, Han Donglin. Redefining the Brain Drain. China's «Diaspora Option» // Science, Technology & Society. 2008. v. 13(1). P. 1-33.

УДК 327 + 316.42 (061.1 ЄС)

Бондарець М. В.

СТРАТЕГІЇ ПОШИРЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦІННОСТЕЙ ЯК ІНСТРУМЕНТ ГЛОБАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ ЄС

Досліджено історичне підгрунтя формування категорій «європейські цінності» та «європейська ідентичність» в основних документах і деклараціях ЄС. Проаналізовано процес перетворення поняття «європейські цінності» на інструмент глобальної політики ЄС та головний критерій вступу до європейської спільноти. Зроблено висновок про трансформацію системи європейських цінностей на сучасному етапі глобального розвитку та окреслено її основні напрями.

Ключові слова: європейські цінності, європейська ідентичність, критерії вступу до ЄС, трансформація системи цінностей, Європейський Союз.

Бондарець М. В. Стратегии распространения европейских ценностей в качестве инструмента глобальной политики ЕС. Исследована историческая подоплека формирования категорий «европейские ценности» и «европейская идентичность» в основных документах и декларациях ЕС. Проанализирован процесс превращения понятия «европейские ценности» в инструмент глобальной политики ЕС и главный критерий вступления в европейское сообщество. Сделан вывод о трансформации системы европейских ценностей на современном этапе глобального развития и очерчены ее основные направления.

Ключевые слова: европейские ценности, европейская идентичность, критерии вступления в ЕС, трансформация системы ценностей, Европейский Союз.

Maryna Bondarets. Strategies of the promotion of European values as the tool of the EU's global policy. The historical background of the formation of the categories «European values» and «European identity» in the main documents and declarations of the EC is researched. The process of transformation of the concept of «European values» into an instrument of EU global policy and the main criterion of joining the European community is analyzed. The conclusion about the transformation of the system of European values at the present stage of global development is made and its main directions are outlined.

Keywords: *European values, European identity, criteria for joining the EU, transformation of values system, European Union.*

У своєму розвитку система «європейських цінностей» пройшла кілька історичних етапів: греко-римський період, епохи середньовіччя і Ренесансу, Просвітництва і остаточного затвердження лібералізму, період між Першою і Другою світовими війнами і, нарешті, етап створення Європейського Союзу. На кожному етапі «європейські цінності» як динамічна категорія змінювали свій зміст, іноді відкидаючи в сторону досягнення попередніх епох. Кожна історична віха зробила свій внесок в те, що зараз можна умовно назвати «європейськими цінностями», а саме: певне ставлення до людини, його місця й ролі в суспільстві, а також – ставлення до власності. На сучасному етапі глобального розвитку відбувається пошук шляхів збереження та поширення системи європейських цінностей в умовах швидкоплинних змін у соціально-економічному та соціально-політичному середовищі європейського континенту.

Поняття «європейські цінності» та «європейська ідентичність» міцно увійшли до світового наукового дискурсу. Одним із перших вчених, хто охарактеризував європейську ідентичність, був французький соціолог Е. Дюркгейм, який на початку XX ст. представив її як колективну свідомість європейських суспільств [1].

Історичні та філософські засади євроінтеграції, формування європейських цінностей та ідентичності були предметом дискурсу багатьох зарубіжних авторів, зокрема, Е. Балібара, Г. Безьєра, З. Бжезинського, В. Брандта, Г. Брунна, Г. Вільсона, В. Гавела, С. Гантінгтона, О. Гнатюк, Р. Ельма, Х. Каєбле, Г. Кіссінджера, П. Мейсснера, Е. Райтера, Е. Сміта, А. Тираскольські, П. Шеффера, російських вчених – М. Ільїна, В. Іноземцева, С. Караганова, В. Козлова, А. Медушевського, О. Панаріна, В. Тишкова та ін.

Проблеми євроінтеграційних процесів, європейських цінностей актуалізувалися у працях вітчизняних дослідників Є. Афоніна, І. Вітер, В. Воронкової, А. Гальчинського, В. Горбуліна, О. Зернецької, М. Кордона, Л. Нагорної, С. Пирожкова, О. Соскіна, Є. Тихомирової.

У контексті проблеми формування європейських цінностей та європейської ідентичності в українському суспільстві заслуговують на увагу праці Л. Губерського, І. Дзюби, В. Довгича, Я. Грицака, М. Жулинського, О. Забужко, Л. Костенко, С. Кримського, М. Михальченка, О. Неприцького, А. Прохорова, М. Шепелєва та ін.

Однак, незважаючи на численні публікації, недостатньо висвітленими в українській науковій думці залишаються проблеми та напрями

трансформації системи європейських цінностей на сучасному етапі глобального розвитку.

Метою статі є аналіз трансформації поняття «європейські цінності» на інструмент глобальної політики ЄС як головного критерію вступу до європейської спільноти на сучасному етапі світового розвитку.

Поняття «європейські цінності», втілене в політичних, економічних, соціальних і духовних нормах, почало превалювати в документах і деклараціях Європейського Союзу з 1970-х рр. Разом з тим категорія «європейські цінності» стала безпосередньо пов'язуватися з категорією «європейська ідентичність» з 14 грудня 1973 р., коли у Копенгагені дев'ять країн-членів європейських співтовариств підписали Декларацію про європейську ідентичність. В рамках цієї Декларації підкреслювалося, що держави-учасниці поділяють однакове ставлення до життя, яке ґрунтується на впевненості в тому, що в суспільстві повинні реалізовуватися потреби кожної людини, захищатися принципи представницької демократії та верховенства закону, а соціальна справедливість як головна мета економічного прогресу, повага прав людини були виділені в якості фундаментальних основ європейської ідентичності [2].

Фактично розуміння «європейських цінностей» об'єднало класичні уявлення попередніх історичних епох, зробивши особливий акцент на повазі до прав людини та забезпеченні соціальної справедливості. Більш того, з появою європейських співтовариств, а в подальшому – і Європейського Союзу, – «європейські цінності» збагатилися новим елементом, який був одночасно і уявленням про досконалість, і принципом існування: вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили і капіталу – це те, що вже давно є символом Європейського Союзу і чим так пишаються його держави-учасники. У підсумку «європейські цінності» стали не просто системою цінностей, носієм якої могла виступати будь-яка європейська держава, а скоріше ексклюзивним брендом. Права на цей бренд були закріплені спочатку за європейськими співтовариствами, а потім – за Європейським Союзом. Це, на наш погляд, і зумовило перетворення «європейських цінностей» на інструмент зовнішньої політики.

В результаті в другій половині XX ст. «європейські цінності» стали відігравати роль не тільки сполучної ланки між державами-членами Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), а й критерію вступу до цієї спільноти. Розвиток інтеграційних процесів, географічне розширення ЄЕС змінили умови та процедуру приєднання, додавши в даний механізм ціннісну компоненту [3, с. 303]. Вступ до ЄЕС став можливим тільки за умови відповідності певному набору європейських цінностей: політичних і економічних норм. Фактично відносно держав-кандидатів почали застосовувати так званий «принцип обумовленості». Таким чином спочатку Європейське економічне співтовариство, а з 1992 р. – й Європейський Союз, – були джерелом певних цінностей, таких як дотримання основних прав і свобод людини, забезпечення соціальної справедливості та функціонування соціальної держави, насамперед, для своїх власних громадян.

Питання про «експорт» цих цінностей виникло як наслідок необхідності захисту різних сфер суспільного життя об'єднання при вступі держав, чії політичні, економічні та соціальні практики суттєво відрізнялися від прийнятих в старих країнах-учасниках ЄС. Для підтвердження цієї тези можна навести наступні приклади. Так, зокрема, Іспанії було відмовлено у вступі в ЄЕС через недотримання демократичних норм. Застосування принципу «обумовленості» можна бачити при процедурі вступу Греції, Португалії та Іспанії наприкінці 1970-х – початку 1980-х рр. Разом з тим більш ранній вступ Великої Британії та Ірландії в 1973 р. в ЄЕС не супроводжувався перевіркою на наявність представницької демократії чи правової держави, формально ці критерії не висувалися як умова приєднання [4]. У 1978 р. Європейська рада на основі пропозицій Комісії Європейських співтовариств (КЕС) прийняла ширшу інтерпретацію статті 237 Римського договору. У підсумку наявність представницької демократії і повага до прав та свобод людини стали ключовими умовами набуття членства в ЄЕС. Особливо яскраво ця норма проявила себе після створення Європейського Союзу в 1992 р., концептуалізації його зовнішньої політики і розпаду соціалістичного табору, а отже, – появи цілої низки держав, які жили в абсолютно іншому ціннісному вимірі, ніж країни-учасниці Європейського економічного співтовариства або Європейського Союзу.

Європейський Союз проводив раніше і продовжує проводити «м'яку» експансію тих цінностей, які заявлені в якості «європейських», проте досить вибірково і з різним ступенем результативності в залежності від регіону. На даний момент використання «європейських цінностей» як інструменту зовнішньої політики Європейського Союзу залишається одним з найбільш динамічних вимірювань проблеми «європейських цінностей» в цілому. Це обумовлено прагненням забезпечити найбільш успішний експорт «європейських цінностей» і відповідно визначити критерії їх ефективного впровадження на «чужорідному ґрунті». За своєю суттю експорт «європейських цінностей» передбачає наступний процес: в обмін на реалізацію певних норм відповідно до уявлень ЄС держави можуть отримати від нього фінансову й технічну допомогу.

«М'яка» експансія європейської ціннісної системи, на думку її адептів, повинна була забезпечити стабільність і безпеку не тільки усередині самого Євросоюзу, а й за його межами. Однак, вступ нових держав – країн Центральної і Східної Європи, – а також ті зміни, які відбувалися в зовнішньому середовищі наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст., стали серйозним випробуванням для системи цінностей Європейського Союзу, який претендував на право представляти всю Європу. Прийняття держав колишнього соціалістичного табору в ЄС вимагало значних зусиль і ресурсів для зміцнення і збереження звичної системи економічного і соціального забезпечення без повернення до консервативних цінностей в політиці й економіці. Підписання «Європейських угод» з державами колишнього соціалістичного табору (1992 р.) стало початком активного використання

«європейських цінностей» як інструменту зовнішньої політики ЄС наприкінці ХХ ст.

В доповіді Європейської комісії «Європа і проблема розширення» (1992 р.) було виділено європейську ідентичність як базову умову членства, яка передбачає наявність демократії й дотримання прав людини, хоча параметри оцінки відповідності цим критеріям не було вказано. В цьому документі Єврокомісія підкреслювала: «Членство в Євросоюзі має на увазі прийняття на себе всіх прав і зобов'язань, справжніх або майбутніх, пов'язаних з комунітарною системою та її інституційними основами, що означає адаптацію норм *acquis*» [5].

«Копенгагенські критерії», які базувалися на Повідомленні КЕС «На шляху до тіснішої асоціації з країнами Центральної та Східної Європи» і стали основою «п'ятого» і «шостого» розширення ЄС, були схвалені на самміті ЄС в Копенгагені в червні 1993 р. Згідно цього документу в якості критеріїв членства в Євросоюзі було висунуто наступні вимоги: «Членство в ЄС має на увазі наявність в країнах-кандидатах стабільних інститутів, які гарантують демократію, верховенство права, захист прав людини і меншин, функціонування ринкової економіки, здатної витримати конкурентну боротьбу в рамках ЄС. Членство також має на увазі здатність країни-кандидата виконувати зобов'язання, пов'язані з цілями політичного, економічного і валютного союзу» [6]. Євросоюз, у свою чергу, зобов'язався провести внутрішню реформу для збереження динаміки ефективного розвитку об'єднання після прийняття нових членів. Статті 6 і 49 Амстердамського договору (1999 р.) порівняно з Паризьким і Римським договорами зафіксували той факт, що вступити до ЄС можуть ті європейські країни, політичний режим яких заснований на принципах свободи, демократії, повазі до прав людини.

Зауважимо, що «Копенгагенські критерії» були закріплені в основоположних договорах, проте докладна деталізація поняття «європейської ідентичності» була відсутня як в «Копенгагенських критеріях», в «Точці зору» КЕС, так і в Амстердамському договорі. В останньому захист прав меншин взагалі не згадувався як критерій членства, а Стаття 13 Амстердамського договору лише говорила про неприпустимість дискримінації. Більш того, в подальшому при розробці Політики добросусідства (2004 р.) як альтернативи членства в структурах Євросоюзу останній дотримувався ідеї поширення цінностей демократії, поваги прав людини, фундаментальних свобод, верховенства закону як механізму забезпечення безпеки по периметру власних кордонів. Використання прихильності до «європейських цінностей» як інструменту «політичної обумовленості» відносин залишається провідним підходом Європейського Союзу до країн-партнерів, причому не обов'язково тих, з якими у ЄС є територіальний кордон. Реалізація політики «Східне партнерство» ЄС із шістьма пострадянськими державами, яке розпочалося у 2008 р., виділяє серед основних принципів свого існування «політичну обумовленість» і «ціннісний підхід». «Східне партнерство» задекларувало, що взаємини між

країнами-учасницями партнерства будуть ґрунтуватися на взаємному дотриманні принципів верховенства права й закону, поваги до прав людини, меншин і захисту їх прав, а також принципів ринкової економіки та сталого розвитку.

У той же час Європейський Союз робить певні спроби для зміцнення місця та ролі «європейських цінностей» в рамках внутрішньої системи функціонування. Так, у 2009 р. Лісабонський договір щодо реформи ЄС певною мірою підняв «ціннісну» складову Європейського Союзу на новий рівень. Завдяки даному договору Хартія основних прав (2000 р.) стала невід'ємною частиною законодавства ЄС. Фактично інститути Європейського Союзу взяли на себе зобов'язання дотримуватися прав і свобод, закріплених Хартією. Відповідно, такі ж зобов'язання були закріплені за державами-членами ЄС, а Європейський суд став виступати в якості органу, який контролює виконання Хартії. Більш того, він повинен перевіряти, наскільки європейське законодавство і будь-які прийняті інститутами ЄС нормативні акти відповідають принципам Хартії. З теоретичної точки зору це має неодмінно посилити ступінь захисту прав і свобод будь-якого громадянина ЄС і, таким чином, зміцнити, в тому числі, і ліберальну компоненту системи «європейських цінностей».

Можна з упевненістю сказати, що система цінностей ЄС нині проходить новий етап своєї трансформації. Ця трансформація, однак, ще не означає наявності кризи усталеної системи цінностей. Небезпека полягає в тому, що криза мультикультуралізму змушує ряд європейських держав ставити під сумнів принципи функціонування Європейського Союзу та повертатися до системи цінностей національної держави, коли протекціонізм кордонів з метою забезпечення безпеки держави і корінного населення приходить на зміну свободі пересування. Таким чином, ці держави, повертаючись з «пост-Європи» з її прозорістю в «Європу класичну» з її непроникністю, певною мірою розхитують єдність такого інтеграційного об'єднання, як Європейський Союз. В кінцевому підсумку частина членів ЄС може повернутися до домінування парадигми традиційної національної держави навіть всередині існуючого інтеграційного об'єднання або за його межами, як ми бачимо на прикладі Великої Британії.

Сучасна Європа незалежно від її географічних кордонів залишається союзом різних політичних, економічних і соціальних систем, які належать або не належать до тих чи інших міждержавних об'єднань. У той же час Європу відрізняє певне ставлення до людини, її місця і ролі в суспільстві, а також – певне ставлення до власності, що і являє собою стрижень системи «європейських цінностей». На базі ставлення до людини і власності вибудовувалася система принципів функціонування держави і суспільства, і в кінцевому підсумку кожному індивідууму від народження були гарантовані певні права і свободи. З появою європейських співтовариств і подальшим виникненням Європейського Союзу в цій системі цінностей були закріплені кілька нових елементів, які частково підсумовували досягнення і уроки

попередніх історичних епох, а саме – свобода пересування людських ресурсів, товарів, послуг і капіталу.

У підсумку Європейський Союз як економічне і політичне об'єднання двадцяти восьми європейських держав став претендувати на право символізувати не тільки Європу в цілому, але і систему «європейських цінностей». Вступ нових держав, країн Центральної і Східної Європи, а також ті зміни, які відбувалися в глобальному середовищі на початку XXI ст., стали серйозним випробуванням для системи цінностей Європейського Союзу. Перманентна фінансова криза, яка розпочалася в 2008 р., а також величезний приплив представників інших релігійних і національних груп, є новими серйозними викликами для збереження тієї системи цінностей, яка стала підсумком історії існування всієї Європи в цілому і Європейського Союзу зокрема.

У пошуках відповіді на сучасні виклики власного розвитку Європа і Європейський Союз нині вибирають між двома моделями поведінки: традиційної та пост-європейської. Повернувшись до принципів традиційної національної держави – відмовившись від прозорості кордонів, поставивши забезпечення безпеки держави значно вище захисту права на приватне життя, – європейські держави фактично опиняться всередині власного інтеграційного проекту в іншій історичній епосі, яка давно залишилася позаду. І якщо сучасна «пост-Європа» не дає відповіді, як забезпечити соціальну гармонію, економічну динаміку, безпеку і мир, то слід зауважити, що «Європа класична» також не була успішна у вирішенні цих завдань. У даному контексті, швидше за все, європейські держави будуть намагатися шукати оптимальний баланс і комбінувати різні варіанти «пост-Європи» і «Європи класичної».

Використані джерела та література:

1. Дюркгейм Э. О разделении общественного труда. Метод социологии / Пер. с фр. и послесловие Л. Б. Гофмана. М.: Наука, 1991. 576 с.
2. Declaration on European Identity. December 14, 1973 [Електронний ресурс] // Bulletin of the European Communities. URL: http://www.ena.lu/declaration_european_identity_copenhagen_14_december_1973-02-6180
3. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. М.: Международные отношения, 2003. 400 с.
4. Мансурова Ж. Т. Условия членства и процедура принятия новых государств в Европейском Союзе: дис. ... канд. юрид. наук. М., 2005. С. 31-32.
5. Europe and the challenge of enlargement / European Communities Commission. Prepared for the European Council. 1992. 24 June.
6. Presidency Conclusions. / European Council in Copenhagen. 1993. June 21-22.

РОЗДІЛ III

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ В СУЧАСНОМУ СВІТІ

УДК 94 : 17.022.1 + 008 + 316.774 (4)

Метельова Т. О.

ЄВРОПЕЙСЬКІ ЦІННОСТІ ЯК ФАКТОР РОЗВИТКУ НЕЄВРОПЕЙСЬКИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙ: КОМУНІКАЦІЯ І ПРОБЛЕМА ІНШОГО

У статті на прикладах низки неєвропейських країн – Південної Кореї, Японії, Індії, Туреччини і Тайваню – розглянуто трансформації ціннісних систем в умовах глобалізації. Показано, що під впливом глобалізаційних процесів навіть суспільства з моноетнічним складом і тривалими традиціями автаркічного існування виходять на цивілізований рівень взаємин з іншими культурами та засвоюють властивий західній системі цінностей принцип легітимності й толерування Іншого. Зроблено висновок, що в умовах глобалізації відбувається трансформація ціннісних ядер культур неєвропейських спільнот у бік формування цінності Іншого й розмаїття. Проте така ціннісна «вестернізація» не руйнує автохтонні символічні основи національних, етнічних та локальних культур, а, навпаки, сприяє їх відродженню.

***Ключові слова:** комунікація, глобалізація, культура, трансформація системи цінностей, Південна Корея, Японія, Індія, Туреччина, Тайвань.*

Метелева Т. А. Европейские ценности как фактор развития неевропейских цивилизаций: коммуникация и проблема Иного. В статье на примерах ряда неевропейских стран – Южной Кореи, Японии, Индии, Турции и Тайваня – рассмотрены трансформации ценностных систем в условиях глобализации. Показано, что под влиянием глобализационных процессов даже общества с моноэтническим составом и длительными традициями автаркичного существования выходят на цивилизованный уровень взаимоотношений с другими культурами и усваивают свойственный западной системе ценностей принцип легитимности Иного и толерантности по отношению к нему. Сделан вывод, что в условиях глобализации происходит трансформация ценностных ядер культур неевропейских сообществ в сторону формирования ценности Иного и разнообразия. Однако такая ценностная «вестернизация» не разрушает автохтонные символические основы национальных, этнических и локальных культур, а, наоборот, способствует их возрождению.

***Ключевые слова:** коммуникация, глобализация, культура, трансформация системы ценностей, Южная Корея, Япония, Индия, Турция, Тайвань.*

Tetyana Metelyova. European values as a factor of the development of non-European civilizations: communication and problem of Other. In the article, on examples of a number of non-European countries – South Korea, Japan, India, Turkey and Taiwan – the transformation of value systems in the context of globalization is examined. It is shown that, under the influence of globalization processes, even societies with a monoethnic composition and long traditions of autarkic existence go to a civilized level of relationships with other cultures and adopt the principle of the legitimacy of the Other and tolerance in relation to it that is characteristic of the Western system of values. It is concluded that, under the conditions of globalization, there is a transformation of the value kernels of cultures from non-European communities towards the formation of the value of the Other and diversity. However, such value «Westernization» does

not destroy the autochthonous symbolic foundations of national, ethnic and local cultures, but, on the contrary, contributes to their revival.

Keywords: *communication, globalization, culture, transformation of the value system, South Korea, Japan, India, Turkey, Taiwan.*

Історія європейського поступу, європейської культури, гуманізму й демократизму – це історія передусім глибинних взаємин з Іншим, поступового, але невпинного розширення кола Інших, втягнених до онтичного, чия легітимність переживається як належне. На феномені Іншого та його насправді визначальному значенні в структурі людського буття зав'язано загадки й витoki феномену самої людини. Питання про людину – це питання про Іншого. І воно вже поставлене сучасною філософією в усій його повноті. «Необхідно, – наголошує Ж. Ліотар, – ...спочатку знайти, ще до поділу, співіснування Я та іншого в «інтерсуб'єктивному» світі. І тоді на цьому ґрунті саме соціальне лише й знайде своє значення» [1, с. 95]. Відтак для розуміння фундаментального значення Іншого для існування не лише європейської цивілізації і культури, а й самої людини як унікальної істоти серед інших істот, необхідним є звернення до самих витоків людського, звернення до процесу антропосоціогенези (стану «до поділу») та комунікації як її визначального чинника.

Саме там, у зародках нового типу комунікації, за якого зміст інформації, що передається, не тотожний тілесній структурі її носія, того типу комунікації, який зароджується в надрах ще до-людського світу – в організації дій живих істот, організованих у внутрішньо диференційовані за діяльністю групи, приховано майбутній феномен людини й суспільства. І саме такий тип комунікації породжує унікальну істоту, існування якої, за визначенням, даним у рамках екзистенціалізму ХХ ст., передує її сутності. На відміну від інших живих істот людина народжується без сутності, яку їй ще належить отримати ззовні, з її комунікації. Відповідно структура комунікації, інформаційного обміну (взаємин з Іншим) визначає й глибинну структуру особистості, яку втягнуто в неї в процесі соціалізації та інкультурації.

Проблема Іншого як проблема комунікації – це проблема форми інформаційного обміну: двобічний він чи одnobічний, чи Інший – рівноправний комунікант (і індуктор, і реципієнт) чи нерівноправний, він або індуктор, або реципієнт. У так званих відкритих (координованих) суспільствах домінує двобічний обмін, за якого обидві сторони взаємодії є рівнозначно і джерелами інформації, і її отримувачами. У суспільствах замкненого типу (субординованих) панівним є одnobічний інформаційний потік – від джерела-«центру» до споживачів-«периферії». У першому випадку Інший як рівноправний комунікант є (сприймається, переживається) легітимним, цінністим, без якої немає самої комунікації. У другому – Інший, якщо він не лише пасивний (і тому – підпорядкований) передавач і реципієнт (і не Інший власне), а й самочинна постать, інформаційне джерело, протистоїть всевладному «центру», що уособлює єдність колективу (громади, суспільства). І тому він – не належна фігура, ворог, якого треба або

підпорядкувати, включивши в систему субординації, або знищити. Тобто Інший – не легітимний, не цінність, радше – антицінність.

Отже, кожна з відповідним чином інформаційно-комунікативно організованих систем створює сприятливі умови для поширення й панування однієї з двох базових систем цінностей, які В. Лефевр у 70-х рр. XX ст. неவிбагливо назвав Першою і Другою морально-етичними системами [2]. Перша система з її домінацією різного легітимізує та толерує Іншого і сама є породженням такого толерування, уможливлена ним. Така система реалізується у відкритих соціумах, зокрема, в античній цивілізації, в модерних ринкових суспільствах. Друга – з абсолютною домінантністю загалу, цілісності, системи – вирізняється нелегітимністю Іншого та розмаїття й негує їх. Така система актуалізується в замкнених соціумах, у цивілізаціях Сходу, тоталітарних системах. Притаманні різним типам комунікативної організації соціуму ціннісні системи є, таким чином, цілковито протилежними: те, що в Першій є належним і бажаним, у Другій є неприпустимим і засуджуваним. Обидві мають свої позитиви й негативи, свої переваги й небезпеки.

Однак «хитрість» людської комунікації в тому, що в її глибинних шарах, на початках людської передісторії, в процесі антропосоціогенези, народжуються обидві ціннісні інтенції – однаково іманентні людині, однаково важливі. Людська історія ж починається тоді, коли на різних просторах складаються й локалізуються різні соціально-комунікативні умови, сприятливі для вияву й зміцнення однієї з них.

На сьогодні маємо хоч би як умовний, але той же локалізований розподіл базових ціннісних систем – умовно Західну (європейсько-американську, трансатлантичну) й Східну (азійську). Питання полягає в тому, чи процеси глобалізації, що дедалі більше буквально примусово роблять суспільства все більш відкритими, транспарентними, взаємопроникними, сприяють синтезу двох ціннісних систем; чи провокують їх дедалі більше протистояння? Адже продуктивна комунікація можлива лише за умов визнання Іншого як належного. То чи сьогодні справді відбувається ціннісна експансія відкритих систем на замкнені і загострення спротиву їй, яке може зрештою призвести у гантінгтонівському зіткненні цивілізацій? Чи навпаки, градус протистояння знижується й відбувається ціннісний синтез? Чи можливий ціннісний синтез взагалі? Чи, може, є ще якийсь спосіб розв'язання потенційного глобального конфлікту? І конкретніше: чи можлива така культурна зміна в східних системах, яка за трансформації ціннісного ядра – ставлення до Іншого – не веде до згубної мутації культури, що трансформується, і, зрештою, до її виродження й загибелі, а, навпаки, не лише зберігає, а й підживлює її знаково-символічні коди конкретних культур? Іншими словами, якщо дедалі більша відкритість соціумів, забезпечена глобалізацією, невідворотно тягне за собою їх «розмикання», а отже й «вестернізацію» у сенсі толерування Іншого, чи веде вона до культурної уніфікації чи, навпаки, тягне за собою ствердження світового розмаїття?

Відповідь на ці запитання дають приклади східних за своєю ціннісною типологією суспільств, що свідомо втягуються у глобалізаційні процеси. Йдеться про Туреччину, Індію, Південну Корею, Тайвань, Сінгапур, Японію тощо. Такі приклади доволі ретельно проаналізовані в сучасній науковій літературі. Ще більше виразних деталей з того ж ряду можна почерпнути, аналізуючи факти культурного (етнічного, релігійного) та навіть державно-політичного життя цих країн.

Конспективно звернімося до конкретних прикладів.

Південна Корея. Зовнішньоторговельні стосунки Кореї та спорадичні культурні контакти з зовнішнім світом упродовж історії цієї країни не призвели до формування багатого досвіду співіснування з представниками інших культур. З Х ст. тривав доволі стрімкий розвиток національної корейської культури в умовах чітких територіальних кордонів держави з моноетнічним складом. Після прийняття конфуціанства в його національному чжусіанському варіанті (XIV ст.) і перетворення його на офіційну ідеологію держави корейське суспільство набуло замкненого характеру, а культурні контакти з зовнішнім світом не сприймалися як рівноправні: «конфуціанська Корея того часу не розглядала держави чи народи, які не поділяли конфуціанської системи цінностей, як потенційних союзників чи партнерів» [3]. Однак іммігранти (з Японії, Китаю тощо) на рівні офіційної політики не зазнавали дискримінації, навпаки, отримували певні привілеї (наприклад, звільнення від деяких середньовічних повинностей та військового обов'язку на три покоління). Критерієм толерантного ставлення до них були не національно-етнічна належність, а цілковита культурна асиміляція, прийняття культурних традицій і цінностей країни перебування – передусім, чжусіанства [3].

Початок ХХ ст. позначився поглибленням ізоляціоністських настроїв, мотивованих необхідністю збереження традиційних цінностей: Корея свідомо відмовляється від будь-яких контактів із Західною цивілізацією. Жорстка дискримінація корейців за етнічною ознакою в період японської окупації (з 1910 р.) – аж до заборони спілкування корейською мовою – мала зворотній результат – зростання національної самосвідомості та посилення принципів культурної одноманітності та мононаціональності [3].

Сьогодні Південна Корея свідомо обрала шлях інтеграції до світової спільноти, і корейське суспільство опинилося в умовах невластивої йому раніше відкритості. Відкритість кордонів призвела до інтенсифікації міграційних процесів: кількість іммігрантів з понад 40 країн світу становить близько 2 млн (майже 4% від загального населення країни) і продовжує стрімко зростати. Як зазначає Хан Гон-су, професор кафедри культурної антропології Університету Кангвон, «очевидно, що корейському суспільству, яке прямує шляхом перетворення на насправді «глобальне суспільство», котре відповідає ідеям і принципам нинішнього часу глобалізації, слід переглянути, наново сформулювати й наповнити новим змістом такі базові поняття, як «кореець» і «корейська нація», – поняття, зміст яких ще вчора був для більшості таким ясним і навіть само собою зрозумілим. Крім того, перед

нашим суспільством стоїть складне завдання прищепити громадянам повагу до інших культур і завдяки цьому створити систему нових, загальних культурних цінностей» [3].

Серед проблем, що постають на цьому шляху, корейські фахівці [4] називають розробку й запровадження освітніх програм, що з дитячого віку привчали б корейців до культурної толерантності й розповідали про різноманіття культур, інформували майбутніх членів мультикультурного суспільства про проблеми, з якими вони можуть зіштовхнутися, і навчали способам їх розв'язання; підтримку й пропаганду культурної терпимості; державну політику підтримки культурного розмаїття, реформування системи підтримки культурних меншин; формування нової системи цінностей та прищеплення її корейцям.

Поки що державні заходи, зокрема, реформування системи надання громадянства та підтримки меншин, ще не відповідають потребам відкритого суспільства, тому більшість іноземців на сьогодні не має корейського громадянства й, як наслідок, – політичних прав. Жорсткими є вимоги до претендентів на отримання громадянства, спрямовані більше на натуралізацію: однією з обов'язкових умов його отримання до 2008 р. було успішне проходження тесту з корейської мови й набрання не менше 120 балів [5]. Однак з 2008 р. тест було замінено участю в так званій програмі соціальної інтеграції тривалістю 200 годин, що полегшило набуття громадянства.

Змінився і зміст самого поняття «кореець»: «якщо раніше поняття «громадянин Кореї» означало водночас і національно-етнічну належність «кореець», то «тепер усе більше стає людей, які, не будучи корейцями етнічно, є громадянами Кореї, і, навпроти, будучи етнічними корейцями, стають громадянами інших держав» [3]. Усі ці процеси потребують і переосмислення взаємин з іншими культурами. Певні зрушення на тому напрямі вже відчутні: за результатами соціологічних опитувань (2006–2007 рр.) виявилось, що для сучасних корейців критеріями визначення людини як корейця є зовсім не кровні узи або етнічна належність. Критерії були запропоновані такі: «один з батьків повинен бути корейцем», «людина має народитись у Кореї», «людина має поділяти й продовжувати корейські культурні традиції», «людина має розмовляти корейською мовою», або ж: «людина має поважати корейські закони й політичну систему», «людина має сприяти розвитку Кореї», «людина повинна мати корейське громадянство», «людина повинна сама вважати себе корейцем». Найбільшу кількість відповідей отримали критерії: «повинна вважати себе корейцем» й «мати корейське громадянство». «Це означає, що насправді корейське усвідомлення себе як нації засновано не на етнічному націоналізмі, а, скоріше, на політичних і юридичних моментах» [6]. Опитування виявило також, що понад 50% респондентів підтримують ідею надання громадянства іноземцям, народженим у Кореї. Крім того, корейці у віці від 20 до 40 років не тільки вважають важливими політичні й юридичні чинники, а й прихильніше, ніж старше покоління, ставляться до ідеї прийняття закону про натуралізацію

іноземців і принцип підсудності за цивільною належністю.

Дискусії на тему відкритості країни й необхідності формування мультикультурного суспільства почалися в Кореї лише на початку нового тисячоліття. У квітні 2006 р. корейський уряд висунув концепцію «створення відкритого мультикультурного суспільства» як модель розвитку й оприлюднив план соціальної допомоги іммігрантам й особам з етнічно змішаних родин. Ініціативу було підхоплено урядовими відомствами. На початку 2013 р. про необхідність збільшення іммігрантів задля запобігання економічного спаду і старіння нації заговорили вже вголос на урядовому рівні: глава Центробанку Південної Кореї Кім Чхонг Су заявив, що країні потрібно збільшити кількість мігрантів, передусім, з огляду на падіння народжуваності. За його словами, Південній Кореї потрібно брати приклад із США, де щороку працевлаштовується близько 1 млн осіб [7].

Узагальнюючи досвід Південної Кореї, слід зазначити, що навіть суспільство з культивованими протягом тривалого часу традиціями замкненого існування і моноетнічним складом, якщо воно свідомого ставить перед собою завдання входження у світове співтовариство, не відмовляючись від власної культури й самобутніх традицій, здатне вийти на цивілізований рівень взаємин з іншими культурами і прищепити громадянам принцип толерування Іншого. Однак для розв'язання такого завдання воно – також свідомо – ставить перед собою мету формування відповідної системи цінностей. Без зміни ціннісної системи на ту, в якій культурне розмаїття саме є цінністю, як цінністю є будь-яке розмаїття, розв'язати ці завдання неможливо.

Японія являє собою ще один приклад замкненого суспільства з його традиціями цілковитого підпорядкування особи загалу, цінностями колективізму й монокультурності. Така ситуація зберігалася впродовж усієї історії країни аж до кінця Другої світової війни. Вибухове економічне зростання Японії між 1945 і 1989 рр. хоч і спричинило докорінні зміни в суспільстві, однак не підірвало засад японського корпоративізму й ієрархічних суспільних відносин, що стають на заваді адаптації іммігрантів. Проте в країні почалися соціальні зміни, раніше характерні для західних країн, що призвело до виникнення й зростання міграційних потоків.

За чисельності населення в 126 млн осіб (станом на 2017 р.) нині в Японії проживає всього 2,3 млн іноземців, тобто менше 2 %. В основному це вихідці з Китаю, Південної Кореї, Філіппін, Бразилії, Індонезії, Таїланду та В'єтнаму. Оскільки сьогодні Японія перетворилася на країну з одним із найнижчих показників народжуваності у світі (у 2006 р. населення країни уперше після війни зменшилося і продовжує зменшуватись), перед суспільством постає потреба в розширенні притоку іноземної робочої сили. Скорочення й старіння населення висунули на порядок денний питання про можливість відкриття кордонів та запрошення мігрантів для роботи. Проте японське суспільство досі залишається одним з найбільш монокультурних у світі, хоча усвідомлення виниклих проблем існує як на державному рівні, так і в цілому у суспільстві.

Нині між прагматиками й традиціоналістами точаться гострі дискусії про шляхи інтернаціоналізації суспільства. Реформатори закликають до негайного реформування освіти, яка повинна відбивати цінності відкритого суспільства, консерватори ж наполягають на зміцненні традиційних цінностей як необхідній відповіді викликам світу, що глобалізується. Водночас у системі освіти, починаючи з 1980 рр., розроблено низку програм, подібних (хоча й з істотними відмінностями) до відповідних програм інших розвинених країн. Основну увагу приділено реформуванню вищої освіти, оскільки за будь-яких інших обставин японські студенти повинні бути готові до викликів міжнародної конкуренції. З легкої руки прем'єра Накасона виник і набув популярності термін «кокусаїка» (інтернаціоналізація) як напрям розвитку країни в бік відкритості. Реформа освіти почалась у 1982 р. зі створення «Ради з освіти». У 1985 р. Рада визначила 8 пріоритетів реформи: розвиток індивідуальності; зміцнення фундаментальних цінностей; розвиток творчого мислення, здатностей до самовираження; розширення можливостей для вибору; гуманізація системи освіти; забезпечення можливості навчання протягом всього життя; підготовка учнів до інтернаціоналізації та мультикультурного суспільства; розвиток навичок, необхідних в інформаційну епоху. У доповіді 1996 р. Центрального Комітету з освіти вперше підкреслено важливість розуміння й співіснування з різними цінностями, без дискримінації. У 2002 р. в шкільну програму введено період інтегрованого навчання, в річизі якого вивчаються цінності інших культур, було створено нові програми з промовистими назвами: Освіта за міжнародне розуміння, Етнічна освіта, Освіта для приїжджих і Глобальна освіта (гуробару кійоку). Зазнали змін і вже чинні програми в напрямі їх адаптації до вимог мультикультурного суспільства.

Заслуговує на увагу шкільна програма виховання моральності, яка ставить за мету досягнення таких цілей: виховання поваги до людського достоїнства й шанування життя; повага й розвиток традиційної культури; повага до демократичних цінностей і держави; виховання толерантності й поваги до інших народів; розвиток здатностей до самостійного прийняття рішень; розвиток морального почуття. Особливу увагу приділено тому, щоб учні розвивали практичні навички прийняття рішень у реальних життєвих ситуаціях. Моральну освіту поділено на чотири сфери за типом стосунків: з самим собою (свідомість), з іншими людьми та групами, із суспільством й, нарешті, з природою й світом.

Однак освіта попри проголошені цілі модернізації в напрямі формування громадянина відкритого суспільства до сьогодні спрямована переважно на засвоєння кодексу поведінки, властивого японській культурі. «Учні рідко обговорюють інші системи цінностей або моральні дилеми. Замість цього вчителі дають їм чітке розуміння, як поводитися правильно і що є неправильним поведінням» [8]. І хоча релігійного підґрунтя в такій освіті формально немає, однак підкреслена орієнтація на виховання почуття поваги до природи та живих істот і турботи про них закорінене в синтоїстську традицію. Відчутним є й вплив конфуціанських цінностей з їхньою

практично сервільною повагою до старшого й до влади та знецінення особистості й індивідуальності. Така традиційна модель, що ставить жорсткі обмеження на свободу самовираження, створює перешкоду для адаптації в ньому представників інших культур.

Початок нового тисячоліття ознаменувався певним відходом від уже досягнутого прогресу й поверненням до консервативних позицій в освіті. Було створено Раду з перебудови освіти з великими повноваженнями. Першим наслідком її діяльності було введення корпоративних покарань в освітніх закладах і акцентування на вихованні патріотизму. Наприкінці 2007 р. прийнято Основний Закон про Освіту, яким установлюється, що діти повинні виховуватися в дусі поваги до національних традицій і культури. Це, однак, не означає, що традиційна японська культура, попри свою консервативність, не зазнала змін. П. Бергер і С. Гантінгтон в одній з останніх своїх праць «Багатолика глобалізація», докладно аналізуючи вплив глобалізації на японську культуру в цілому, відзначають величезні зрушення, спрямовані на засвоєння сучасних життєвих моделей, що виявляється не лише у звуженні сфер застосування традиційного одягу чи традицій вживання їжі, а й поширенні відмови від традиційної з часів середньовіччя моделі просування службовою драбиною, яке дедалі більше пов'язується не зі старшинством за віком, а з особистими якостями співробітника [9].

Водночас імміграційна політика Японії залишається надзвичайно жорсткою. Самий уряд країни поки що не схильний вдаватися до заходів лібералізації суспільства: 2004 р. парламент ухвалив новий закон про імміграцію, що вводить більш жорсткі вимоги до іммігрантів і правила імміграції та посилює покарання за нелегальне перебування в країні. Водночас іноземцям не надається громадянство за жодних умов – навіть якщо вони перебувають у шлюбі з громадянином Японії. Отже Японія й до сьогодні залишається «територією, вільною від політкоректності та поваги прав «меншин»» [10]. Що, однак, не означає, що ситуація залишається незмінною. За прогнозами японського Національного інституту досліджень в області населення і соціальної безпеки, за існуючих темпів скорочення чисельність населення Японії до 2065 р. складе 88 млн осіб, тобто скоротиться майже на третину. Водночас, з огляду на зростання тривалості життя, майже до 40% зросте кількість осіб пенсійного віку. А отже й далі сама потреба в робочих кадрах штовхатиме країну до відкритості світу й зміни соціально-культурних і ментальних установок.

Індія. Від початку свого ствердження як незалежної держави Індія внаслідок своєї багатокультурності, етнорелігійного, мовного й світоглядного розмаїття зіштовхнулася з нагальною потребою формування спільної державної ідентичності у територіальних громад, кожна з яких мала свою, віками й тисячоліттями сформовану і вельми відмінну від інших, групову ідентичність. Відтак пошук засобів і механізмів розв'язання проблеми співжиття різноманітних соціокультурних груп і формування їх спільної ідентичності як основного засобу забезпечення національної злагоди в країні був для Індії одним з найголовніших державо- й націєтворчих завдань.

Таке завдання потребувало комплексних заходів, що й було здійснено із застосуванням правового, політичного й культурного інструментарію. Індія від самого початку визначила своє оперття на минуле як спільне минуле всіх етносів. Застосований для того правовий інструментарій становив загальне тло й умову для використання решти, вирізнявся своєю специфічністю і мав яскраво виражену регіональну спрямованість. Держава на конституційному рівні підтримує правовий плюралізм, визнаючи роль і норми юридичних інститутів різних локальних громад. З моменту створення Конституції в ній визначено реєстр племен і каст, які не лише отримують різноманітну державну підтримку, а й мають квоти у 22,5% місць у державних установах і навчальних закладах: 15% – для зареєстрованих каст, 7,5% – для зареєстрованих племен [11]. Починаючи з 70-х рр. XX ст. резервуються й місця в загальнонаціональному парламенті, що зумовлює виражену присутність етнокультурних, мовних і релігійних груп у політичному житті країни, їх можливість реалізовувати корпоративні й регіональні інтереси на державному рівні.

Такою ж регіональною спрямованістю вирізняється культурна політика, що проводилась Індійським національним конгресом (ІНК) – найбільшою і найстарішою політичною силою, яка перебувала при владі в країні більшу частину її незалежного існування. Вона вирізнялася свідомим інтегруванням різних історичних періодів в загальнонаціональну пам'ять, наданням регіонам значної самостійності в підтримці їх культурної та історичної семіотики й символіки за співіснування із загальнодержавною, невторчанням у релігійні справи будь-яких громад і підтримкою поважного ставлення до їхніх особливостей, семіотики відповідного простору та символічних для кожної громади постатей. Водночас держава націлена на захист універсальних принципів та прав людини й громадян і залишає за собою право втручатися у внутрішні справи громад з метою відстежування тих обрядів і звичаїв, які суперечать правам людини, й примусу до їх змін. Таким чином держава виступає гарантом того, що стосунки між релігійними і політичними інститутами регулюватимуться послідовним дотриманням прав людини.

З перших же кроків індійської державної незалежності на теоретичному рівні йшов пошук альтернативи панівним «ексклюзивним» комуналістським версіям націоналізму – гіндутві, що обстоює принцип формування загальнодержавної індійської ідентичності на ґрунті культури й історії індуїстських громад (так званий культурний націоналізм), й мусульманській, що надає перевагу ісламському складнику в історії Індії. Альтернативою обом націоналізмам стала «інклюзивна» ідея надконфесійної нації. Однак цілеспрямовано проваджувана політика формування загальнодержавної інтегральної історичної пам'яті не позбавила країну від нововиниклих проблем. Зворотнім боком забезпечуваного законодавчо широкого залучення етнорелігійних та етнокультурних спільнот до загальнодержавного політичного життя стало збільшення можливостей перетворення взаємовиключних комуналістських концептів з притаманними ним

контраверсійними історичними дискурсами на знаряддя політичної боротьби, що пізніше, в 1990-2000 рр., вилилося в посилення їх прибічників та переростання міжрелігійної і міжетнічної боротьби на фізичне протистояння (аж до збройних зіткнень і поширення актів вандалізму).

Посилення міжетнічної та міжрелігійної напруги в житті країни, що було певним наслідком такої «регіональної і групової демократичності», сприяло втраті ІНК провідних позицій і посиленню позицій гіндути в особі заснованої 1980 р. Бхаратія джаната парті (БДП), яка почала своє успішне політичне сходження з кінця 1980-х рр. і у 2014 р. на чолі створеного нею альянсу перемогла на парламентських виборах, а її лідер Нарендра Моді обійняв місце прем'єр-міністра. Відповідно в культурній політиці намітився певний зсув у вигляді більш послідовного просування власне індуїстського складника індійської історії й культури і на регіональному рівні. На порядок денний винесено ствердження визначальної ролі тих історичних епох та регіонів, коли й де на теренах сучасної Індії відбувалися процеси індуїстського державотворення, зокрема, «Періоду Маратхі» (XVII – XVIII ст.) – часу, коли незалежна власне індуїстська держава Маратхі (Західна Індія), створена Шіваджі Магараджем у 1674 р. (проіснувала до 1818 р.), успішно чинила опір нашествю Великих Моголів.

Прикметно, що посилення власне індійської (індуської) складової в проведенні політики пам'яті на сучасному етапі не тягне за собою утиск інших складників. Дослідники індуїзму вказують на специфічну й фундаментальну його рису, яку позначили як «інклюдизм» або «багаторарове мислення». Це – здатність цілковито безконфліктно поєднувати в рамках однієї парадигми різні дискурси, у свідомості – кілька різних точок зору. «Індійці звикли до строкатого в культурному відношенні суспільства, в якому безліч різних норм поведінки, цінностей і релігійних систем мирно співіснують одна з одною» [9, с. 121]. Тобто, визнаючи «свою правду», індуси разом з тим приймають відмінну, а подеколи й протилежну «правду Іншого», визнаючи Іншого «онтологічно прописаним», належним. Відтак можна констатувати, що в основі індуїстського світопереживання лежить Перша ціннісна система. І піднесення власне індуського періоду державності не означає припинення періодів мусульманської державності на субконтиненті. Водночас перманентна напруженість у стосунках з мусульманськими громадами, яка мірою послаблюється, мірою зростає, з погляду існування двох ціннісних систем є цілком логічною: ісламу, в основі якого – Друга ціннісна система, властива світоглядна ригідність, що зумовлює неприйнятність для нього легітимності Іншого та пошуку порозуміння.

На сьогодні державна політика Індії, як і раніше, в цілому спрямована на ствердження не виключно індуїстського, а передусім загальнодержавного націоналізму шляхом надання регіонам значних преференцій у проведенні культурної політики, самостійного формування регіонального політичного символізму, подолання культурної виключності багатоманітних етнічних і релігійних груп, що входять до складу індійського населення, стимулювання формування почуття єдності в різноманітності.

Туреччина. Е. Озбудун та Є.Ф. Кейман у роботі «Культурна глобалізація в Туреччині: актори, дискурси, стратегії», аналізуючи культурні наслідки глобалізації для країни і, зокрема, їхній вияв на «давоському рівні» (термін П. Бергера, яким позначено культурні зміни, що відбуваються внаслідок глобалізації в ділових колах, переважно в середовищі представників великого бізнесу й управлінської еліти), відзначають, що раптовий ренесанс ісламу, поєднаний з економічною глобалізацією в цій країні, призвів до виникнення таких інституцій і об'єднань (йдеться про два найвпливовіших об'єднання в країні – Асоціацію турецьких промисловців і бізнесменів – TUSIAD та Асоціацію незалежних промисловців і бізнесменів – MUSIAD), в ідеології існування яких визнається прийнятність глобального ринку ісламською культурою. Водночас, відзначають вони, «погляд MUSIAD на плюралізм НЕ ліберальний, оскільки **за спільнотою визнається пріоритет над індивідом**. Відповідно до цього погляду **самоідентифікація є плід розумової діяльності не індивіда, а спільноти**. Спільнота, що спирається на іслам, стоїть вище індивідуальних переваг і індивідуальної моралі, так що посилання на демократію, свободу і моральність, і в цьому сенсі на плюралізм і мультикультуралізм, виникають швидше з общинної ідеології, ніж з лібералізму» (*виділення автора – Т.М.*) [9, с. 328].

Натомість TUSIAD з часу свого заснування в 1971-1973-х рр. зазнала відчутних змін. Члени цієї організації, яка свого часу була найбільшою, могутньою і разом з тим найвпливовішою організацією промисловців і фінансистів Туреччини – «клубом багатіїв», уже наприкінці 70-х рр. минулого століття дійшли висновку, що конституція 1961 р. носить надто демократичний характер, і в 1980 р. підтримали військовий переворот. Однак тепер ця організація є «найбільшим прихильником демократизації Туреччини у відповідності з європейськими стандартами, що ратує за необхідність захищати громадянські права і проводити подальшу лібералізацію» [9, с. 321]. Соціальна програма TUSIAD, націлена на побудову демократичної Туреччини, «розцінює глобалізацію культури як процес перетворення демократії в універсальну цінність і в той же час як процес, що сприяє поновленню традиційних цінностей і норм» [9, с. 324-325].

Однак зміни відбуваються не лише в ідеологічних засновках провідних політичних сил Туреччини. Торкнулися вони й державної культурної політики, яка донедавна викликала чимало претензій. Перші десятиліття нового століття принесли істотні зміни, в тому числі в тривалій дискримінаційній політиці щодо етнокультурних меншин. І спричинені вони були не в останню чергу поширенням явища, що отримало назву «новий османізм». Ідеологію неоосманізму здебільшого пов'язують із зовнішньополітичними амбіціями Туреччини – прагненням перетворити її на потужну регіональну або й надрегіональну державу з подальшим приєднанням до клубу світових держав, а отже – переорієнтацією із західного вектору на країни колишнього османського простору. Однак таке розуміння є певним спрощенням. По-перше, виявлювані з 1960-х рр. євроінтеграційні прагнення Туреччини не суперечать засадам неоосманізму, оскільки ЄС для

Туреччини – не просто Захід, а нинішній «власник» її втраченого візантійського складника. Наприкінці XX – на початку XXI ст. євроорієнтація країни лише посилилася. Здійснені заходи з внутрішнього реформування мали своїм результатом у 2000 р. визнання її кандидатом на вступ до ЄС за умови, що реформованим буде й законодавство про захист прав людини. А отже лібералізація внутрішнього життя була умовою реалізації євроінтеграційних прагнень країни.

Слід згадати, що проголошення в 1923 р. Турецької Республіки на руїнах Османської імперії поставило перед новонародженою державою гостре завдання формування політичної нації. Османська імперія ніколи не була національною державою (турки в ній у будь-яку добу не складали більше половини населення, а в деяких регіонах були очевидно меншиною). Як і будь-яка імперія, вона являла собою багатоетнічний конгломерат, цілісність якого забезпечувалася, з одного боку, імперською централізацією, з іншого – доволі м'якою політикою щодо етнічних та релігійних меншин, здійснюваною впродовж віків. З підйомом національних рухів наприкінці XIX – на початку XX ст. в умовах соціально-політичної нестабільності й занепаду країни раніше толерантна політика імперії щодо різноманітних меншин набула дискримінаційного характеру. Масових знищень зазнавали курди, вірмени, асирійці, греки, що, зрештою, зіграло не останню роль у падінні Османської імперії.

З моменту виникнення Туреччини як модерної держави політика формування єдиної нації набула уніфікаторського щодо етнокультурних громад характеру. Жорстка секуляризація, що проводилася кемалістами, пов'язана з позбавленням будь-яких, у тому числі ісламських, етнорелігійних груп права на власну самобутність, була не співмірною із забезпеченням дотримання громадянських прав. Така політика потребувала рішучого розриву з османським минулим і сакралізації нового суспільного стану. Доволі швидко Оттоманську спадщину, проголошену періодом відсталості й культурного занепаду, було витіснено з турецької національної пам'яті [12, р. 7], а місце минулого посіла історія Республіки часів Ататюрка.

Процес осучаснення й лібералізації суспільного життя не відповідав засадничим принципам кемалізму, і на порядок денний було висунуто пошук іншого ідеологічного оперття. Ним стала нова політика пам'яті – переосмислення давньої історії Османської імперії, нащадком котрої сьогодні вважає себе Туреччина. Повертаються із забуття історичні події багатовікової давнини: з 2011 р. в країні на державному рівні святкується важлива в історії Османської імперії дата – 29 травня 1492 р., день завоювання Стамбулу Мехметом II. Йде пошук у власному минулому історичних прецедентів вияву толерантного ставлення до інших народів і етносів: набувають поширення згадки про відомий випадок з наданням султаном Баязидом II притулку євреям, вигнаним з Іспанії згідно Альгамбрського едикту 1492 р., про указ султана Мехмета II Фатіха (середина XV ст.) про дарування автономії релігійним меншинам в Османській імперії. А отже, притаманна колись імперії м'яка політика щодо меншин дозволяє використовувати історичну

пам'ять як інструмент створення соціокультурного й ідеологічного ґрунту для розв'язання нинішніх наболілих проблем.

На цій основі Туреччині вдалося розпочати діалог і співробітництво з численними етнічними та релігійними меншинами всередині країни. Партія Справедливості й Розвитку (ПСР), перемігши 2002 р. на парламентських виборах, вперше в історії Туреччини запропонувала курдам програму національно-культурного розвитку, започаткувала викладання курдською мовою, дозволила курдські ЗМІ, з електронними включно. Тоді ж офіційно були зняті обмеження на вивчення мов усіх національних меншин. З 2013 р. в країні запрацював перший курдський телевізійний канал. Сьогодні державне мовлення здійснюється також мовами мусульманських меншин країни, народів Балкан, туркменською та арабською мовами [12, р. 16-60].

Покращала мовна ситуація у сфері освіти: у 2002 р. були зняті обмеження на вивчення мов національних меншин й почалося викладання не лише курдською, а й мов черкеських народів. У 2011 р. уряд Туреччини вперше виділив гранти на видавничі потреби для газет і журналів, що видаються національними меншинами [13]. Пакет заходів з демократизації, прийнятий турецьким урядом у вересні 2013 р., надає національним меншинам право на отримання освіти рідною мовою.

Нову культурну політику характеризує гнучкість у національно-релігійних питаннях, які в останні роки розв'язуються через відродження етнокультурних пам'яток меншин та відмови від їх суцільної тюркизації: у 2011 р. уряд Туреччини прийняв безпрецедентне рішення про повернення власності, конфіскованої у релігійних меншин, починаючи з 1936 р. Скасовано закон 1974 р., яким релігійним організаціям меншин заборонялося здобувати нову власність, внаслідок чого по всій країні реконструюються старі й відкриваються нові православні храми. Відбувається поживлення місцевих художніх традицій, культурних об'єктів і символів, до життя повертаються автохтонні топоніми. Поступово культурне життя набуває дедалі більшої демократичності й різноманітності.

До сьогодні одним з найбільочіших етнокультурних питань Туреччини є вірменське, що пов'язано з послідовними домаганнями дискримінованої впродовж десятиліть вірменської громади домогтися визнання Туреччиною геноциду вірмен 1915 р. Туреччина нині активно займається гуманітарними питаннями вірменської громади, відновленням пам'яток вірменської архітектури, поверненням топонімів [14]. Отже, в умовах сучасного світу поступове перетворення Туреччини на поліетнічну та полікультурну цивілізовану державу виглядає цілком відповідним історичному моменту. Разом з тим внутрішньополітична боротьба останніх років у Туреччині, здійснювана під приводом подолання наслідків державного заклоту і супроводжувана масовими арештами та утисками свободи слова, викликає побоювання, що Туреччина скочується до авторитаризму. Це вже призвело до іміджевих і, відповідно, зовнішньополітичних втрат. Однак певні утиски загальнодемократичних прав і свобод не скасовують послідовного прямування країни в бік визнання Іншого як такого, що має право на

існування. Принаймні релігійне й культурне.

Наведені приклади демонструють щонайменше два важливих моменти. По-перше, ціннісне ядро незахідних культур здебільшого ґрунтоване надцінністю загалом, у порівнянні з яким особа, як і будь-яке одичинче, в тому числі й сутнісно пов'язана з ним цінність культурного розмаїття, є нелегітимними і виключеними з кола цінностей. По-друге, така ситуація не є нездоланною. Під невблаганним тиском глобалізаційних реалій ситуація змінюється – **відбувається трансформація самого ціннісного ядра культури**. Питання полягає в тому, чи веде це до руйнації чи занепаду самої культури, ядро якої зазнає змін.

У пошуку відповіді звернімося до **тайваньського досвіду** як найбільш дослідженого під цим кутом зору. Маскультурний продукт проник у Тайвань через Японію вже «обробленим» її національною специфікою. Як показує М. Сяо, японські мелодрами, наприклад, успішно адаптували до місцевих умов сучасну американську та європейську культури й західний спосіб життя і вже в такому вигляді були «імпортовані» на Тайвань [9, с. 80]. Такого роду знайомство з сучасною глобальною культурою через японську масову культуру відбувається і в багатьох інших країнах Північно- та Південно-Східної Азії. Однак поряд з американізацією, європеїзацією і японізацією тайваньського способу життя та масової культури відбувалося «перепакунання» культурної локалізації та адаптації, під час якого були повторно відкрито й відроджено місцеві культури й традиційні елементи місцевого способу життя, включно з традиційною тайваньською кухнею, оперою, ляльковими виставами, збиранням старожитностей, зазнали відродження ритуал чаювання і чайні будиночки, а також виникли тайванські за формою і змістом рок-музика і сучасне мистецтво. Створення національних циркових, танцювальних і театральних труп, здійснене «з великим суспільним ентузіазмом і за державної підтримки», розвиток і поживавлення старих і нових видів мистецтва, сповнених національної символіки й зразків, «можна розглядати як місцеву відповідь на глобалізацію» [9, с. 80-84]. Аналогічні процеси відродження автохтонних культур, розквіт локальних культурних особливостей спостерігається і в інших країнах, які під тиском глобалізаційних процесів відкриваються зовнішньому світу.

Враховуючи все це, а також звертаючись до іншого наведеного у науковій літературі [15; 16; 17; 18; 19; 20] величезного масиву емпіричних даних, що спростовують умоглядні уявлення не досить обізнаних з наслідками культурної глобалізації дослідників, можна вслід за С. Гантінгтоном стверджувати, що «глобалізацію не можна прирівнювати до американізації або культурного імпорту» [9, с. 81]. Наслідком глобалізації на рівні «культури «Мак-світу»», що здійснюється через пристосування «вестернізованих умов і «вписуваність їх у культурний контекст», є потужне зростання ступеня практичної свободи вибору, що тягне за собою вплив на ціннісні ядра «спільнотних» культур та їх поступову трансформацію в бік формування цінності осібно́го, іншого й розмаїття. Що,

однак, не означає руйнацію автохтонних символічних основ національної та етнічної культури, а, навпаки, сприяє їх відродженню.

Використані джерела та література:

1. Лютар Ж.-Ф. Феноменология. СПб.: АЛЕТЕЙЯ, 2001. 160 с.
2. Лефевр В. А. От психофизики к моделированию души // Вопросы философии. 1990. № 7. С. 51-58; Лефевр В. А. Стратегические решения и мораль // Рефлексивные процессы и управление. 2002. Т. 2. № 1. С. 24-26; Лефевр В. Алгебра совести. М.: Когнито-Центр, 2003. 426 с. Лефевр В. Смолян Г. Алгебра конфликта. М.: Либроком, 2011. 70 с.
3. Гонсу Х. История становления мультикультурного общества в Корее: освобождение от комплекса национального превосходства как шаг на пути к обществу культурного и этнического многообразия [Электронный ресурс] // Кореана. Ежеквартальный журнал. Summer 2008. Vol. 4. № 2. URL: http://koreana.kf.or.kr/_Russian/view.asp?article_id=8028.
4. Ким Ён Ми. Мультикультуризация Кореи: в поисках иностранных кварталов в Сеуле [Электронный ресурс] // Кореана. Ежеквартальный журнал. Summer 2008. Vol. 4. № 2. URL: http://koreana.kf.or.kr/view.asp?article_id=8029.
5. Монгольская диаспора в Южной Корее [Электронный ресурс] // Википедия : [сайт]. URL: <http://ru.wikipedia.org/wiki>
6. Чхве Хён. Задачи, которые необходимо решить для создания подлинно мультикультурного общества. [Электронный ресурс]] // Кореана. Ежеквартальный журнал. Summer 2008. Vol. 4. № 2. URL: http://koreana.kf.or.kr/_Russian/view.asp?article_id=8030
7. Глава ЦБ Южной Кореи пожаловался на недостаток мигрантов [Электронный ресурс] // Новости финансов: [сайт]. URL : <http://news.finance.ua/ru/~1/0/all/2013/01/15/294730>.
8. Макэллоу Д. Воспитание гражданского духа: опыт Японии [Электронный ресурс]. URL: <http://dialogs.org.ua/ru/cross/page26357.html>. (дата обращения 8.06.2016)
9. Многоликая глобализация / [под ред. П. Бергера и С. Хантингтона ; пер. с англ. В. В. Сапова ; под. ред. М. М. Лебедевой]. М. : Аспект Пресс, 2004. 379 с.
10. Иммиграция в Японию: условия и практические советы [Электронный ресурс] // Openbusiness.ru: [сайт]. URL : http://www.openbusiness.ru/html_euro/Japan_open8.htm.
11. The Constitution of India 24.09.2012 [Электронный ресурс]. URL : <http://www.constitution.org/cons/india/const.html>
12. Maessen, Enno. Reassessing Turkish National Memory: the AKP and the Nation. Utrecht University, 2012. 76 p.
13. Бахревский Е. Политика «нового османизма» Турции и постсоветское пространство. 16.09.2011 [Электронный ресурс] // Regnum. Информационное агентство : [сайт]. URL : <https://regnum.ru/news/1467970.html>.
14. From Past to Present: Turkey through the Lens of Historical Memory. 1.02.2016 [Электронный ресурс] // World Affairs Council: [сайт]. URL: <https://www.world-affairs.org/past-present-turkey-lens-historical-memory-wac-1282016-event/>.
15. Хелд Д. Глобальные трансформации: политика, экономика, культура. М. : Праксис, 2004. 576 с.
16. Appadurai A. Disjuncture and Difference in the Global Cultural Economy // Theory, Culture, Society. London, 1990. Vol. 7. № 2-3. P. 295-310.
17. Held D., McGrew A. Globalization Theory: Approaches and Controversies. Cambridge : Polity, 2007. 288 p.
18. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. N.-Y. : Princeton University Press, 1997. 453 p.

19. Ritzer G. The Mcdonaldization of society. Thousand Oaks, Calif. : Pine Forge Press, 1996. 265 p.
20. Waters M. Globalization. London ; N.-Y. : Routledge, 1995. xiv. 185 p.

УДК 008 : 299.512 (4 + 510)

Цапко О. М.

ЄВРОПЕЙСЬКА ТА КИТАЙСЬКА ЦИВІЛІЗАЦІЇ В КОНТЕКСТІ КУЛЬТУРНО – ЦІННІСНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

В статті розкриваються сутність і важливі проблеми культурно-ціннісної взаємодії європейської та китайської цивілізацій. Особливе місце в статті приділяється розкриттю ролі неоконфуціанства у сприйнятті китайською цивілізацією європейських цінностей.

Ключові слова: Великий шовковий шлях, цивілізація, неоконфуціанство, антропоцентризм, раціоналізм.

Цапко О. М. Европейская и китайская цивилизации в контексте культурно-ценностного взаимодействия. В статье раскрывается сущность и важные проблемы культурно-ценностного взаимодействия европейской и китайской цивилизаций. Особое место в статье уделяется раскрытию роли неоконфуцианства в восприятии китайской цивилизацией европейских ценностей.

Ключевые слова: Великий шелковый путь, цивилизация, неоконфуцианство, антропоцентризм, рационализм.

Oleg Tsapko. European and Chinese to civilization in a contextin a civilized manner the valued cooheration. In the article basic essense and important problems open up in a civilized manner – the valued co-operation between European and Chinese civilization. The special place in the article is spared to opening of role of nevconfusion perception by Chinese civilization of the European values.

Keywords: Great silk hobbles, civilization, nevconfusion, anthropocentrism, rationalism.

На сьогоднішній день проблема культурно-ціннісної взаємодії європейської та китайської цивілізацій з площини наукової та культурологічної переросла в площину суто практичну і яка, як показує нам останній перебіг подій, може нести для нас відповідні не лише економічні, а й соціокультурні наслідки. В даному контексті ініціатором активізації цієї культурно-ціннісної взаємодії виступила Китайська народна республіка, яка є основним презентантом проекту Великого шовкового шляху як основної зв'язуючої ланки обох цивілізацій за загальною назвою «Один пояс, один шлях». За задумом авторів цього проекту, він повинен «відкрити нові шляхи співробітництва перед усіма сторонами світу, прагнути вирішити спільні проблеми, які стоять перед розвитком всього людства» [1]. Кінцевою метою реалізації проекту Шовкового шляху є сприяння розвитку всестороннього співробітництва між Китаєм та Європою, а також «реалізація спільного прагнення до стійкого миру та стабільного розвитку» як одного з основних

чинників культурно-ціннісної взаємодії європейської та китайської цивілізацій [2] .

Питаннями культурно-ціннісної взаємодії обох цивілізацій займалися науковці та мислителі ще з найдавніших часів, однак їх конкретне наукове вивчення розпочалося в епоху Просвітництва. На сьогоднішній день найбільш відомими працями з цієї проблеми є роботи вітчизняних дослідників Ю. Павленка та Ю. Пархоменка, а також – російських вчених А. Іонова, П. Кожина та інших. Однак, незважаючи на серйозний науковий доробок вищезазначених вчених, важливі історичні аспекти культурно-ціннісної взаємодії європейської та китайської цивілізацій залишаються нерозкритими.

Сама ж культурно-ціннісна взаємодія європейської та китайської цивілізацій сягає своїми коріннями в глибину віків. Першою зв'язуючою ланкою між обома цивілізаціями, як зазначав у своїх щоденниках М. Реріх, були кочові племена, які охоплювали обширну степову зону Євразійського материка [3, с. 24]. Однак, особливу роль в цьому процесі відіграв Великий шовковий шлях, що представляв собою найвідоміший торговельний маршрут старожитності й виник у перші сторіччя до нашої ери. Цим шляхом товари з Китаю потрапляли до Східної та Західної Європи, Близького Сходу, Північної Африки. Великий шовковий шлях є системою караванних доріг, що сполучають Євразію від Середземномор'я до Китаю і що служили в епоху давнини і середньовіччя вузловим пунктом для ведення торгівлі й діалогу культур Сходу і Заходу.

Найвідоміший («шовковий шлях») – це шлях, який розпочався ще в 138 р., коли із столиці династії Хань вийшов перший посольський караван, що супроводжував князя Чжан Цзяня, якого імператор У-ді послав у країни Заходу. Цей маршрут починався в Ханьській столиці на сході і закінчувався в столиці Римської імперії на заході. Окрім цієї дороги, є ще два менш відомі шовкові шляхи. Один з них починався в провінції Сичуань, перетинав провінцію Юань і тягнувся до північних теренів Бірми, а потім через річку Брахмапутра він тягнувся до кордонів Індії і йшов уздовж узбережжя найбільшої річки Індії – Гангу до Іранського нагір'я [4, с. 43].

У 1986 р. в місті Гуанхань провінції Сичуань на руїнах Саньсін археологи виявили декілька археологічних пам'яток, пов'язаних з культурою західної Азії і Афін. У тому числі в руки археологів потрапили золотий жезл завдовжки 142 см, священне дерево заввишки 4 м і декілька бронзових виробів. Археологи вважають, що ці пам'ятки є свідками часу початку торговельних контактів і обміну в межах шовкового шляху. Якщо припущення вчених правильні, то шовковий шлях між двома цивілізаціями сформувався більше трьох тисячоліть тому.

В даному контексті слід зазначити, що обидва культурні осередки – і європейський, і китайський, – зобов'язані своїм становленням і подальшим піднесенням неолітичній революції, яка спричинила перехід до землеробства і започаткувала не лише суспільні, а й ментально-культурні особливості

становлення обох цивілізацій [4, с. 46]. На специфіку тієї чи іншої цивілізації найбільше впливають природно-географічні та релігійні фактори.

Ядро європейської цивілізації формувалося в західній частині континенту, де природнокліматичні умови були досить сприятливими: півострівне розташування неподалік від теплої течії Гольфстріму, відносно тепла й коротка зима і тривале літо, оптимальна кількість атмосферних опадів, що робило непотрібною іригаційну систему землеробства і все, що з нею пов'язане, достатньо родючі ґрунти. З одного боку, це спонукало активно розвивати аграрне виробництво, а з іншого – робило його дуже ефективним. Як уже зазначалося, люди в усіх цивілізаціях вимушені пристосовувати знаряддя виробництва до існуючих природних умов. За різних умов складаються різні типи суспільно-виробничих технологій. На відміну від екстенсивної суспільно-виробничої технології, що набула поширення на Сході, в основі європейської цивілізації – інтенсивна технологія, спрямована на підкорення сил природи, на перетворення її відповідно до потреб людини, оволодіння глибинними, сутнісними сторонами природи аж до розщеплення атомного ядра з метою одержання енергії [5]. Ця технологія від початку зумовлювалася такими природними умовами, які висували підвищені, суворі вимоги до господарської діяльності людей (сезонність, один урожай, більше потреб у життєзабезпеченні тощо).

Вона характеризується наступними рисами:

- граничне напруження фізичних й інтелектуальних сил суспільства і кожної окремої людини;
- доцільна організація усього трудового процесу;
- підвищена увага до виконання трудових дій;
- постійне удосконалення засобів праці, засобів і методів впливу на природу;
- оволодіння глибшими закономірностями природи;
- безперервний розвиток знань про природу та використання їх у трудовому процесі.

Таким чином цивілізація, що базується на такій технології, має діяльний і навіть радикальний характер на відміну від тих цивілізацій, які тяжіють до пристосування і гармонійного співіснування з природою і важливою характеристикою яких є традиційність. Європейська цивілізація найбільше цінувала і цінує інновації, інноваційну діяльність. У свій час видатний французький філософ А. Бергсон зазначив передумови динамічного розвитку Європи: «...зусилля деяких людей створити нове і зусилля решти прийняти це нове і пристосуватися до нього» [4, с. 46].

Однією з провідних рис європейської цивілізації, сприйнятих від античності, є антропоцентризм, тобто визнання людини в ролі «центра світобудови». Ще у V ст. до н. е. давньогрецький філософ Протагор проголосив: «Людина є мірою всіх речей!». Згодом поняття «людина» зазнало складної еволюції: богоподібна людина античності, обране творіння Бога в Середньовіччі, богорівний індивід Ренесансу, вільна особистість.

Але говорити про європейську цивілізацію як цілісну систему ми можемо лише після того, як три найважливіші системоутворюючі процеси – феодалізації, християнізації та етнополітичної консолідації народів Європи – досягли певної зрілості. На сьогоднішній день більшість дослідників вважає, що за початкову точку існування європейської цивілізації слід брати час оформлення її територіально-політичного ядра – імперії Карла Великого (742-814 рр.). Це був франкський король Хлодвіг, а потім імператор з династії Каролінгів Карл Великий, чиї завоювання призвели до утворення великої імперії, а його політика сприяла формуванню феодалних відносин у Західній Європі, а також зміцненню позицій християнства. Імператору частково вдалося здійснити об'єднання земель на основі германських і романських цінностей, тому його часто називають «батьком Європи».

Важливим чинником, який сформував культурно-ціннісні основи сучасної Європи та європейців, стала Реформація – складний релігійний і соціальний рух, який набув форми боротьби проти всеосяжного панування католицької церкви в духовній, політичній та економічній сферах.

Протестантизм викликав суттєві світоглядні зрушення, які вплинули на економічний розвиток Європи. Апологет протестантизму, німецький богослов М. Лютер учив, що кожна людина має з максимальною серйозністю поставитися до своєї справи, свого покликання – орати землю, виготовляти ремісничі вироби, торгувати, учити дітей, керувати державою. Чим краще людина виконує свою справу, тим більше її діяльність до вподоби Богу [6, с. 12]. Ж. Кальвін наголошував, що саме успіх у земних справах, а не «добрі справи» – пожертви на церкву, обряди й індульгенції, за які католицька церква брала великі гроші, – є запорукою спасіння душі.

Серед факторів, які зумовили специфіку історичного розвитку європейської цивілізації, слід підкреслити її раціоналізм. Починаючи з XVI ст. у Західній Європі раціоналізується все: способи ведення господарства, соціальна і культурна сфери. Так, в економіці остаточно стверджується переконання, що все без винятку піддається кількісному обліку, що сприяє підвищенню рентабельності виробництва. Окрім того, протестантизм можна розглядати як форму раціоналізації самого християнства. Європейська цивілізація вже не була зацікавленою у простому відтворенні мудрості минулого. Вона почала сприймати себе як таку, що здатна до безкінечного розширення в галузі нового знання. Це, в свою чергу, послужило перевагам Європи над іншими цивілізаціями і на початкових етапах сформувало європоцентричний тип мислення і відповідне ставлення європейців до представників інших цивілізацій; зокрема це стосувалося і цивілізації китайської.

У наш час Європа складається з 48 держав, кожна з яких – зі своєю складною історією. І все ж можна вести мову про неї як про цілісність. Хоча на відміну від усіх інших цивілізацій вона відрізнялася більшою внутрішньою складністю, неоднорідністю та рухливістю. Як засвідчила історія, різноманітність культур давала імпульс до змагання, яке сприяло

контактам і взаємозбагаченню. Проте консолідуючим фактором в усі часи було усвідомлення: «Ми – європейці».

Щодо формування китайської цивілізації, то тут і по сьогоднішній день точаться дискусії. При цьому як китайські, так і зарубіжні науковці висувують найрізноманітніші версії. Останнім авторитетним дослідженням в цьому питанні є монографія професора Сюнь Чжоаня «Китай – змішане суспільство, що постійно змінюється». В цій роботі її автор доводить, що формування китайської самобутньої цивілізації відбулося шляхом міграції різних народів, які тоді населяли Азію, а саме так званих «північних» народів сюнну (гунів), монголів, тюрків тощо. Сам же розвиток китайської цивілізації проходив екстенсивним шляхом: від центру, а саме – центральної рівнини, – на північно-східні області сучасного Китаю [7].

Таким чином професор Сюй у своїй книзі презентує ідею культурного плюралізму, а саме доводить, що розвиток і процвітання китайської цивілізації є заслугою не якоїсь однієї особи або династії, а всього комплексу етнокультурних взаємовпливів, які зазнавала Китайська цивілізація.

У сприйнятті європейськими мислителями китайська цивілізація поставала своєрідною особливістю і навіть альтернативою європейській. Зокрема Ш. Монтеск'є зазначав, що тут «панує дух рабства, який пояснюється її географічними особливостями». Тому, на думку мислителя, влада в Китаї повинна бути «завжди деспотичною, і якби там не було такого крайнього рабства, то це призвело би до розвалу країни» [8, с. 266].

Ж. - Ж. Руссо відзначав цікаву особливість китайської цивілізації, яка, на його думку, мала спроможність поєднувати непокдане, а саме – деспотизм з конфуціанською освіченістю китайських чиновників, рівних яким в Європі не було [9, с. 15].

Загальний підсумок ставлення європейських інтелектуалів до китайської цивілізації ми знаходимо у праці К. Вольнея «Руїни, або Роздуми про революції імперій». На його думку, китайська цивілізація поринула у глибоку пітьму. «Китайці, огрубілі від деспотизму правлячого за допомогою бамбукових палиць класу, засліплені астрологічними марновірствами, сковані непоршними збірками звичаїв та традицій, повною непридатністю системи своєї мови і особливо погано побудованої писемності, видаються мені народом-автоматом з їхньою потворною цивілізацією» [10, с. 62].

В основі китайської цивілізації лежать давні філософські системи даосизму і конфуціанства, які відіграли помітну роль і у процесі активізації культурно-ціннісної взаємодії між європейською та китайською цивілізаціями.

Зокрема створене на основі конфуціанських ідей в XI ст. неоконфуціанство відразу запрезентувало себе як одна із найбільш відкритих для сприйняття досягнень інших культур інтелектуальних течій. Основоположниками неоконфуціанства вважають «п'ять мудреців» епохи Сун, а саме Чжоу Дуна, Шао Юна, Чжан Цзяна, Чен Хао і Чен [11, с. 74].

Саме неоконфуціанство у XVI ст. стало запозичувати здобутки європейської інтелектуальної традиції, і в першу чергу це стосувалося

християнських цінностей. Так, один з відомих неоконфуціанців Сюй Гуанци допомагав італійському єзуїту Маттео Річі перекладати на китайську мову «Початки геометрії Евкліда». Згодом під впливом європейських наук Сюй Гуанци пише свої наукові трактати прагматичного характеру, до числа яких відносяться «Думи», які були викладені в шести прописах із «Канонів поезії», «Відмінності і подібності у вимірах», «Гідротехнічні методи Великого Заходу», «Стандартні обчислювання квадратного кореня» тощо [11, с. 75].

Велику організаційну діяльність розгорнув Ян Тиньюнь, який в м. Ханчжоу у XVI ст. заснував першу християнську общину. Крім того, він написав і цілий ряд богословських трактатів: «Записана проповідь про святу воду», «Світло з небес» тощо [5]. Зусилля Яна Тиньюня були направлені на захист християнства та примирення його з китайськими традиціями, що ще більше зближувало європейських місіонерів з неоконфуціанцями.

В 1615 р. Ватикан дозволив китайським священикам на літургії і при відправленні таїнств використовувати замість латини китайську мову. Процес інтенсивного культурного взаємообміну перервався в 1644 р. у зв'язку з маньчжурським завоюванням Китаю.

В подальших століттях процес культурно-ціннісної взаємодії обох цивілізацій не припинявся, незважаючи на всі історичні перипетії. В сучасних умовах глобалізації, яка призвела до активізації культурно-ціннісних зв'язків між різними культурами світу, а також до посилення економічної могутності та впливу КНР, перетворивши цю державу на одного із найбільш впливових світових гравців, культурно-ціннісний обмін між європейською та китайською цивілізаціями набув нового спрямування.

15 травня 2017 р. в Пекіні відбувся міжнародний форум під назвою «Один пояс – один шлях». На ньому виступив нинішній лідер Китаю Сі Цзєнпін. У своїй промові він зокрема зацентрував увагу присутніх на тому, що «Шовковий шлях – це проект цивілізаційний, інноваційний, і цифровий, і «зелений» одночасно». При цьому китайський керівник зазначив, що світ зміниться, коли проект буде реалізовано у 2030 р. Крім того, Сі Цзєнпін також підкреслив, що цей проект «наближає мрію Китаю про гармонійний світ» [7].

Розробляючи концепцію «Шовкового шляху», Китай також активно пропагує свої основні цивілізаційні цінності, до яких зокрема відносяться: взаємна довіра; взаємна вигода; рівність; взаємні консультації стосовно вирішення проблемних питань; повага до множинності та багатства різних культур; прагнення до спільного розвитку.

При цьому КНР проводить активну політику пропаганди своїх основних цивілізаційних цінностей, роблячи велику ставку, перш за все, на молодь. Зокрема організовуються щорічні поїздки молоді в КНР. Крім того, майже по всіх країнах пострадянського простору діють інститути Конфуція та університет ШОС. Для пропаганди своїх цивілізаційних цінностей КНР щороку в середньому витрачає \$ 50 млрд.

Підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити ряд висновків:

– процес культурно-ціннісної взаємодії між європейською і китайською цивілізаціями має глибоку історію, яка сягає своїми витокami третього тисячоліття до нашої ери;

– протягом всієї історії між двома цивілізаціями були установлені міцні соціокультурні зв'язки, які в кінцевому результаті, незважаючи на складність взаємин, призвели до інтелектуального та культурно-духовного збагачення обох цивілізацій;

– на сьогоднішній день пропагована КНР ідея «Один пояс – один шлях» значно посилює соціокультурну взаємодію між європейською та китайською цивілізаціями, виводячи її на новий рівень.

Використані джерела та література:

1. Дэн Сициань. Укреплять дух Шелкового пути. Вместе строят Великий шелковый путь // Китай. 2014. №7 (105). С. 4.
2. Ван Ивэй. Мудрость Китая послужит мировому развитию // Китай. 2016. №9 (131). С. 4.
3. Рерих Н. Шамбала. М.: Евразия, 2017. 146 с.
4. Васильев Л. Социальная структура и социальная мобильность на традиционном Востоке / Классы и сословия в докапиталистических обществах Азии. Проблемы социальной мобильности. М., 1986. С. 42-49.
5. Кожин П. Китай на пути к возрождению // Китай. 2014. № 7 (105). С. 15
6. Гегель Г. Философия права. СПб., 1993. 480 с.
7. Чжан Цзывей. Вглубь истории формирования Китая // Китай. 2016. № 6 (128). С. 15.
8. Монтескье Ш. О духе законов / Избранные произведения. М.: Госполитиздат, 1955. 803 с.
9. Руссо Ж. – Ж. Рассуждения о науке и искусствах / Трактаты. М.: Наука, 1969. 704 с.
10. Вольней К. Руины, или Размышления о революции империй. М., 1928. 234 с.
11. Ионов А. Мудрость китайской науки // Китай. №9 (131). 2016. С. 74-75.

УДК 001.92 : 001.32 (4)

Мирончук О. А.

ЄВРОПЕЙСЬКА АСОЦІАЦІЯ ОРГАНІЗАТОРІВ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИХ ЗАХОДІВ (EUSEA): НОВИЙ ДОСВІД І НОВІ МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ ПОПУЛЯРИЗАЦІЇ НАУКИ У ГЛОБАЛІЗОВАНОМУ СВІТІ

В статті аналізується досвід Європейської асоціації організаторів науково-популярних заходів (European Science Events Association – EUSEA) з популяризації науки. Охарактеризовано основні форми та методи діяльності EUSEA в справі популяризації наукових досліджень. З'ясовано можливості поширення серед української наукової спільноти європейського досвіду формування науково світоглядних орієнтирів суспільства, а також простежено активні трансформації, які переживає зараз популяризація наукової діяльності. Проаналізовано типологію сучасних форм популяризації науки. Наведено власний практичний досвід у цій сфері, здобутий в ході

підготовки та проведення Всеукраїнських фестивалів науки.

Ключові слова: *європейський досвід, популяризація науки, суспільне розуміння науки, EUSEA, доповідь Бодмера, діалог науки та суспільства, глобалізація, глобалізований світ, фестиваль науки.*

Мирончук О. А. Европейская ассоциация организаторов научно-популярных мероприятий (EUSEA): новый опыт и новые возможности для популяризации науки в глобализованном мире. В статье анализируется опыт Европейской ассоциации организаторов научно-популярных мероприятий (EUSEA) по популяризации науки. Охарактеризованы основные формы и методы деятельности EUSEA в деле популяризации научных исследований. Выявлены возможности распространения среди украинского научного сообщества европейского опыта формирования научно мировоззренческих ориентиров общества, а также прослежены активные трансформации, которые переживает сейчас популяризация научной деятельности. Проанализирована типология современных форм популяризации науки. Представлен личный практический опыт в этой сфере, полученный в ходе подготовки и проведения Всеукраинских фестивалей науки.

Ключевые слова: *европейский опыт, популяризация науки, общественное понимание науки, EUSEA, доклад Бодмера, диалог науки и общества, глобализация, глобализованный мир, фестиваль науки.*

Olena Myronchuk. European Science Events Association (EUSEA): new experience and new opportunities for the popularization of science in a globalized world. The article analyzes the experience of the European Science Events Association (EUSEA) on the popularization of science. The main forms and methods of EUSEA activity on the popularization of scientific research are described. The potentiality of propagation the European experience on formation the scientific world outlook orientations of the society among the Ukrainian scientific community has been clarified, and active transformations of popularization of scientific activity are explored. The typology of modern forms of science popularization is analyzed. The personal practical experience in the sphere of popularization of science, obtained during the preparation and holding of All-Ukrainian Science Festivals, is presented.

Keywords: *European experience, popularization of science, public understanding of science, EUSEA, Bodmer Report, dialogue of science and society, globalization, globalized world, science festival.*

Складність структури науки обумовила розмаїтість визначень її предмету. Вихідною основою розуміння науки є сама наукова діяльність, наукова творчість, а також вивчення загальних та специфічних законів природи і суспільства.

Підкреслюючи гетерогенність науки і надзвичайну складність її за своєю структурою, дослідники виділяють більше десяти, принаймні 11 її аспектів: своєрідний вид і система знань; специфічний спосіб пізнавальної діяльності; особливий соціальний інститут; система різних культурно-історичних типів; різні види наукової діяльності (що включають пізнавальну, практичну, організаційну, інноваційну тощо); різні області і наукові дисципліни; емпіричні, теоретичні, метатеоретичні рівні знання; безліч цінностей і регуляторів діяльності, таких як істина, користь, обґрунтування, доказ; система різних методів і наукових дисциплін; просторова різноманітність (глобальні, національні, регіональні науки); система інтеграції знання (наукові видання, журнали, конференції тощо) [1, с. 27].

Окрім того, найважливішою особливістю розвитку сучасної науки визначається різке посилення такої її складової, як науково-інноваційна діяльність, яка надає дедалі більшого впливу на прогрес у всіх основних сферах життєдіяльності суспільства [2, с. 148].

З іншого боку, самі вчені усвідомлюють і наголошують на тому, що на відміну від спорту, масової культури та політики пересічному громадянину важко пояснити доступною мовою важливість і необхідність розвитку науки, якщо держава претендує на визначення «цивілізована» [3].

Загальновідомо, що стан та розвиток науки, отримання та реалізація її здобутків є надзвичайно важливими для розвитку суспільства. Тому визначення шляхів, темпів і способів розвитку науки, а також акцентування уваги на значенні науки в житті суспільства, популяризація науки є однією з найгостріших проблем сучасності.

Попри накопичений сьогодні певний творчий доробок науковців, присвячений різним аспектам популяризації науки, зокрема, П. Бовлера [4], М. Головка [5], Н. Дівесової [6], М. Загідуллої [7], Г. Корнеліса [8], Б. Пастухової [9], К. Сагана [10], Ю. Хабермаса [11], А. Челтибашева та І. Курляндської [12] у сучасній вітчизняній науці вивчення багатьох конкретних спрямувань розвитку та формування високого іміджу науки в національній самосвідомості, за незначним винятком, перебуває поки що поза увагою українських дослідників.

Сьогоднішнє суспільство переживає серйозні динамічні зміни, зумовлені складною сукупністю технологічних, соціально-політичних, економічних факторів. Наука в цих змінах відіграє провідну роль, і значимість її ролі постійно зростає. Тому виявляються надзвичайно важливими питання про те, як представлена наука в суспільній свідомості й за допомогою яких інструментів можна коригувати її образ, впроваджуючи інновації, протидіючи поширенню недостовірних знань і помилкових уявлень, а також сприяти більш здоровим і конструктивним відносинам між наукою і суспільством.

Актуальність дослідження обумовлена активними трансформаціями, які зараз переживає популяризація науки. Найважливішими факторами, що викликають ці зміни, є технологічні новації, перш за все ті, які стосуються способів поширення інформації, а також перехід до ринкової економіки, що стався кілька десятиліть тому. Якщо вплив нових інформаційних технологій є чинником оновлення популяризаторської діяльності, то трансформація під впливом ринкових відносин – це фактор, більш значущий для української наукової спільноти в силу суспільно-політичних змін останніх десятиліть і пов'язаних з ними нових викликів для популяризації вітчизняної науки. Щоб відповісти на ці виклики правильно і результативно, необхідно мати системне знання про популяризацію науки, а також про передовий європейський досвід у цій сфері.

Мета статті – проаналізувати досвід Європейської асоціації організаторів науково-популярних заходів (European Science Events Association – EUSEA) з популяризації науки та охарактеризувати основні

форми та методи діяльності EUSEA в справі популяризації наукових досліджень. Окрім того, ми спробуємо з'ясувати можливості поширення цього досвіду для української наукової спільноти.

Одним з проявів системного знання про популяризацію науки є класифікація її форм, яка б давала розуміння можливостей поширення науково-популярної інформації для тих, хто цим займається.

У загальному вигляді цілями популяризації науки є: 1) популяризація з метою інформування широких верств населення про наукові винаходи та відкриття, про діяльність наукових колективів, установ і окремих вчених; 2) популяризація з метою роз'яснення суті складних явищ, представлення наукової інформації в доступній, зрозумілій формі; 3) популяризація за допомогою використання цікавих образів та художніх засобів з метою залучення молоді до світу винаходів і відкриттів; 4) популяризація з метою навчання будь-якої сфери знання або фрагменту знання, що часто може відіграти роль ефективної профорієнтації молоді.

Наука була й залишається однією з рушійних сил суспільного розвитку. Сьогодні ми можемо говорити про амбівалентність ролі науки в житті людства: з одного боку, її досягнення сприяють вирішенню соціальних проблем, а з іншого – сучасна наука та її техніко-технологічні втілення спричиняють низку соціальних проблем, які раніше були невідомі людству.

Для розвитку науки в країні важливі не тільки гроші, – вважає британський вчений українського походження Леонід Пономаренко, який працює в університеті Ланкастера. Наукова група, у складі якої він працював, у 2004 р. відкрила графен і через шість років отримала за це Нобелівську премію з фізики. Отож, банальною була б відповідь, що для розвитку української науки не вистачає лише фінансування. Самі ж вчені бачать проблему набагато глибше. Це не лише питання організації наукового процесу чи навіть менталітету. Передусім політики, бізнесмени і суспільство повинні розуміти, що країні це потрібно, що без цього просто не вижити. А для початку достатньо просто запозичити європейський досвід, зрозуміти і засвоїти європейські цінності і правила. Лише в цьому випадку наука в Україні може стати частиною європейського науково-дослідницького простору. Вчений переконаний, що якби держава підтримувала різні наукові ініціативи, науково-популярні конференції, то це привернуло б увагу значної кількості молоді та було б значним кроком у цивілізоване майбутнє [13].

Одним зі шляхів підвищення інтересу до дослідницької і наукової діяльності в суспільстві є проведення різних заходів, спрямованих на популяризацію наукових знань і досягнень. До таких дієвих форм роботи, на нашу думку, можна віднести створення як тимчасово діючих, так і постійних тематичних виставок, експозицій, присвячених досягненням науки і техніки в різних сферах знання та їх практичному застосуванню, а також проведення комплексних заходів, таких як День знань, Дні науки, Фестиваль науки.

Надзвичайно важливим чинником у справі популяризації науки є взаємодія журналістів з ученими, на що останні самі звертають увагу [14]. У цьому випадку показовим є досвід Великої Британії.

У 1831 р. була створена Британська асоціація сприяння розвитку науки (British Association for the Advancement of Science – BA; з 2009 р. – Британська наукова асоціація (British Science Association – BSA)). Основним завданням асоціації було продемонструвати суспільству важливість науки в житті держави, забезпечити організаційну й фінансову підтримку досліджень та допомогти поширенню наукової інформації. За підтримки асоціації у Великій Британії стали проводитися й набувати все більшої популярності публічні лекції, дискусії, демонстрації дослідів. Згодом ці заходи набули нової організаційної форми, їх стали називати фестивалями науки [15, с. 27].

У країнах Європи проведення фестивалів науки набуло найбільшого поширення протягом останніх десяти-п'ятнадцяти років. Також фестивалі стали популярними у США, Канаді, Китаї, Росії. Для нашої країни це відносно нова форма популяризації знань [16, с. 20].

Україна долучилася до фестивального руху у 2007 р., коли за ініціатииви Національної академії наук України було проведено I Всеукраїнський фестиваль науки, в організації якого взяла також активну участь Британська Рада в Україні.

В травні 2018 р. відбудеться вже XII Всеукраїнський фестиваль науки. Протягом дванадцяти років його організаторами разом з Національною академією наук України є Міністерство освіти і науки України; Міністерство молоді та спорту України, Національний центр «Мала академія наук України»; Національна академія медичних наук України; Національна академія педагогічних наук України; Національна академія аграрних наук України; Національна академія правових наук України; Національна академія мистецтв України; Київський національний університет ім. Тараса Шевченка; Національний технічний університет України «КПІ».

Партнерами НАН України з організації та проведення Всеукраїнського фестивалю науки вже традиційно є Британська Рада, Посольство Французької Республіки в Україні, Посольство Федеративної Республіки Німеччина в Україні, Французький культурний центр, Інститут Франції, Німецька служба академічних обмінів DAAD.

Спільно з іноземними партнерами вперше в Україні було проведено «науковий пікнік», «науковий театр», «парадокс-шоу» та «наукові кафе».

Успішне проведення Всеукраїнських фестивалів науки продемонструвало корисність таких заходів. Діти та молодь потребують знань і експериментів, навчання і відкриттів через спілкування з науковцями, навчальні програми.

Всеукраїнський фестиваль науки з кожним роком згуртовує навколо себе дедалі більше молоді, яка прагне пізнавати нове, цікавиться тим, як побудований та розвивається світ. Фестиваль знайомить людей з тими, кому вони зобов'язані науково-технічним прогресом, допомагає формуванню в Україні середовища, сприятливого для результативних наукових колективів, розвиває діалог між науковим співтовариством, державою та суспільством.

Успішне проведення Всеукраїнських фестивалів науки демонструє великий інтерес громадськості до таких форумів та актуальність і значущість

популяризації науки для розвитку суспільства. З кожним роком кількість учасників і гостей фестивалю зростає. Це об'єктивно свідчить про підвищення інтересу до науки в українському суспільстві.

Усталеною є думка про те, що актуальність нового типу відносин між наукою і суспільством вперше була закріплена в доповіді Лондонського Королівського товариства «Розуміння науки суспільством», яка була підготовлена в 1985 р. ініціативною групою під керівництвом відомого британського вченого У. Бодмера [17].

Фактично доповідь Бодмера є одним з перших в новітній історії звернень вчених до глав урядів розвинених країн і широкої громадськості, яке конструктивно обґрунтовує необхідність цілеспрямованого формування у суспільства науково орієнтованих підвалин світогляду. Крім аналітичного розділу, вона містить ряд практичних рекомендацій урядовцям, представникам мас-медіа, наукових, освітніх і бізнес-співтовариств, підкреслює важливість розуміння науки, виходячи з того, що протягом всього свого життя люди залучені в процеси прийняття рішень, які зачіпають всі рівні і сторони життєдіяльності, і чим краще люди розуміють науку, тим більш правильні рішення вони приймають.

У цьому сенсі дослідники відзначають близькість ідеології доповіді У. Бодмера до уявлень Ю. Хабермаса про сцієнтизм і необхідність епістемологічної модернізації суспільства [11]. Однак, на відміну від ідей Ю. Хабермаса, доповідь значною мірою орієнтована на практику реалізації зазначених у ній положень [18].

В цілому ж основна ідея доповіді У. Бодмера зводиться до того, що краще розуміння науки в суспільстві буде відігравати одну з провідних ролей в його розвитку і, можливо, стане одним з основних елементів, що підтримують його процвітання. Таким чином, краще розуміння науки сприяє поліпшенню якості прийнятих рішень як на рівні окремих індивідів, так і на рівні всієї країни, і тим самим покращує якість життя [17, с. 31].

Після написання доповіді У. Бодмера пройшло більше тридцяти років. Однак, варто відзначити, що свого часу вона викликала досить широкий громадський резонанс, стала ідейною платформою цілого ряду національних і міжнародних наукових, державних і громадських комітетів, товариств і організацій, що підтримують ідею розвитку громадського розуміння науки, і досить серйозно вплинула на зміну ставлення, наприклад, державних академій по всьому світу до питань суспільної політики й формування суспільного розуміння науки.

За короткий термін були створені численні комітети при національних академіях та наукових товариствах, мета яких полягала в підтримці проєкту громадського розуміння науки.

В даний час більшість цих комітетів перетворилися на серйозні організації, що мають самостійний статус, фінансування й спричиняють помітний вплив на політику, наприклад, Коаліція з громадського розуміння науки в США (Coalition on the Public Understanding of Science – COPUS) та Комітет з громадського розуміння науки у Великій Британії (Committee on

the Public Understanding of Science – COPUS); Австралійський Національний центр з підвищення обізнаності громадськості про науку (The Australian National Centre for the Public Awareness of Science – CPAS); Китайський науково-дослідний інститут популяризації науки (China Research Institute for Science Popularization – CRISP); Рамкові програми наукових досліджень і технологічного розвитку Європейського Союзу за напрямком «Наука і суспільство».

У 2001 р. з метою сприяння активізації діалогу між науковою спільнотою, засобами масової інформації та громадськістю була створена EUSCEA. Сьогодні її членами є понад 100 організацій з 36 країн світу. У 2008 р. НАН України стала членом цієї міжнародної організації.

Основним своїм статутним завданням асоціація вбачає сприяння «підвищенню обізнаності громадськості задля розуміння науки і техніки» і створення платформи для популяризації науки, налагодження діалогу між наукою і суспільством, дослідниками і громадянами, політиками та новаторами шляхом проведення різноманітних науково-популярних заходів, формат яких надзвичайно широкий [19].

Щорічно під егідою EUSCEA в Європі проводиться близько 60 фестивалів науки. За підтримки Єврокомісії вони проводяться в різних європейських країнах у різний час один за одним. Таким чином виникає так звана «карусель фестивалів науки», яка охоплює більшість країн Європи.

У 2006 р. EUSCEA вперше організувала Європейський фестиваль науки, який отримав назву WONDERS (Welcome of Observations, News and Demonstrations of European Research and Science – Ласкаво просимо в світ спостережень, відкриттів і демонстрацій європейських досліджень і науки). Організаторами і координаторами Європейського фестивалю стали EUSCEA, ECSITE (European Network for Science Centres and Museums – Європейська мережа наукових центрів і музеїв) та EUSJSA (European Union of Science Journalists' Associations – Європейське об'єднання асоціацій наукових журналістів).

У проведенні фестивалю взяли участь понад 20 європейських наукових організацій. Загалом в рамках цього проекту упродовж 2006 р. в Європі проведено 31 захід з популяризації науки. В другому Європейському фестивалі науки, який відбувся у 2007 р., взяли участь понад 30 наукових організацій з 25 країн Європи [16, с. 20-21].

Щорічні конференції EUSEA збирають близько 100 представників з майже 50 організацій із різних країн світу.

Створення таких міжнародних організацій, як EUSCEA, є свідченням глобалізації процесів популяризації науки та неможливості бути осторонь цих процесів, якщо держава прагне посісти гідне місце в світовій спільноті.

Навесні 2001 р. група ентузіастів в Гетеборзі, що займалася організацією таких науково-просвітницьких заходів, як тижні науки, наукові фестивалі, дні науки, вирішила, що настав час зібрати воедино ідеї, інструкції та рекомендації, які допоможуть в організації таких «науково-просвітницьких подій», або «Science Communication Events» (SCE), як їх назвали самі члени

ініціативної групи.

Цей проект отримав підтримку Європейської комісії з тим, щоб люди змогли відвідати, проаналізувати і задокументувати численні європейські науково-просвітницькі події. Одним з результатів виконаної роботи стала Біла книга науково-просвітницьких подій в Європі, яка переслідувала такі цілі: оцінити поточний стан науково-просвітницьких подій в Європі; резюмувати стратегії зі створення нових науково-просвітницьких подій; упорядкувати рекомендації з підтримки існуючих науково-просвітницьких подій; зібрати і представити приклади позитивного досвіду та цінні ідеї; сприяти збільшенню співтовариства, пов'язаного з науково-просвітницькими подіями в Європі [20].

Біла книга призначалась в основному для професійних організаторів і фахівців в галузі освіти та науки: викладачів, журналістів, вчених та учнів – загалом для людей, які прагнуть поліпшити рівень «суспільної грамотності» і розуміння природничих і гуманітарних наук та технологій», особливо в Європі, і, зрештою, але не в останню чергу, для європейських політиків і менеджерів компаній.

Біла книга популяризації науки, або ж дослівно «Науково-просвітницькі події в Європі. Біла книга», розроблена в 2005 р., описує європейський досвід популяризації науки – проведення різних науково-популярних заходів. Вона складається з трьох частин або 13 глав, що описують все від філософії і мети популяризації до прикладних моментів, пов'язаних зі специфікою менеджменту і фінансування науково-популярних проектів. До створення цієї книги долучилися Петер Реберник із Австрії, з яким ми підтримуємо тісні контакти, Магдалена Фікус із Польщі, з якою автору пощастило познайомитись 2008 р. на Манчестерському фестивалі науки, Анніка Лоцман-Даль (Швеція), Аннетт Сміт (Великобританія), Янник Вольтман (Нідерланди) та ще цілий ряд ентузіастів своєї справи.

Згідно з результатами дослідження, проведеного Соціологічною групою «Рейтинг» у вересні 2017 р. на замовлення Громадської спілки «Форум Українського Партнерства» серед працівників наукових установ Дніпра, Києва, Львова, Одеси та Харкова, 86% опитаних вважають, що науковці повинні займатися популяризацією науки (читати відкриті лекції, видавати статті в ненаукових журналах, давати коментарі для ЗМІ, брати участь у телепрограмах тощо). Лише 5% висловили протилежну думку та 9% не змогли відповісти на це запитання. У свою чергу, 45% заявили, що особисто займаються популяризацією науки (21% – постійно, 24% – час від часу). Більше половини відповіли, що не ведуть такої діяльності [21].

Сьогодні маємо певні зрушення в сфері популяризації науки. Окрім Всеукраїнського фестивалю науки, Днів науки, наукових пікніків у вересні 2017 р. в Києві пройшла перша науково-популярна конференція під назвою «Brain&Ukraine», в ході якої вчені з України і різних країн світу просто і доступно розповідали про ті галузі науки, якими вони займаються. «Brain&Ukraine» – це нова комунікаційна платформа, що має на меті об'єднати світ науки із широкою аудиторією та згуртувати науково-

популярні ініціативи. Проект має на меті популяризувати науку в Україні та формувати новий науково-прогресивний осередок зацікавлених осіб. Організатори першої науково-популярної конференції «Brain&Ukraine» своїм проектом спонукають формувати майбутнє завдяки зверненню більшої уваги до фундаментальних та прикладних досліджень [22].

На нашу думку, перспективними для подальшого вивчення є такі напрями проблеми, як: дослідження впливу сучасних тенденцій розвитку суспільства, заснованого на знаннях, на формування наукового світогляду; розроблення пропозицій та першочергових заходів з розвитку і зміцнення наукового світогляду та популяризації науки і наукових знань в сучасних умовах; впровадження кращого європейського досвіду з популяризації науки, формування науково-світоглядних орієнтирів суспільства.

Все вищевикладене дозволяє дійти висновку, що однією з універсальних закономірностей ефективності науково-технічної політики є ставлення до науки як до одного з пріоритетів національного розвитку, а також створення високого іміджу науки в національній самосвідомості шляхом вдосконалення системи пропаганди її досягнень, запозичення передового світового досвіду, вдосконалення існуючих і впровадження нових форм популяризації науки.

Використані джерела та література:

1. Лебедев С. А. Структура науки // Вестник Московского университета. Серия 7: Философия. 2010. № 3. С. 26-50.
2. Трифонова М. К. Развитие науки в контексте глобализации // Культура народов Причерноморья. 2012. № 220. С. 145-148.
3. Черніга Роман. Наука в Україні: особливий шлях розвитку чи глибокий занепад? [Електронний ресурс] // Дзеркало тижня: інформаційно-аналітичний тижневик. 2015. 12 червня (№ 21). URL http://gazeta.dt.ua/science/nauka-v-ukrayini-osobliviy-shlyah-rozvitku-chi-glibokiy-zanepad-_html
4. Bowler Peter. Science for all: The Popularization of Science in Early Twentieth-Century Britain. Ch : University of Chicago Press, 2009. 352 p.
5. Головкин Н. В. Неoliberalная концепция науки и сциентизм // Вестник НГУ. Серия: Философия / Новосиб. гос. ун-т. Новосибирск, 2013. Т. 11, вып. 1. С. 26-33; Головкин Н. В. Наука в глобализирующемся мире: профессиональная деятельность или общественное благо? // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Философия. 2011. Т. 9, вып. 4. С. 22-29; Головкин Н. В. Неoliberalная концепция науки и экономика знаний // Вестн. Новосиб. гос. ун-та. Серия: Философия. 2012. Т. 10, вып. 4. С. 57-63.
6. Дивеева Н. В. Основные направления воздействия новых информационных технологий на популяризацию науки // Известия Южного федерального университета. Филологические науки. 2014. № 2. С. 158-168; Дивеева Н. В. Рекреативная функция популяризации науки и формы её реализации // Известия вузов. Северо-Кавказский регион. Общественные науки. 2014. №2. С. 95-101; Дивеева Н. В. Научная популяризация как одна из актуальных задач журналистики в условиях высоких технологий и рыночной экономики // Акценты. Новое в массовой коммуникации: альманах. 2012. Вып. №7-8 (110-111). С. 13-17.
7. Загидуллина М. В. Мастерство популяризации науки как элемент профессиональной культуры современного журналиста // Современная журналистика: дискурс профессиональной культуры: Тематический сб. ст. и материалов / Под ред. проф. В. Ф. Олешко. Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, Издательский дом «Филантроп», 2005. С. 218-226.

8. Cornelis Gustaaf. Popularization of Science: The Democratization of Knowledge in Perspective / Ed. Gustaaf Cornelis. Special issue of Communication and Cognition 29.2 (1996). P. 153-168.
9. Пастухова Б. П. Популяризации науки: компетенции научных журналистов // Вестник Воронеж. гос. у-та. Серия: Филология. Журналистика. 2017. № 2. С. 110-112.
10. Sagan Carl. The Demon-Haunted World: Science as a Candle in the Dark. New York: Random House, 1996. 460 p.
11. Habermas J. Toward a Rational Society: Student Protest, Science, and Politics. Boston, MA : Beacon Press, 1971. 132 p.
12. Челтыбашев А. А., Курляндская И. П. Популяризация науки как средство повышения интереса молодежи к исследовательской деятельности [Электронный ресурс] // Фундаментальные исследования. 2014. № 5. С. 1325-1328. URL: <https://www.fundamental-research.ru/ru/article/view?id=34092>
13. Как украинской науке дорасти до мирового уровня – совет нобелевского лауреата. 17.09.2017 [Электронный ресурс] // Delo : [сайт]. URL: <https://delo.ua/tech/leonid-ponomarenko-334360/>
14. Как это – быть британским ученым. Интервью с физиком Леонидом Пономаренко. 1.10.2017 [Электронный ресурс] // Аргумент : [сайт]. URL: <http://www.argumentua.com/stati/kak-eto-byt-britanskim-uchenym-intervyu-s-fizikom-eonidom-ponomarenko>
15. Наумовець Антон, Мирончук Олена. Перший Всеукраїнський Фестиваль науки 2007 // Світогляд. 2007. № 4. С. 27-32.
16. Наумовець Антон, Мирончук Олена. Всеукраїнський фестиваль науки 2009 // Світогляд. 2009. № 5. С. 20-25.
17. The Public Understanding of Science. [Электронный ресурс] // Report of Royal Society. London, 1985. 41 p. URL: https://royalsociety.org/~media/Royal_Society_Content/policy/publications/1985/10700.pdf
18. Головкин Н. В., Рузанкина Е. А., Зиневич О. В. «Третья миссия» университета и проект общественного понимания науки: доклад Бодмера // Философия образования. 2014. № 6 (57). С. 77-93.
19. Eusea Statutes [Электронный ресурс] // European Science Events Association : [сайт]. URL: <http://www.eusea.info/eusea-statutes/> (дата звернення 18.10.2016)
20. Janez Potocnik Science Communication Events in Europe. EUSCEA White Book [Электронный ресурс] // EUROPEAN COMMISSIONER FOR SCIENCE AND RESEARCH. Venna, 2005. 118 p. URL: http://www.eusea.info/wp-content/uploads/2016/10/EUSEA_White_Book.pdf
21. Проблеми популяризації науки в Україні: думки науковців 10.10.2017 [Электронный ресурс] // Соціологічна група Рейтинг: [сайт]. URL: http://ratinggroup.ua/research/ukraine/problemy_populyarizacii_nauki_v_ukraine_mysli_uchenyh.html
22. В Україні вперше відбулась наукова-популярна конференція Brain&Ukraine. 4.09.2017 [Электронный ресурс] // Радіо Свобода: [сайт]. URL: <https://www.radiosvoboda.org /a/ 28714011.html>

ЕВОЛЮЦІЯ ІДЕЇ ВІДКРИТОГО УРЯДУВАННЯ

У статті розглянуто становлення та розвиток концепції відкритого урядування. Розкрито політичний та технологічний аспекти цієї концепції.

Ключові слова: відкрите урядування, відкриті дані, прозорість, підзвітність.

Джиги Т. В. Эволюция идеи открытого государственного управления. В статье рассматривается становление и развитие концепции открытого государственного управления. Раскрыты политический и технологический аспекты этой концепции.

Ключевые слова: открытое государственное управление, открытые данные, прозрачность, подотчетность.

Tetyana Dzhyga. Evolution of open government concept. Formation and evolution of the open government concept is analyzed. The political and technological aspects of the concept are considered.

Keywords: open government, open data, transparency, accountability.

Концепція відкритого урядування набуває дедалі більшої популярності у світі. Такі цінності відкритого урядування, як прозорість, підзвітність, участь громадян у державному управлінні та співробітництво, стали дороговказами для реформаторів системи державного управління у багатьох країнах. Даний підхід дозволяє побудувати нову екосистему взаємовідносин між громадянином і державою, де громадяни є вже не клієнтами уряду (сервісний підхід у державному управлінні), а його повноправними партнерами і працюють разом із урядом задля досягнення спільної мети. Побудова відкритої системи управління, співробітництво уряду з громадськістю у прозорому середовищі стимулює інновації, дозволяє покращити якість державних рішень, а також підвищити рівень довіри до влади.

Проблематика відкритого урядування залишається недостатньо дослідженою у вітчизняній науковій літературі. Окремі її аспекти дістали висвітлення у працях О. Корнієвського «Внедрение принципа открытого управления в Украине» [1] та О. Майбороди «Перспективи реалізації концепції відкритого урядування у розв'язанні загальнонаціональних проблем» [2]. Більше уваги приділяється аналізу переваг та можливостей розвитку відкритих даних як невід'ємної складової відкритого урядування. Це питання розглянуто у працях багатьох громадських експертів, зокрема, Н. Вірни, А. Газіна, К. Гандзюк, О. Лук'янова, О. Хмари та інших. Вагому джерельну базу для вивчення питання відкритого урядування становлять праці зарубіжних дослідників, документи міжнародних організацій.

Мета статті – проаналізувати становлення та розвиток ідеї відкритого урядування.

Історично ідея відкритого урядування як синонім прозорості діяльності влади виникла в США після Другої світової війни. У поствоєнних США урядові структури, які звикли до інформаційних обмежень воєнного часу, не

надто прагнули зробити свою діяльність більш відкритою для громадськості та ЗМІ. Законодавство того часу (Акт про адміністративну процедуру 1946 р.), хоча і містило загальну вимогу надавати доступ громадськості до офіційних документів органів влади, проте дозволяло урядовим органам обмежувати доступ до інформації з метою захисту суспільних інтересів. При цьому закон не зобов'язував органи влади наводити достатні підстави для застосування цього обмеження [3].

Протягом наступних десяти років громадський тиск щодо більшої відкритості урядових структур значно посилювався. Активну роль у боротьбі громадськості за розширення доступу до урядової інформації відігравала Американська асоціація видавців преси, яка у 1953 р. випустила доповідь «Право громадськості знати: право на доступ до документів, які перебувають у володінні органів влади». В цьому документі вперше було використано термін «відкрите урядування» [3, с. 185].

У 1955 р. в Конгресі США було створено Спеціальний підкомітет з урядової інформації, який почав розробляти законодавство, що стало основою для ухваленого десятима роками пізніше Закону про свободу інформації. У Законі не було чіткого визначення терміну «відкрите урядування», втім було розкрито сутність цього поняття. Зокрема, було зазначено, що «з точки зору принципів належного урядування, які відповідають політичним ідеалам американського суспільства, відкрите урядування та доступ до інформації мають бути загальним правилом, винятки з якого можуть бути зроблені лише у випадку, якщо є суттєві загрози правам та інтересам особи та держави, пов'язані із захистом конфіденційності або безпеки. Такі винятки мають бути визначені компетентним органом, а необхідність їх застосування має переважити суспільний інтерес щодо відкритості і доступу до інформації органів влади» [3, с. 186]. Таким чином у Законі про свободу інформації термін «відкрите урядування» використовувався як синонім розширення доступу до урядової інформації, що стало основним напрямом державної політики у галузі відкритого урядування в США протягом наступних кількох десятиліть.

Наприкінці першої декади XXI ст. спочатку у США, а потім і на міжнародному рівні термін «відкрите урядування» у політичному дискурсі почали вживати у подвійному значенні: як синонім прозорості та політичної підзвітності влади та в сенсі технологічної інновації. Так, в перші дні свого президентства Барак Обама видав два меморандуми (Меморандум до Закону про свободу інформації та Меморандум щодо прозорості відкритого урядування), що втілювали ідеї відкритого урядування та стосувалися як політичних, так і технологічних його аспектів. Зокрема, в меморандумі до Закону про свободу інформації було зазначено, що Закон «посилює підзвітність через прозорість влади та є втіленням прихильності принципам відкритого урядування... Урядові органи мають... розширювати та покращувати доступ громадськості до інформації, в тому числі, і за допомогою ІКТ» [3, с. 197]. У Меморандумі щодо прозорості та відкритого урядування серед головних характеристик відкритого урядування, окрім

прозорості та підзвітності влади, також було названо громадську участь у виробленні державної політики та співробітництво уряду із громадськістю [4].

Ці два меморандуми стали основою для Директиви Відкритого уряду, виданої Б. Обамою у 2009 р. З метою втілення у новій адміністрації «принципів прозорості, громадської участі та співробітництва із громадськістю» Директива Відкритого уряду серед іншого зобов'язувала виконавчі департаменти і агентства «публікувати інформацію онлайн у формі відкритих даних» на національному порталі відкритих даних Data.gov. На місцевому рівні та на рівні штатів органи влади також почали реалізацію власних проєктів відкритих даних [3]. Таким чином відкриті данні стали невід'ємною складовою реалізації концепції відкритого урядування.

Наступною після США країною, де було запущено національний портал відкритих даних, стала Велика Британія. Нині ця країна, уряд якої поставив за мету бути найбільш прозорим урядом у світі, є визнаним світовим лідером у впровадженні моделі відкритого урядування. Згідно головного програмного документа – Національного плану дій із впровадження відкритого урядування – система державного управління в країні має базуватись на принципах забезпечення відкритого доступу до публічної інформації, підзвітності влади, участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики, технологій та інновацій [5].

На міжнародному рівні концепція відкритого урядування знайшла втілення у багатосторонній ініціативі «Партнерство «Відкритий уряд»», яку було започатковано 20 вересня 2011 р. в рамках сесії Генеральної Асамблеї ООН після підписання урядами восьми країн-засновниць (Бразилія, Індонезія, Мексика, Норвегія, Філіппіни, Південно-Африканська Республіка, Великобританія, США) Декларації відкритого урядування. Починаючи з 2011 р. до ініціативи приєдналися 67 країн світу [6].

Ініціатива спрямована на посилення прозорості та підзвітності урядів, що у кінцевому підсумку дозволить підвищити ефективність державного управління, покращити якість надання державних послуг, підвищити рівень суспільного добробуту [7]. У стратегічному документі Партнерства наголошується, що досягнення цієї мети насамперед потребуватиме культурних змін, які необхідні для того, щоб забезпечити діалог та співробітництво між урядами і громадянським суспільством. Країни, які підписують Декларацію Відкритого урядування, беруть на себе зобов'язання «сприяти формуванню глобальної культури відкритого урядування... та просувати ідеали управління XXI ст., що здійснюється за активної участі громадян» [7]. Згідно Декларації, ключовими напрямками реалізації ідеї відкритого урядування є розширення доступу громадськості до інформації про діяльність органів державної влади; сприяння участі громадськості у формуванні державної політики та прийнятті рішень; дотримання високих стандартів професійної доброчесності у державному управлінні; розширення доступу до нових технологій з метою забезпечення відкритості та підзвітності влади.

Україна приєдналася до ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд»» у 2011 р. З того часу було затверджено три національні плани дій із впровадження ініціативи (2012 р., на 2014-2015 рр., на 2016-2018 рр.). З метою координації роботи органів виконавчої влади щодо реалізації ініціативи було створено Координаційну раду з питань реалізації в Україні міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд»» [8], яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України.

Отже політичні ініціативи, запроваджені як на національному, так і на міжнародному рівні наприкінці першої декади XXI ст., які підтримували ідею відкритого урядування, ключовими ціннісними орієнтирами реформування державного управління визначали прозорість та підзвітність влади, партнерські взаємовідносини уряду із громадськістю та активне залучення громадян до вироблення державної політики. Реалізація цих принципів передбачає використання урядами нових технологій, зокрема, відкритих даних.

Оприлюднення органами влади інформації у формі відкритих даних розглядається як один із способів підвищення прозорості їх діяльності. Згідно із визначенням ООН, відкриті державні дані – це публічна інформація, яку держава ініціативно оприлюднює онлайн, забезпечуючи вільний доступ до неї, а також її подальше поширення і використання [9]. Для того, щоб стати «відкритими», дані повинні відповідати наступним мінімальним критеріям: бути опублікованими онлайн у машиночитаних форматах; має бути дозволено їх вільне використання, в тому числі із комерційною метою; використання даних має бути безкоштовним; не повинно бути інших обмежень щодо їх повторного використання [10].

Відкриті дані є невід’ємною складовою втілення концепції відкритого урядування. Декларація відкритого урядування міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд»», країною-підписантом якої є й Україна, містить зобов’язання держав-учасниць ініціативи публікувати інформацію, «яка має важливе значення, включаючи «сірі» дані... у форматах, які сприяють її повторному використанню» [7].

На практиці впровадження технології відкритих даних не завжди сприяє посиленню прозорості та підзвітності влади, адже у форматі відкритих даних часто оприлюднюють політично нейтральну інформацію. Так, наприклад, оприлюднення державними органами у формі відкритих даних інформації про розклад руху громадського транспорту, результати перевірки закладів громадського харчування не впливатиме на рівень політичної підзвітності влади, проте може сприяти поліпшенню якості надання публічних послуг. Натомість оприлюднення у формі відкритих даних інформації політичного характеру (проектів нормативно-правових актів, інформації про джерела фінансування політичних партій тощо) сприяє підвищенню рівня прозорості діяльності органів влади, а відтак – посиленню їх підзвітності. Як слушно зазначають американські дослідники Девід Робінсон і Харлан Ю, відкриті державні дані «можуть бути потужною силою підвищення підзвітності влади», але водночас за допомогою цієї технології можна покращити якість

надання публічних послуг за умов будь-якого режиму, навіть недемократичного [3, с. 182]. Отже, збільшення обсягів опублікованої у вигляді відкритих даних інформації не завжди слід розглядати як ознаку посилення прозорості діяльності уряду, а технологію відкритих даних – ототожнювати із політикою відкритого урядування.

В процесі імплементації ініціатив із впровадження відкритого урядування часто відбувається зміщення акценту на його технологічну складову. Аналіз результатів реалізації національних планів дій із впровадження відкритого урядування, проведений в рамках міжнародної ініціативи «Партнерство «Відкритий уряд»», показав, що багато урядів фокусували свої зусилля на розширенні доступу до державної інформації, не приділяючи при цьому уваги посиленню підзвітності. Схожа ситуація була також із заходами, спрямованими на залучення громадськості до участі у формуванні та реалізації державної політики: формальні процедури консультацій з громадськістю було вдосконалено, проте це не призвело до поліпшення якості діалогу уряду із громадськістю [11]. Як зазначає експерт з питань відкритого урядування Н. Геллер, намагання урядів низки країн сконцентрувати зусилля на технологічних аспектах відкритого урядування пояснюється тим, що такий підхід для них є «менш політично контроверсійним... та є найлегшим способом уникнути набагато більш складних реформ державного управління, які передбачає концепція відкритого урядування» [3, с. 204]. Отже слід наголосити на тому, що технологічні інновації мають допоміжну, інструментальну роль у побудові відкритої системи державного управління. Орієнтиром реформ має бути втілення ідей відкритого урядування – прозорості, підзвітності влади, співробітництва із громадськістю. Як цілком слушно відзначають Девід Робінсон і Харлан Ю, за допомогою технологій можна зробити публічну інформацію більш зручною у використанні, проте одне лише технологічне вдосконалення не може замінити публічної дискусії щодо пріоритетів суспільного розвитку, а покращення якості надання державних послуг не може замінити підзвітності [3, с. 178].

Отже протягом півстоліття ідея відкритого урядування еволюціонувала від розширення доступу громадськості до урядової інформації до побудови нової відкритої системи державного управління, яка базується на принципах прозорості, підзвітності влади, діалогу та партнерських взаємовідносин між урядом та громадськістю. На практиці при реалізації політичних ініціатив із впровадження відкритого урядування спостерігається зміщення акценту з ідеологічного на технологічний компонент відкритого урядування. Натомість технології мають інструментальну роль в інституційній розбудові моделі відкритого урядування. Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні та аналізі особливостей практичної реалізації концепції відкритого урядування в країнах ЄС.

Використані джерела та література:

1. Корниевский А. Внедрение принципа открытого управления в Украине // Построение демократий: Украина и Япония. Помощь Украине в деле демократизации со стороны Японии в 2015 году / ред. Р. Сиратори та ін. Киев : «Феникс», НИСИ, 2016. С. 465-479.
2. Майборода О. Перспективи реалізації концепції відкритого урядування у розв'язанні загальнонаціональних проблем // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф.Кураса НАН України. 2013. Вип. 6 (68). С. 60-67.
3. Harlan Yu, David G. Robinson. The New Ambiguity of «Open Government» Partnership [Електронний ресурс] // UCLA Law Review Discourse 178 (2012) : [сайт]. P. 178-208. URL: file:///D:/Documents%20and%20Settings/user/%D0%9C%D0%BE%D0%B8%20%D0%B4%D0%BE%D0%BA%D1%83%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D1%82%D1%8B/Downloads/SSRN-id2012489.pdf (дата звернення 30.10.2017)
4. Memo from President Obama on Transparency and Open Government. Open Government: Collaboration, Transparency, and Participation in Practice. Edited by Daniel Lathrop and Laurel Ruma, 2010 [Електронний ресурс]. URL: <https://books.google.com.ua/books?id=JQJ5LF3h4ikC&pg=PR3&lpg=PR3&dq=Open+Government+by+Daniel+Lathrop+and+Laurel+Ruma&source=bl&ots=bc46Qv8oew&sig=qyXGg8jaarOvIIcOf3oL50abCjM&hl=ru&sa=X&ved=0ahUKewjn94q729bWAhXLJJoKHZAuDu04ChDoAQhqMAk#v=onepage&q=Open%20Government%20by%20Daniel%20Lathrop%20and%20Laurel%20Ruma&f=false> (дата звернення 29.10.2017).
5. UK Open Government National Action Plan 2016-18. Policy Paper [Електронний ресурс] // Gov.Uk : [сайт]. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/uk-open-government-national-action-plan-2016-18/uk-open-government-national-action-plan-2016-18> (дата звернення 01.11.2017).
6. About OGP [Електронний ресурс] // Open Government Partnership : [сайт]. URL: <https://www.opengovpartnership.org/about/about-ogp> (дата звернення 25.10.2017).
7. Open Government Declaration [Електронний ресурс] // Open Government Partnership : [сайт]. URL: <https://www.opengovpartnership.org/open-government-declaration> (дата звернення 25.10.2017).
8. Постанова КМУ від 13 червня 2012 р. № 671 «Деякі питання реалізації в Україні Ініціативи «Партнерство «Відкритий Уряд» [Електронний ресурс] // База даних «Законодавство України» / ВР України. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/671-2012-%D0%BF> (дата звернення 20.10.2017).
9. United Nations E-government Survey 2014. E-Government for the Future We Want [Електронний ресурс] // United Nations, 2014 : [сайт]. URL: http://unpan3.un.org/egovkb/Portals/egovkb/Documents/un/2014-Survey/E-Gov_Complete_Survey-2014.pdf (дата звернення 01.11.2017).
10. Guidelines on Open Government Data for Citizen Engagement Partnership [Електронний ресурс] // Department of Economic and Social Affairs : [сайт]. United Nations, 2013. URL: <http://workspace.unpan.org/sites/Internet/Documents/Guidelines%20on%20OGDCE%20May17%202013.pdf> ogp (дата звернення 25.10.2017).
11. OGP Research Agenda 2017-2018 [Електронний ресурс] // Open Government Partnership : [сайт]. URL: <https://www.opengovpartnership.org/resources/new-ogp-research-agenda-2017-2018> (дата звернення 25.10.2017).

БІБЛІОТЕЧНИЙ АСПЕКТ РОЗВИТКУ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ СЬОГОДЕННЯ

У статті йдеться про нові виклики, що постають перед бібліотечною системою України у зв'язку із розвитком інформаційної культури, впровадженням електронних інформаційних технологій, необхідністю розробки інноваційних методик управління в бібліотечних установах, організації ефективного обслуговування користувачів.

Ключові слова: інформаційна культура, електронні інформаційні ресурси, бібліотечні установи, сучасні фактори впливу на розвиток інформаційних обмінів, проблеми інформатизації, суспільні запити до сучасних бібліотек.

Горовий В. М. Библиотечный аспект развития информационной культуры настоящего. В статье говорится о новых вызовах, стоящих перед библиотечной системой Украины в связи с развитием информационной культуры, внедрением электронных информационных технологий, необходимостью разработки инновационных методик управления в библиотеках, организации эффективного обслуживания пользователей.

Ключевые слова: информационная культура, электронные информационные ресурсы, библиотечные учреждения, современные факторы влияния на развитие информационных обменов, проблемы информатизации, общественные запросы к современным библиотекам.

Valery Gorovyi. Library aspects of development of information culture today. The article deals with the new challenges faced by the library system of Ukraine in connection with the development of information culture, the introduction of electronic information technology, the need to develop innovative management techniques in library institutions, organization of efficient user servicing.

Keywords: information culture, electronic information resources, library institutions, modern factors of influence on the development of information exchanges, problems of informatization, public requests to modern libraries.

Розгляд процесу вдосконалення використання суспільно значимих інформаційних ресурсів через оновлення бібліотечної діяльності в умовах розвитку інформаційного суспільства, утвердження електронних інформаційних технологій набуває особливої актуальності.

Протягом останнього десятиріччя вітчизняні дослідники зробили суттєвий крок в осмисленні інформаційних процесів постіндустріального суспільства і ролі бібліотечних установ в задоволенні актуальних інформаційних запитів. Під загальним керівництвом академіка О. С. Онищенка науковий колектив інформаційних спеціалістів НБУВ проводить системні дослідження в сфері аналізу закономірностей входження України в інформаційне суспільство, вивчення проблем освоєння електронних інформаційних ресурсів бібліотечною сферою України. Помітний вклад в розробку уявлень про стратегію бібліотечного розвитку в сучасних умовах здійснено в роботі О. В. Воскобойнікової-Гузевої. Значення комп'ютеризації в розвитку технологій бібліотечної діяльності досліджувала в своїх роботах К. В. Лабузіна, різні аспекти бібліотечної

роботи по розкриттю фондів вітчизняних бібліотек досліджували Т. В. Добко, В. І. Попик. Участь бібліотек, їх інформаційно-аналітичних структур у процесах політичної комунікації розглянула Т. Ю. Гранчак, процес адаптації бібліотечних установ до економічних перетворень в суспільстві – І. О. Давидова та ін. В даній статті розглядаються особливості формування інформаційного базису суспільної діяльності, пов'язаного з еволюцією бібліотечної системи на інформаційному етапі її розвитку.

Процес розширеного виробництва інформаційних ресурсів як важливого елемента розвитку інформаційної культури став однією з найбільш помітних і суттєвих рис сучасності. Зростаючі обсяги продукованої суспільством інформації, удосконалення інструментів керування інформаційними потоками, розширення доступу до неї дедалі більшої кількості людей відкрили нові можливості в реалізації продуктивних сил суспільства, зростання його інтелектуального та духовного потенціалу. У сукупності всі ці фактори забезпечили процес переходу до розвитку інформаційної культури, що базується насамперед на впровадженні електронних інформаційних технологій. Вони не тільки здійснили революційний етап у становленні інформаційної сфери сучасної цивілізації, але стали також якісно новим фактором у розвитку глобалізації, створили можливості для глобальних інформаційних обмінів, реальну перспективу для об'єднання цивілізації в єдиний інформаційний організм. При цьому зростаючі масиви електронної інформації, все більш ефективне використання її в практиці суспільних перетворень, урізноманітнення і вдосконалення технологій її використання вимагало суттєвих змін у бібліотечній сфері [1], яка традиційно є суспільним механізмом збереження і використання багатства інформаційної культури минулих поколінь.

Трансформація традиційної бібліотечної діяльності, приведення її у відповідність із новими суспільними запитами інформаційного обслуговування – ці завдання постали перед бібліотечним співтовариством зі стрімкістю поширення електронних інформаційних технологій. Інтернет все більшою мірою ставав конкурентом бібліотечним інформаційним центрам, і потреба визначення нового місця цих центрів в суттєво оновлюваній інформаційній системі суспільства набувала все більшої гостроти.

Насамперед для бібліотек проблемою стало те, що традиційно обслуговування читачів вони здійснювали, в основному, стаціонарно. Розвиток абонементної роботи передбачав також відвідування читачами бібліотеки для вибору і оформлення книг для використання за межами читальних залів. Намагання розвинути виїзні форми роботи бібліотеки в трудових колективах у минулі десятиріччя були малоефективними. В той же час поява персональних комп'ютерів давала змогу користувачу в інтернеті одержувати інформацію хоч і сумнівної, на перших етапах, якості, але негайно, на робочому місці, вдома. Бібліотека ж у той час давала можливість читачеві користуватися інформацією лише в межах своїх фондів. Користувачі Інтернету одержували доступ практично до всього глобального інформаційного простору і мали теоретичну можливість

використовувати його ресурс негайно. Читач мав справу з фіксованою інформацією переважно на папері. У порівнянні з електронною інформацією друкована мала цілісну форму і не давала технологічних можливостей маніпулювання текстом в процесі нового інфотворення навіть в рамках авторського права. Для такого інфотворення, все більше затребуваного суспільством, електронні тексти були зручнішими.

Вітчизняна бібліотечна система в порівнянні з іншими європейськими мала ще одну суттєву проблему – хронічне недофінансування протягом останніх десятиріч, що суттєво вдарило по комплектації новими надходженнями та призвело до значного відставання в комп'ютеризації і поповненні кваліфікованими кадрами відповідно до нових суспільних потреб. Спроби активізації бібліотек в нових умовах відчутних результатів не давали. Хоча комп'ютеризація бібліотечних процесів прискорила певним чином обслуговування в читальних залах, а вартісний процес переведення друкованих фондів в електронну форму покращував доступ до них, однак, в цілому, він не повернув чисельності масового читача до рівня середини минулого століття. Останні соціологічні дослідження засвідчили, що «ми не можемо більше тішитися уявленнями про приналежність до «найбільш читаючої нації». За їх результатами, 12% українців відповіли, що впродовж року не прочитали жодного з текстів, які були введені до можливого об'єктного поля читання – від художньої літератури до коротких заміток в Інтернеті чи у глянцевиx журналах про життя зірок, спортивних новин, анекдотів...» [2, с. 10].

Бібліотечні установи протягом останніх десятиріч, таким чином, поступово втрачали традиційне місце центрів збереження всього вироблюваного суспільнозначимого масиву інформації і, що головне, – бази практичного використання інформаційних ресурсів, потрібних для розвитку суспільства. В їх середовищі поки що не вироблені якісні технології відбору необхідної суспільству інформації із загальних обсягів наявного інфотворення, технології сприяння процесу її ефективного використання в інтересах суспільного розвитку.

Дана ситуація є дуже негативним фактором з точки зору підтримки суспільної значимості бібліотек. Адже за межами об'єктів комплектації фондів більшості бібліотек сьогодні лишається не лише монографічна наукова та художня література, що видається в електронному вигляді і потрапляє до читача через сайти. За межами комплектування знаходиться електронна періодика, суспільнозначимі обсяги інформації, продукувані в соціальних мережах. Оскільки акумуляція потрібного для розвитку ресурсу інформації в умовах нинішньої бібліотечної діяльності стає незадовільною, реальною стає загроза втрати суттєвої складової корисного і важливого для розвитку інформаційного ресурсу, в суспільстві здійснюється пошук альтернативних можливостей доступу до нових електронних інформаційних ресурсів. Таким чином в перспективі реальною стає загроза втрати наявної бібліотечної системи. І головна причина цієї можливої втрати буде обумовлена не архаїзмом бібліотечної системи як соціального інституту [3,

с. 3-7], а недостатньою увагою суспільства до процесу її оновлення.

Слід зазначити, що формування відірваних від бібліотечної системи нових центрів збереження інформаційних ресурсів, як правило, має свій недолік, пов'язаний з тим, що вони орієнтовані лише на електронну інформацію. При їх використанні втрачається спадкоємність інформаційного процесу, відбувається загрозливий розрив між логікою розвитку електронної інформації та інформації на інших, традиційних уже матеріальних носіях.

У той же час об'єктивні процеси розвитку постіндустріального, інформаційного суспільства¹ обумовлюють необхідність збереження модернізованої системи бібліотечних установ – інформаційних центрів нинішнього суспільства.

По-перше, бібліотечні установи продовжують відігравати суттєве значення в технологіях продукування нової суспільнозначимої інформації. Їх відставання від розвитку загального інформаційного процесу призводить до втрати апробованих віками традицій інформаційного виробництва, в яких нова інформація співвідносилась із вже перевіреним суспільним досвідом знанням. Сьогодні автори продукування нових інформаційних продуктів часто орієнтуються в своїй роботі лише на легкодоступні масиви електронної інформації, не завжди достовірної. Оскільки в Україні оцифрування фондів бібліотек, з огляду на затратність даного процесу, здійснюється в дуже незначних обсягах, орієнтація на національну традицію інфотворення в електронних інформаційних ресурсах дуже ускладнюється. Використання при цьому інформації глобального інформаційного простору не завжди сприяє національним інтересам розвитку.

По-друге, система бібліотек може бути ефективним інструментом реалізації завдань інформатизації, надання доступу всім категоріям громадян до інформаційних ресурсів. На відміну від більшості країн світу Україна на сьогодні ще має розгалужену систему бібліотечних установ, які за умови проведення їх певної модернізації можуть задовольняти інформаційні запити членів суспільства: навчальні, довідково-пізнавальні, розважальні, культурологічні, виробничі тощо. Важливим при цьому є лише врахування тієї обставини, що пропонувана інформація має бути актуальною, якісною і корисною, пропонуватись у прийнятній для сучасного користувача формі.

Вирішення даної проблеми є реальним і в умовах сьогодення, при умілому поєднанні бібліотечними спеціалістами традиційного бібліотечного ресурсу, інформації фондів бібліотек і ресурсу електронного. Для цього, як мінімум, потрібне підключення бібліотечних установ до інтернету, організація ефективної кооперації в забезпеченні різних форм доступу до інформації, формування об'єднаних каталогів та фондів інформації та розробка сучасних технологій бібліотечного обслуговування.

По-третє, вдосконалення соціальної структури нового суспільства

¹ Ф.Махлуп та Т.Умесао на початку 60-х рр. минулого століття ввели в науковий обіг фактично одночасно в США і Японії термін «інформаційне суспільство», що окреслює цілісне поняття нинішнього етапу розвитку суспільства [4]. При цьому дана цілісність обумовлюється тим, що за межами даного поняття сьогодні прогнозується розвиток наступного етапу в розвитку людства – «суспільства знань». Прим. авт.

потребує від бібліотек поширення в суспільстві здобутків сучасного суспільствознавства як способу упорядкування нового рівня знань, уявлень про закономірності соціального розвитку в умовах прискорення темпів суспільного розвитку.

По-четверте, бібліотечні установи можуть значною мірою зменшити проблеми, що постають нині перед органами державної влади, науковими установами, громадськими організаціями, бізнесом та іншими соціальними структурами у пошуку якісної електронної інформації. Дана обставина є важливою в умовах бурхливого розвитку інфотворення різної, здебільшого низької, якості, оскільки у виробництві нової інформації кваліфіковані спеціалісти просто губляться в масах захоплених інфотворчістю і новими можливостями спілкування людей [5]. Таким чином у всезростаючих масивах електронної інформації губляться знання, якісні і необхідні для суспільного розвитку. Не дивлячись на розвиток пошукових систем, інших навігаційних інструментів дана проблема набирає гостроти, адже точність відбору вихідної інформації завжди є запорукою якісного процесу подальшої діяльності. Розробка відповідних технологій і здійснення комплектування бібліотек інформацією, в тому числі електронною, що в оптимальній мірі відповідатиме запитам суспільства, програмам розвитку, цілям виробничої та іншої діяльності, сприятиме прискоренню суспільного розвитку, водночас підвищуючи значимість бібліотечних установ у суспільстві, розширюючи контингент користувачів.

По-п'яте, в умовах розвитку комп'ютерних технологій бібліотеки як сучасні інформаційні центри мають змогу розширити контингент своїх користувачів, використовуючи дистантні форми інформаційного обслуговування. При цьому, як свідчить досвід, інформаційна, інформаційно-аналітична діяльність бібліотечних працівників може надаватись з використанням сайтів інформаційних центрів або ж в режимі дистантного виконання тематичних замовлень абонентів на території України.

Система бібліотечних установ України, організовуючи комплектування новими інформаційними ресурсами вітчизняних користувачів, може стати ефективним фільтром проникнення в національний інформаційний простір негативних зарубіжних впливів в умовах розгорнутої проти нашої держави інформаційної війни, а також всяких інших протиправних дій в інформаційній сфері сьогодення [6].

В процесі розвитку інформаційного суспільства зміст взаємовідносин між складовими його соціальної структури, насамперед у масштабі держав і націй, на сьогодні все більшою мірою визначається продуктивністю інформаційного виробництва та ефективністю використання наявного інформаційного ресурсу. В цьому процесі значення бібліотечних установ залишається беззаперечним за умови освоєння ними ефективних процесів акумуляції, структурування і організації продуктивного використання електронної інформації.

«Джерелом інновацій все більшою мірою стають дослідження й розробки (більше того, виникають нові відносини між наукою і технологією

з огляду на центральне місце теоретичного знання), прогрес суспільства все більш однозначно визначається успіхами в сфері знання» [7, с. 288]. Інформаційна діяльність в цілому все більше підпорядковується інтересам найбільш високопродуктивної, творчої праці. Від неї залежить статус держави, нації в сучасному суспільстві. Творча праця неможлива без опори на напрацювання минулих поколінь, які, в основному, зберігаються в бібліотечних фондах. І в забезпеченні доступу до цих ресурсів, в забезпеченні їх дієвого використання всіма категоріями творчих працівників також потрібна допомога бібліотекарів, озброєних сучасними інформаційними технологіями.

Вектори розвитку нового суспільства набувають чіткості, й найбільш далекоглядні дослідники вже бачать за ними ще не зовсім чіткі обриси наступного етапу розвитку – раціонального суспільства знань. У той же час наше суспільство знаходиться на критичному рівні у розвитку інформаційно-технологічного сектору, після якого, на думку експертів, «починаються екстенсивні процеси щодо інформаційних ресурсів, і якщо не знайти ефективних рішень у сфері керування ними, ми можемо зазнати інформаційної кризи» [8, с. 7]. Загубити існуючу вітчизняну систему бібліотечних установ навіть в умовах економічної скрути й силового протистояння з сусідами для нашої країни буде кроком безвідповідальним. Оновлені, модернізовані бібліотечні установи мають стати опорою подальшого розвитку в сучасному еволюційному процесі, опорою української перспективи.

Використані джерела та література:

1. Лобузін К. В. Технології організації знаньних ресурсів у бібліотечно-інформаційній діяльності : монографія / НАК України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К.: НБУВ, 2012. 252 с.
2. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / О. С. Онищенко та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К.: НБУВ, 2014. 267 с.
3. Мотульський Р. С. Библиотека как социальный институт. Мн.: Бел. гос. ун-т культуры, 2002. 374 с.
4. Machlup F. The Production and Distribution of Knowledge in the United States. Princeton N.J. : Princeton University Press, 1962. 416 p.
5. Горюхов В. М. Информатизация: проблемы становления. К.: Міжвідомчий науково-дослідний центр з проблем боротьби з організованою злочинністю, 2001. С.25-30.
6. Довгань О. Д. Забезпечення інформаційної безпеки в контексті глобалізації : теоретико-правові та організаційні аспекти: монографія / О. Д. Довгань; НАПрН України, НДПП, НАН України, НБУВ. Київ : НБУВ, 2015. С. 273-298.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования / пер. с англ.; под науч. ред. О. И. Шкаратана. Москва : Academia, 1999. 740 с.
8. Добко Т. Довідково-бібліографічна діяльність наукових бібліотек Національної академії наук України : становлення та розвиток (XX ст. – перше десятиліття XXI ст.): [монографія] / відп. ред. О. С. Онищенко. К. : НАН України, НБУВ, 2013. 374 с.

ТОЛЕРАНТНОСТЬ В КАЗАХСТАНСКОМ ОБЩЕСТВЕ

В статье рассматривается теория культурного релятивизма как наиболее характерная для обществ либерально-рыночного характера, постмодернистской культуры; анализируется модель толерантности в рамках культурного релятивизма. Выделяются проблемы толерантности в современном казахстанском обществе; подчеркивается, что толерантность, которая зиждется на принципах равенства и автономии, дает возможность для полноценного развития культуры, а не ее консервирования. Предлагаются пути решения проблемы – улучшение социально-экономической ситуации в обществе, создание дискуссионных диалоговых площадок в СМИ, особенно – в электронных медиа, открытое обсуждение проблем, а не уклонение от них.

Ключевые слова: казахстанское общество, толерантность, культурный релятивизм, мультикультурность, полиэтничность, поликонфессиональность.

Акбергенов А. И. Толерантність у казахстанському суспільстві. У статті розглядається теорія культурного релятивізму як найбільш характерна для суспільств ліберально-ринкового характеру, постмодерної культури; аналізується модель толерантності в рамках культурного релятивізму. Виділяються проблеми толерантності в сучасному казахстанському суспільстві; підкреслюється, що толерантність, яка ґрунтується на принципах рівності та автономії, дає можливість для повноцінного розвитку культури, а не її консервування. Пропонуються шляхи вирішення проблеми – поліпшення соціально-економічної ситуації в суспільстві, створення дискусійних діалогових майданчиків в ЗМІ, особливо – в електронних медіа, відкрите обговорення проблем, а не ухилення від них.

Ключові слова: казахстанське суспільство, толерантність, культурний релятивізм, мультикультурність, поліетнічність, поліконфесійність.

Ablai-khan Akbergen. Tolerance in the Kazakhstan society. The article deals with the theory of cultural relativism as the most characteristic for liberal-market societies, postmodernist culture; The model of tolerance within the framework of cultural relativism is analyzed. The problems of tolerance in modern Kazakhstan society are highlighted; emphasizes that tolerance, which is based on the principles of equality and autonomy, provides an opportunity for a full-fledged development of culture, not its canning. The ways of solving the problem are proposed: improving the social and economic situation in the society, creating discussion dialogues in the media, especially in electronic media, open discussion of the problems, rather than avoiding them.

Keywords: Kazakhstan society, tolerance, cultural relativism, multiculturalism, polyethnicity, polyconfessionality.

Толерантность как социальная ценность тесно связана с теорией культурного, морального релятивизма, которая являет собой противоположность культурному абсолютизму [1]. Теория культурного релятивизма наиболее характерна для обществ либерально-рыночного характера, постмодернистской культуры; в то время как культурный абсолютизм больше характерен для модернистской культуры, для консервативного социума с традиционными ценностями.

Модель толерантности в рамках культурного релятивизма, несмотря на

критику, может дать адекватные ответы на возникающие в современном обществе ситуации взаимного непонимания, неприятия и насилия. Отметим при этом, что культурный релятивизм не означает принятия и одобрения всех стандартов морали и систем ценностей. Иначе можно было бы оправдать преступления диктаторских режимов, криминальных субкультур, агрессивной контркультуры, деструктивных квази-конфессиональных сект и пр. С позиций культурного релятивизма происходит оценивание какого-либо действия или феномена относительно культуры носителя ценностей, совершающего то или иное действие. Говоря иначе, речь идет об относительности, а не абсолютности тех или иных норм и культур.

Культурный релятивизм не отрицает наличия универсального морального принципа, базового для представителей всех культур, иначе мир бы ввергнулся в хаос. Одним из главных императивов толерантности выступает положение о том, что культура и ее ценности безотносительны по отношению к количеству ее носителей. Иными словами, тот или иной поступок или феномен можно считать позитивным с позиции культурного релятивизма, если он происходит в условиях и среди тех, кто принимает правила определенной культуры, признает определенную мораль и ценности и не направлен на тех, кто находится вне определенного культурного нарратива. Там действуют более общие правила, призванные способствовать конструктивному диалогу. Хотя, как отмечает П. Сенгбэ, люди могут действовать исходя из нескольких культурных моделей, из принадлежности к нескольким культурам, ценностным системам и даже этнокультурным идентичностям. Все зависит от конкретной ситуации и выбора, который необходимо сделать, и человек сам решает, в каком культурном дискурсе, каким культурным установкам ему следовать, исходя из каких императивов и ценностей ему поступать.

Если говорить о современном казахстанском обществе, речь идет о терпимом отношении к представителям разных этнических групп и представителям разных вероисповеданий.

В современном казахстанском обществе актуален определенный круг вопросов, которые поднимаются при упоминании толерантности – он связан с этничностью, религиозными взглядами. Культурный релятивизм дает возможность расширить сферу толерантности по отношению к полиэтничности и поликонфессиональности современного казахстанского общества. Первостепенный вопрос в этой ситуации можно выразить следующим образом: что должно превалировать при решении определенных социальных и политических задач в действиях человека, этническая, профессиональная, конфессиональная, гендерная идентичность которого имеют индивидуальные психосоматические установки в ситуации, когда он живет в определенном социуме и стоит перед выбором: разделять или противостоять им?... Его выбор зависит не только от конкретной ситуации, но и от того, какую ролевую установку он должен принять, не утрачивая своей индивидуальной идентичности.

С точки зрения традиционной морали и ее ценностей не могло быть не

только казахского классического балета, но и женщин, представляющих «сугубо мужские профессии» – андрологов, урологов, или же мужчин, работающих в гинекологии. Когда все чаще в казахстанском обществе постулируется дефиниция, гласящая, что «раньше такого быть не могло», то необходимо помнить не только о том, что в традиционном казахском обществе не было не только, к примеру, кажущейся аморальной с позиции традиционализма медиа-культуры, но не было также специалистов современных профессий. Для специалиста на первом месте стоит профессиональная, а не традиционалистская этика. В данном случае он поступает, исходя из приверженности профессиональной культуре, а не религиозной, или традиционной культуре собственного этноса. Как отмечает В. Степин, если в традиционных культурах поведение человека регламентировано сводом строгих ограничений и правил с самого рождения, которые отвечают интересам семьи, касты, то в современной техногенной цивилизации главная социальная ценность – творческая свобода, автономность в поступках человека, который имеет одинаковые со всеми права от рождения и волен сам выбирать место обитания, род деятельности, религиозные установки и так далее [2].

Культурный релятивизм позволяет человеку сделать выбор в пользу какой-либо одной культуры и поступать с позиций либо светского, либо религиозного человека, с позиций космополита или же патриота своего народа. С толкованием ценности толерантности с позиций культурного релятивизма согласна с П. Сенгбэ и С. Роезер [3]. Культурный релятивизм не может не иметь ограничений, в ином случае это служило бы моральным оправданием недемократическим режимам и ущемлению прав и свобод людей. Культурный релятивизм не просто борется с культурным догматизмом или культурным абсолютизмом, хотя, конечно, не разделяет точки зрения превосходства одной культуры над другой. Скорее, он призывает право на сосуществование разных культур.

По мнению С. Роезер, толерантность может быть основана только на признании прав и автономии другого человека. Но принцип автономии должен ограничиваться принципом равенства. Толерантность зиждется на принципах равенства и автономии, все остальные ценности и принципы будут вторичными по отношению к ней. Толерантность, согласно теории культурного релятивизма, направлена, в первую очередь, на защиту отдельной личности, а не группы, она позволяет принимать индивидуальные решения, не продиктованные традицией или догмой. Однако, как отмечает Д. Фишер, в условиях мультикультурности и поликонфессиональности современного общества очень часто возникает разделение целых групп на людей первого и второго сорта. Ведь, несмотря на тот факт, что толерантность как ценность признается многими государствами, в любом обществе, в том числе и казахстанском, возникают споры касательно доминирования и использования того или иного языка, празднования культурно-религиозных праздников, образовательных программ и так далее [4].

Как показывает жизненная практика, в современном казахстанском обществе все еще сильна коллективная мораль, коллективная память, которые берут свои корни из традиционной культуры и ее приоритетных ценностей. С их позиций идет оценивание приемлемости того или иного поступка, культурного феномена. Брачный выбор партнера по принадлежности к вероисповеданию, этническому происхождению, профессии или же совершение определенного действия зачастую может встретить негативную реакцию, если совершенный выбор или же действие идет вразрез с определенной традицией этноса, к которому он принадлежит.

В казахстанском обществе, которое все больше вовлекается в орбиту глобализации, появляется все больше элементов, институтов других культур. Новые технологии и механизмы функционирования глобальной экономики диктуют новые условия, требуя от человека принятия новых ценностей и правил поведения и, что самое главное, эти изменения возможны лишь при определенном уровне автономии личности. Для остального мира выглядит анахронизмом тот факт, что выбор казахом иного от традиционного для казахов вероисповедания (христианство, буддизм, протестантизм и т.д.) или же спутника жизни другой этнической принадлежности вызывает зачастую неодобрение в обществе. Также актуальным становится проблема религиозной символики – в казахстанском обществе возникают разные мнения о том, что необходимо: подчеркивать во внешнем виде свою религиозную идентичность, приверженность к ее ценностям или же необходимо подчеркивать свою этническую идентичность, или придерживаться светского стиля? П. Сенгбэ отмечает, что с точки зрения культурного релятивизма, человек просто делает выбор, какая культура ему ближе. Следуя этой логике, члены казахстанского общества сами вольны определять, какие ценности для них важнее – религии, которую они исповедуют, ценности народной культуры и ее традиций, к которым они принадлежат, или же придерживаться либерально-демократических, светских ценностей. Кто-то из них может считать себя именно «казахстанцем», а не представителем определенного этноса, для кого-то важны ценности его клана или семьи. И, самое главное, люди не должны иметь ограничений для создания некоей «новой культуры», соответствующей вызовам современности. Даже небольшое количество последователей новой культуры, которая функционирует в обществе с доминирующей, условно называемой «макро-культурой», должны иметь право на существование и уважение их культурных особенностей при безусловном принципе – эти ценности не должны противоречить универсальным нормам и ценностям общечеловеческой цивилизации и гуманизма.

Достаточно одного последователя условно «новой культуры» для того, чтобы уважать и признавать его эксклюзивное право на выбор культурной модели.

Этот принцип особенно важен сегодня, когда профессионально-творческая идентичность зачастую превалирует над иными идентичностями, когда высок уровень мобильности людей и усиливаются и расширяются

процессы взаимопроникновения культур и конфессий. В этих условиях толерантность дает возможность для полноценного развития культуры, а не ее консервирования.

Нетолерантность в современном казахстанском обществе берет свое начало с советских времен, когда формировалась урбанизированная русскоязычная культура, которая доминировала над традиционной казахской культурой. Она вырабатывала свои (советские) традиции и ценности, значительно сужая сферу применения казахского языка. Ориентация на развитие промышленности (по преимуществу, сырьевых отраслей) требовала иных культурных, профессиональных навыков от людей. По этим причинам в процессе трудовой миграции из западных регионов Советского Союза в Казахстан массово направлялись специалисты различного профиля – рабочие, инженеры, врачи, ученые. Местное население, традиционно занимавшееся, преимущественно, сельским хозяйством и недостаточно владевшее русским языком, необходимым для получения профессиональной квалификации, оказывалось неконкурентоспособным и, как следствие, – мало представленным в городах. К тому же, как было отмечено в исследовании М. Гентайла и Т. Таммару, приезжим специалистам создавались преимущественные условия по бытовому обустройству с сопутствующей инфраструктурой и заработной платой, в то время как доля коренного населения в городах была невысока.

Такая ситуация сохранялась вплоть до начала 2000-х гг. Особенно в восточных и северных регионах Казахстана [5]. Недочеты в социальных вопросах, которые характеризовали советскую интернациональную политику, вели к бытовой неустроенности коренного населения. Игнорирование и фактическая дискриминация казахского языка вели к отчуждению, маргинализации коренного населения, росту напряженности в обществе и к бытовому проявлению интолерантности как со стороны местных, так и со стороны приезжих.

Некая раздельность, сегрегация существует и поныне, выраженная в той или иной степени, в уже независимом Казахстане: искусство, медиа, система образования – все имеет два крупных сегмента, один из которых рассчитан на казахоговорящую аудиторию, другой – на русскоговорящую. Надо заметить, что имеются примеры двуязычных СМИ. Здесь правильнее говорить о расколе не столько по этническому признаку, а по признаку принадлежности к той или иной языковой группе.

В эпоху постмодерна роль медиа трудно переоценить. В отличие от традиционного или модернистского общества, когда право высказывать мнение или принимать решение имел лишь узкий круг лиц, в постмодернистском обществе оно само может давать оценку тем или иным событиям и ситуациям. В связи с этим очень важным для современного казахстанского общества является необходимость чутко реагировать на происходящие изменения в информационно-коммуникационной сфере, в особенности, в ситуациях, когда в медиа освещаются случаи, связанные с проявлением интолерантности, чаще всего, межэтнического характера. Хотя

можно говорить о большой роли государства в информационной сфере страны и контроле, цензуре в информационно-коммуникационной сфере, тем не менее, в последние годы в казахстанском обществе можно было наблюдать острую дискуссию в социальных сетях и мессенджерах по вопросам межэтнических отношений, языковым, социально-экономическим проблемам. Межэтнические столкновения пока выражены не явно и не носят массового характера. Как отмечается в исследовании Центра социальных и политических исследований «Стратегия» [6], ксенофобия, по мнению президента общественного фонда «Гражданская экспертиза» Данила Бектурганова, пока имеет бытовую окраску [7].

Следует при этом заметить, что в современном казахстанском обществе нет традиций публичного освещения проблемы межэтнических конфликтов, которые все же имеются. Особенно в южных и западных регионах страны. Как отмечает исследователь Д. Тусупова [8], несмотря на тот факт, что русскоязычные СМИ являются более профессиональными, имеют больший удельный вес по количеству и по охвату населения, казахоязычные СМИ набирают вес среди коренного населения. Автор отмечает, что последним не хватает такта при освещении межэтнических конфликтов. Она также отмечает сегрегацию, появление барьера, возникновения двух мнений по одной проблеме – межэтнической толерантности в среде СМИ – русскоязычных и казахоязычных.

Социально-этнические группы по-разному подходят к освещению межэтнических конфликтов: зачастую в казахоязычных СМИ, как показывает проведенный автором исследования анализ, наличествуют достаточно резкие высказывания и категорические оценки произошедшим межэтническим конфликтам, тогда как русскоязычные СМИ используют обтекаемые формулировки. Подача и интерпретация материала по таким событиям нейтральная и, чаще всего, лишь отражает официальную точку зрения силовых структур и властей. Государственные СМИ зачастую или игнорируют, или так же, как казахоязычные СМИ (в отличие от русскоязычных), поднимают проблему этнической принадлежности участников произошедших конфликтов. Нужно отметить, что в последние годы казахоязычные порталы, такие как Abai.kz, Qamshy.kz, Dalanews.kz стали набирать значительную популярность в Интернете. Число их пользователей растет, поскольку они не просто получают информацию, но активно ее комментируют. Как отмечает Д. Тусупова, этнические неказахи зачастую не замечают напряженности в казахоязычных СМИ по причине незнания ими казахского языка, чтобы понимать, что в них зачастую проскакивает критика в адрес этнических меньшинств. Столь односторонняя позиция по освещению межэтнических конфликтов (хотя и ведется постепенная работа по переводу текстов из казахоязычных СМИ на русский язык) не способствует конструктивному диалогу между основными этнокультурными группами, что создает определенную межэтническую напряженность, которую необходимо нейтрализовать. Сейчас большую открытость между этническими группами страны можно наблюдать на

аналитических порталах Ratel.kz и 365info.kz. Тем не менее, сам факт разделения общества на две языковые группы говорит о том, что возможность диалога снижена, так как ими (группами) ощущается разница в менталитете, определении ценностей и в этнокультурных поведенческих культурных стереотипах. В среде казахоязычных СМИ и интеллигенции часто поднимается вопрос, когда же остальная часть казахстанского общества, не владеющая (или недостаточно владеющая) казахским языком наконец-то приступит к его освоению. Очень часто можно услышать мнение казахоязычных аналитиков, интеллектуалов, что граждане Казахстана, не владеющие казахским языком, не могут разделять ценностей и чаяний казахов – государствообразующего этноса.

К примеру, в казахоязычных СМИ очень часто поднимается вопрос поддержки духовного наследия казахов, государственного языка, русскоязычной части населения ставится в упрек пассивность в этих вопросах. В дискуссиях, в постах казахоязычных СМИ, казахоязычном сегменте социальных сетей как медиа-персонами, так и рядовыми пользователями, высказываются мнения о том, что остросоциальные проблемы коренного населения страны, вопросы, связанные с поддержкой государственного языка, суверенитета страны (в том числе и аренда земель, месторождений полезных ископаемых и углеводородов) не интересуют русскоязычное население.

Подобная ситуация заметно осложняет возможность формирования общегражданских ценностей казахстанского общества, не способствует мирному сосуществованию людей разных этнических культур и конфессий, а в случае ухудшения социально-экономического климата может стать причиной межэтнической конфронтации в стране.

Сам по себе культурный релятивизм как чистая философская теория не может способствовать уменьшению проявлений интолерантности в казахстанском обществе.

Исходя из вышесказанного очевидно, что необходима большая работа – это и улучшение социально-экономической обстановки в обществе, и создание дискуссионных диалоговых площадок в СМИ. В особенности, в электронных медиа необходимо открытое обсуждение проблем, а не уклонение от них. Но главная ценность толерантности в том, что она ставит интересы личности, человека выше интересов какой-либо социально-этнической или конфессиональной страты или же государственных институтов.

Данный принцип выступает одним из базовых принципов Конституции страны.

Использованные источники и литература:

1. Seungbae P. Defense of Cultural Relativism // *Cultura. International Journal of Philosophy of Culture and Axiology*. 2011. Vol. 8 (1). P. 159-170.
2. Stepin V. New Models of Development and The Problem of Values // *Diogenes*. 2009. № 222–223. Vol. 56. Issues 2-3.

3. Roeser S. Intuitionism, Moral Truth, and Tolerance // The Journal of Value Inquiry. 2005. Vol. 39 (1). P. 75-87.
4. Fisher D. Loyalty, tolerance, and recognition: aspects of morality in a multicultural society // The Journal of Value Inquiry. 1997. Vol. 31 (3). P. 339-351.
5. Gentile M., Tammara T. Housing and Ethnicity in the Post-Soviet City: Ust'-Kamenogorsk, Kazakhstan // Urban Studies. 2006. Vol. 43 (10). P. 1757-1778.
6. Этнические конфликты в Казахстане происходят сегодня в южных аулах [Электронный ресурс]. URL : <https://365info.kz/2016/11/etnicheskie-konflikty-v-kazahstane-proishodyat-segodnya-v-yuzhnyh-aulah/>. (Дата обращения 17.11.2016).
7. Национализм в Казахстане продолжает оставаться бытовым и маргинальным [Электронный ресурс]. URL : <https://camonitor.kz/26534-nacionalizm-v-kazahstane-prodolzhaet-ostavatsya-bytovym-i-marginalnym.html>. (Дата обращения 16.02.2017).
8. Tussupova D. Mass Media and Ethnic Relations in Kazakhstan // Problems of Post-Communism. 2010. Vol. 57 (6). P. 32-45.

**Вітер І. І.,
Мирончук О. А.**

ПРЕЗЕНТАЦІЯ МОНОГРАФІЇ О. В. ЗЕРНЕЦЬКОЇ «ГЛОБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ»

В рамках роботи конференції відбулась презентація монографії відомого вченого, доктора політичних наук, професора, лауреата Премії НАН України ім. М. В. Птухи, завідувача відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України» О. В. Зернецької «Глобальна комунікація», що була видана у 2017 р. видавництвом «Наукова думка»².

Директор Інституту А. І. Кудряченко привітав авторку із важливою подією та надав їй слово. О. В. Зернецька подякувала дирекції інституту за допомогу і підтримку, а також Бюро Відділення історії, філософії і права та керівництву НАН України за високу оцінку її праці і присудження перемоги в конкурсі, що дало змогу опублікувати книгу у видавництві «Наукова думка» в проекті «Наукова книга», а також не забула редакторів видавництва за уважне та професійне ставлення до монографії. Окрему подяку О. В. Зернецька висловила академіку НАН України О. Г. Білорусу, який написав передмову до цього видання.

Авторка коротко виклала питання теорії та історії глобальної комунікації, розповіла про те, що глобальна комунікація стала 5-м виміром світу. Світ змінився. Немає кордонів між країнами і континентами. Людина споглядає все, що відбувається на Земній кулі, в реальному часі (CNN). Не треба їхати до США чи Китаю, щоби купити iPhone або новий диджитальний пристрій.

² Зернецька О.В. «Глобальна комунікація» / Київ: «Наукова думка», 2017. – 350 с.

Такого не було ще двадцять років тому. Сьогодні майже кожний має такий маленький пристрій, який дає йому змогу тримати зв'язок з будь-якою точкою Земної кулі. В книжці авторка аналізує політичні, економічні, соціальні, безпекові, культурні аспекти глобальної комунікації. Йде мова про вибори президента Сполучених Штатів Д. Трампа, про курс акцій в реальному часі на Токійській або Лондонській біржах, про кіберзагрози, кібербезпеку та кібервійська, про те, як пережили фінансово-економічну кризу велетні медіа-бізнесу Р. Мердок, Б. Гейтс, С. Берлусконі та інші медіа-магнати. І все це новий світ, в якому ті самі дійові особи пов'язані павутинням Інтернету, мобільного та стільникового зв'язку. Людина ще не усвідомлює себе в ньому. А цей світ уже буде цифрову Європу, цифрову Австралію. Стає значно легше, але й значно важче, якщо не встигаєш за новітніми технологіями.

Ці процеси мають і негативні наслідки. Найбільші з них – це глобальний цифровий розрив, коли одні країни користуються всіма благами цифрового століття, а інші країни і навіть континенти, як-от Африка, мають дуже обмежений доступ до цих благ. Крім того, уніфікація культури і поширення кількох глобальних брендів на весь світ убиває головне, чого досягла людина, – її індивідуальність. Потерпає культурна різноманітність народів світу. Вихід для людства – це сталий, точніше – підтримуючий розвиток, що дасть змогу вижити всім на планеті Земля. Читач знайде в книжці ще багато цікавих фактів та наукових узагальнень стосовно нового феномену – глобальна комунікація.

Після короткого натхненного виступу авторки слово взяли відомі діячі науки і освіти України.

Академік НАН України, Надзвичайний і Повноважний Посол України, доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут економіки і прогнозування НАН України» О. Г. Білорус привітав автора зі значною подією та зазначив, що вихід цієї монографії є прикладом плідного наукового пошуку. Він наголосив, що глобальна комунікація – головна умова породження глобалізації сучасного типу. Супутниковий зв'язок, мережа Інтернет, мобільна телефонія, електронні біржі, електронний уряд, електронні вибори та багато іншого – все це фундамент, на якому збудоване сучасне глобальне суспільство. Без цього неможливо зрозуміти історію XXI ст. та його цивілізаційну перспективу. Саме цьому присвячена монографія О. В. Зернецької. Це інноваційне міждисциплінарне дослідження, як того вимагає сам феномен глобальної комунікації, що нині охопив усі без винятку сфери життєдіяльності людини.

Доктор філософських наук, професор, Заслужений діяч науки і техніки України, головний науковий співробітник Національного інституту стратегічних досліджень М. А. Ожеван підкреслив, що монографія О. В. Зернецької – міждисциплінарне дослідження між глобалістикою та комунікативістикою. Він звернув увагу на особливості сучасного суспільства як інформаційного, цифрової економіки. Йому особисто найбільше сподобалися 3 і 6 розділи книги. Це, відповідно, «Глобальні медіа у

політичній комунікації» та «Глобальна комунікація в контексті сталого розвитку». М. А. Ожеван наголосив, що тема книжки дуже актуальна, Національний інститут стратегічних досліджень займається подібною проблематикою, зокрема – кібербезпекою, кібервійнами, стратегічною комунікацією тощо. Промовець побажав автору подальших наукових пошуків.

Далі виступив кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України В. Г. Ціватий, який привітав О. В. Зернецьку з унікального монографією та підкреслив її високий науковий рівень, з одного боку, і доступність широкому колу читачів, – з другого, хоча в монографії і йдеться про складні речі. Так, на його думку, О. В. Зернецька приділяє багато уваги головним акторам глобальної комунікації, а стрімка зміна світу викликає появу нових викликів і загроз управлінню глобальною комунікацією. На погляд дослідниці, це суттєво впливає на геополітичну картину світоустрою. Вона здійснює конструктивний аналіз трансформації функцій і статусів акторів глобального керування комунікацією у геополітиці ХХІ ст., до того ж пропонує типологію глобальної медіакратії, що є значним внеском не тільки у комунікаційну науку, а і в політологію, економіку і соціологію.

В. Г. Ціватий проінформував присутніх про позитивну рецензію, опубліковану в журналі «Зовнішні справи», яка невдовзі вийде там і англійською мовою.

І. Д. Дудко, доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної історії ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», рецензент монографії, назвала вихід книги непересічною подією, а автора – знаним науковцем, видатною людиною.

І. Д. Дудко також відзначила, що книжка, будучи глибоко науковою, водночас написана ясно і зрозуміло, що робить її доступною широкому колу читачів. Вона наголосила, що дослідниця тримає руку на пульсі найостанніших подій в інформаційно-комунікаційній сфері, що загалом монографія дуже інформативна і для політологів, і для економістів, і для культурологів. Завдяки глибокій ерудованості автора в книжці виникає особливий міждисциплінарний дискурс, який йде їй тільки на користь.

Із вітанням виступила заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України», кандидат філософських наук, доцент Т. О. Метельова, яка відзначила основні успіхи і позитивні моменти монографії, серед яких: суб'єктивна присутність автора, вичерпність викладення, глибина, майстерність, інноваційність. Вона назвала вихід цієї монографії певним проривом, з чим і поздоровила О. В. Зернецьку.

Презентація пройшла у піднесеній атмосфері, яку можна назвати святом наукового академічного знання. Всі гості цього заходу відзначали дружно, товариську атмосферу, повагу до автора монографії.

А гостей було чимало. У конференції, яка розпочалася після закінчення презентації, взяли участь українські дипломати, представники Інституту всесвітньої історії НАН України, Інституту соціології НАН України, Національного інституту стратегічних досліджень, Дипломатичної академії

імені Геннадія Удовенка при МЗС України, Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського, апарату Президії НАН України, викладачі та науковці Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана», Київського національного університету культури і мистецтв, інших вищих навчальних закладів України.

Варто особливо відзначити участь у заході представників Інституту іноземної філології Університету Яна Кохановського (Польща), Інституту журналістики Білоруського державного університету (Білорусь), Казахського державного університету імені Аль-Фарабі, директора Інституту Конфуція Київського національного університету імені Тараса Шевченка.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Акберген Аблай-хан Ібраїмулі, кандидат філософських наук, старший викладач Казахського національного університету імені Аль-Фарабі

Бондарець Марина Вадимівна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Васильєв Олександр Аркадійович, доктор технічних наук, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, професор, заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

Джиги Тетяна Василівна, кандидат політичних наук, доцент, головний консультант Національного інституту стратегічних досліджень

Жангожа Руستم Найбулі, доктор політичних наук, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кудряченко Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, член-кореспондент НАН України, Заслужений діяч науки і техніки України, директор Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, заступник директора з наукової роботи Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мирончук Анатолій Святославович, кандидат історичних наук, начальник відділу міжнародних зв'язків НАН України

Мирончук Олена Аркадіївна, науковий співробітник науково-організаційного відділу Президії НАН України

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Солошенко Вікторія Віталіївна, кандидат історичних наук, доцент, учений секретар Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ухванова-Шмигова Ірина Фролівна, доктор філологічних наук, професор Інституту іноземної філології Університету Яна Кохановського (Польща),

Інституту журналістики Білоруського державного університету (Білорусь), Голова комісії з проблем лінгвістичного дискурсу при Міжнародному комітеті славістів (МКС)

Фомін Сергій Сергійович, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Хижняк Ігор Антонович, доктор історичних наук, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Циватий Вячеслав Григорович, кандидат історичних наук, доцент, Заслужений працівник освіти України

Ярошко Олеся Зіновіївна, кандидат політичних наук, докторантка Львівського національного університету імені Івана Франка

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЄВРОПЕЙСЬКІ КУЛЬТУРНО-ІСТОРИЧНІ
ЦІННОСТІ:
РЕТРОСПЕКТИВА І ПЕРСПЕКТИВА**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О.В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);

Вігер І.І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);

Перга Т.Ю., к.і.н., с.н.с. (редактор);

Бондарець М.В., к.е.н. (редактор).

Підписано до друку 16.07.2018. Формат 60х84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Ум.друк.арк. 11,5.
Наклад 100 прим.

Видавець ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.